

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Bakalářská práce

Barbora Gavláková

Zemědělské farmy na západním pobřeží Krymu

Rural farms on the west coast of the Crimean peninsula

Praha 2010

vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc.

Poděkování

Děkuji Prof. PhDr. Janu Bouzkovi, DrSc. za korekturu, odbornou pomoc a doporučení literatury.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Kopřivnici dne 6. 8. 2010

podpis: Barbora Gavláková

Anotace

Tato práce se zaměřuje na shrnutí dosavadních výzkumů v oblasti západního pobřeží Krymu týkajících se řeckého zemědělského osídlení na tomto území. Jedná se jednak o město Chersonesos, dnešní Sevastopol, a jeho bezprostřední okolí rovnoměrně pokryté parcelami stejných velikostí, které označujeme jako tzv. blízkou choru. Dále sem spadají území, která Chersonesos získal později během své expanze na západní a severozápadní pobřeží poloostrova. Tuto oblast, zahrnující mimo jiné města Kerkintis a Kalos Limen, označujeme jako tzv. vzdálenější choru města Chersonesos. Velmi důležitou kapitolou je samotné provedení rozměření jednotlivých parcel, kterému bude v práci také věnována pozornost. Také je třeba se zaměřit na studium jednotlivých odkrytých farem, které nám poskytnou alespoň rámcovou představu o tom, jak jejich tehdejší obyvatelé žili, čemu se věnovali, jaké nástroje používali, atd. Vzhledem k tomu, že se práce dotýká i zemědělství a pěstovaných plodin, budou zde zohledněny také výsledky provedených paleobotanických průzkumů.

Summary

This work attends to conclusion of the excavations on the western shore of the Crimean peninsula which are concerned to the greek agricultural settlements in this area. On one hand it includes the city of Chersonesos, modern Sevastopol, and its adjacent surroundings covered by land – plots of the same size. This area represents the nearer chora of the city. This work also deal with the areas, which were adjected to Chersonesos during its expansion to the N and NW coast of the peninsula. This territory, including Kerkintis and Kalos Limen, represents the distant chora of the city of Chersonesos. The plotting is very important too and it will be included to the work as well. The researches of the individual farms can provide us an image of life of its inhabitants. As the work covers also agriculture and arable crops, it will include the results of paleobotanical researches too.

Klíčová slova: Chersonesos, Kalos Limen, Kerkintis, Panskoe, zemědělství ve starověkém Řecku, polis a její chora

Key words: Chersonesos, Kalos Limen, Kerkintis, Panskoe, agriculture in ancient Greece, polis and chora

Obsah

1. Úvod	
1.1. Úvod	6
1.2. Město Chersonesos a jeho založení	7
1.3. Krajina, přírodní podmínky a pěstované rostliny v antice	11
2. Rozměření plochy Heraklejského poloostrova a vzdálenější chory Chersonesu	
2.1. Úvod	14
2.2. Blízká chora Chersonesu na Heraklejském poloostrově	17
2.3. Vzdálenější chora chersoneského státu	21
2.4. Shrnutí	25
3. Farmy na Heraklejském poloostrově	
3.1. Úvod	26
3.2. Farmy Pechonkin 1, 3, 4	29
3.3. Farma 49	32
3.4. Farmy Grinevich 1, 2	33
3.5. Farmy Stěleckij 10, 11, 20, 25, 26	34
3.6. Farma 151	39
4. Farmy mimo Heraklejský poloostrov	
4.1. Kerkintis	44
4.2. Kalos Limen	46
4.3. Donuslav – Jih	48
4.4. Tarhankutský poloostrov	49
4.5. Panskoe I	51
4.5.1. Úvod	51
4.5.2. Budova U6	53
4.5.3. Popis U6	56
5. Závěr	60
6. Obrazová příloha	61
7. Seznam použité literatury	82

1. Úvod

1. 1. Úvod

Už Homér v Odysei při popisu fajáckého sídliště Scheria zmiňuje mimo jiné kruhovou hradbu města, budovy chrámů a domů a pravidelné rozdělení polí¹. Při zakládání kolonií se kladl velký důraz na rovnost mezi obyvateli, kterou vyjadřovalo primárně rozdělení půdy mezi ně. Aby toho bylo dosaženo, muselo dojít k přesnému vyměření a rovnoměrnému rozdělení půdy. I přesto však byli bohové a privilegovaní občané poctěni většími nebo lepšími pozemky. Jak víme z epigrafických pramenů, rozdělení podléhalo jak město, tak okolní venkov. Dokazuje to např. dochovaný text z Kerkýry Melainy ze 4. stol. př. Kr².

Naše představy o pojetí řecké demokracie a života ve městě a na venkově jsou značně zkreslené představou demokracie v Athénách, která se však s demokraciemi v jiných obcích příliš nedá porovnávat. Přesto i ostatní mírnější formy demokracie poskytovaly značná práva farmářům už z řad nejnižších svobodných společenských vrstev. Výměra půdy, která jim zajišťovala zařazení do této třídy nebo i výš, se pohybovala okolo 3,8 až 5,4 ha³. Nicméně v závislosti na možnostech využití půdy a klimatu se výměry mohly i značně lišit. Odlišnou výměru půdy vyžadovalo např. pěstování vinné révy nebo zaměření na pastevectví. Důležitou roli hrála dále i geografická ploha, jak ukazují výzkumy prováděné v Maghrebu, kde olivové plantáže bývaly daleko větší než v Egejské oblasti kvůli odlišným klimatickým podmínkám⁴. V poslední době se také často prosazuje myšlenka vymezení velikosti farmy vzhledem k dostupné pracovní síle. Rolnická rodina s jediným pluhem poháněným dobyt看kem by mohla v Egejské oblasti jen těžko obdělávat pozemek větší než 4 až 5 ha, zatímco při pěstování oliv nebo vinné révy, jako hlavních plodin určených pro trh, by v době sklizně na takovoto ploše potřebovala další pracovní sílu⁵.

Tento systém členění venkovské plochy na jednotlivé pozemky náležející občanům města, prozkoumaný v okolí města Chersonesos na západním pobřeží Krymu (obr. 1, 1a), tvoří díky svému mimořádně dobrému stupni dochování naprosto ojedinělý komplex. Podobné členění můžeme pozorovat také v okolí měst Metapont nebo Olbie, ne však v takovémto rozsahu.

Pokud jde o Chersones, k rozparcelování plochy nedošlo jen v jeho bezprostředním okolí, které označujeme termínem blízká chora a které se zaměřovalo především na produkci vína,

---

¹ Boyd, Jameson 1981, str. 327

² Boyd, Jameson 1981, str. 327

³ Bintliff, 2006, str. 13

⁴ Bintliff, 2006, str. 14

⁵ Bintliff, 2006, str. 14

ale zahrnovalo také vzdálenější oblasti tvořící tzv. vzdálenou choru města, představující důležitého producenta obilí. Pozoruhodné je také použití jediného modulu u všech rozměřených ploch. Rozsah území ovládaného Chersonesem nám může přiblížit následující text slavnostního slibu či přísahy ze 3. stol. př. Kr., nalezený v Chersonesu:

„Přisahám při Diovi, Gé, Héliovi, Parthenos, při bozích a bohyních olympských, a při héroích, kteří vlastní město (polis), zem (choru) a opevněné stanice.

Budu se účastnit na obraně a svobodě státu (polis) a občanů, nevydám ani Chersones, ani Kerkintis, ani Kalos Limen, ani jiné opevněné stanice, ani půdu, které vládnou Chersonesané, nevydám nic nikomu, ani Helénům, ani Barbarům, ale všechno toto budu chránit pro chersoneský lid...

Budu nepřitelem těch, kteří budou chystat úklady a kteří vydají nebo zaberou Chersones nebo Kerkintis nebo Kalos Limen nebo opevněné stanice nebo zemi Chersonesanů...

Pšenici dováženou z pláně neprodám ani nevyvezu na jiné místo než Chersones...“¹

Samotný výraz polis nesl v řečtině několik významů:

1. odkazuje na město, městské zřízení
2. v širším významu jej můžeme chápat jako stát
3. ve výše uvedené přísaze z Chersonesu je tímto pojmem míněno město Chersonesos ve smyslu hlavní město, hlavní administrativní a správní centrum

I slovo chora můžeme chápat v několika rovinách:

1. jako prostor na zemi
2. obvykle nese význam zemědělské oblasti města nebo sídliště, je to ekonomická zóna zásobující město
3. v přísaze označuje celé území chersoneského státu, tedy nejen jeho bezprostřední okolí

Slovo polis má tedy spíše význam politický, chora ekonomický a geografický. Z textu přísahy lze tedy soudit, že ve 3. stol. př. Kr. chora státu Chersonesos zahrnovala jednak samotné město Chersones, dále města Kerkintis a Kalos Limen, opevněné stanice a další území, označené zde jako „plán“, kde se pěstovalo obilí.

1. 2. Město Chersonesos a jeho založení

Pro výběr polohy nového města uváděli vhodné podmínky již antičtí autoři Thúkydídés, Xenofón, Polybios nebo Strabón². Zásadní byly především požadavky na bezpečnost a dobrou možnost obrany, půda vhodná pro zemědělství, nebo přítomnost přístavu pro rozvoj obchodu i

---

¹ Ščeglov 1992, str. 17

² Ščeglov 1992, str. 28

možnosti komunikace¹. Poloha města Chersonesos všechny tyto požadavky splňuje. Nelze se tedy divit, že jedno z nejdůležitějších řeckých měst na Krymu bylo založeno právě zde.

Obecně se má za to, že město založili kolonisté z Herakleje Pontské. Podle autora jménem Pseudo-Scymnos, který napsal ve 2. stol. př. Kr. geografickou příručku, se na založení podíleli i obyvatelé ostrova Délos², a podnět k postavení nového města dalo orákulum z Delf³. Pro založení z Herakleje svědčí mimo jiné i dórský řecký dialekt, který se mezi obyvateli Chersonesu velmi dlouho udržel⁴. Neznáme však ani přesné datum založení, ani důvody a okolnosti, které k jeho založení vedly. Existuje řada hypotéz a názorů, patří mezi ně např. socioekonomické a politické boje a spory v Herakleji mezi stoupenci oligarchie a demokracie, přičemž po vítězství oligarchů museli demokraté odejít. Dalším důvodem mohou být i obchodní zájmy Herakleje v oblasti Černého moře nebo založení nového města kvůli vhodným podmínkám pro zemědělství⁵. Po vybrání místa museli kolonisté vymezit podle počtu rodin hranice města, rozdělit plochu města na parcely pro bydlení, a plochu vně města na parcely pro farmy, sady a vinice.

Názory na to, kdo a kdy město založil, se různí. Profesor G. Schneiderwirth se domnívá, že Chersones byl založen roku 422 – 421 př. Kr.⁶, a toto datum se pro založení také běžně užívá. Nicméně fragmenty importovaných nádob z nejstarších vrstev Chersonesu ukazují dataci až do 2. pol. 6. stol. nebo do konce 6. stol. př. Kr.⁷ Tyto starší nálezy, především malovaná ionská keramika, by naznačovaly, že ještě před dórským založením města zde existovala starší, pravděpodobně ionská osada. Podle V.V. Lapina byl Chersones založen na přelomu 6. a 5. stol. př. Kr.⁸ V posledních letech se problematikou založení města zabývá např. M. I. Zolotarev. Ten odmítá teorii o dórském původu i dataci založení do let 422 – 421 př. Kr. Není podle něj možné přehlížet ionský aspekt, navíc se s dalšími vykopávkami výrazně množí nálezy ionské keramiky (džbánky, kyliky, lékanidy,...). Tato ionská keramika se v Chersonesu používala patrně celé 5. stol. př. Kr. i ve 4. stol. př. Kr.⁹ Podle Zolotareva by k založení města mohlo dojít roku 528 / 7 př. Kr.¹⁰ Nejstarší pohřby nalezené na nekropoli se datují také do konce 6. stol. př. Kr. nebo počátku 5. stol. př. Kr. Jedná se asi o deset pohřbů,

---

¹ Ščeglov 1992, str. 28

² Ščeglov 1992, str. 23

³ Zolotarev 2003, str. 606

⁴ Ščeglov 1992, str. 24

⁵ Ščeglov 1992, str. 27

⁶ Ščeglov 1992, str. 25

⁷ Ščeglov 1992, str. 25

⁸ Ščeglov 1992, str. 216

⁹ Zolotarev 2003, str. 605

¹⁰ Zolotarev 2003, str. 606

především dětí¹. Podle Zolotareva tedy existují seriózní důkazy o tom, že na konci 6. stol. př. Kr. byla na mysu v zálivu Karatinnaja buхта řecká kolonie. Potvrdilo se však, že byla spíše dórská, než ionská, jelikož na střepích určených pro hlasování a ostrakách je doloženo velké množství grafit se jmény, mezi kterými převažují jména dórského původu, ionských je jen málo². Je pravděpodobné, že tato nejstarší osada se jmenovala Mégarica a mohla by být ztotožněna se „starým“ Chersonesem, jak jej odlišuje Plinius nebo Strabón³.

Ke starší dataci založení se přiklání na základě svých výzkumů i G.M. Nikolaenko. Nejstarší nálezy na Heraklejském poloostrově podle ní sahají až do 2. tisíciletí př. Kr., z této doby je zde známo asi 10 lokalit⁴. Známe však také velké množství lokalit, které se zde objevily v 1. tisíciletí př. Kr. a řada z nich nejen časově předcházela, ale i existovala v době založení Chersonesu. Některé z nich se nacházely na březích zálivu Karantinnaja buхта. Založení apoikkie se podle Nikolaenko zdá být společným dílem dórských obyvatel Herakleje a ionských obyvatel Sinopé, přičemž obyvatelstvo Herakleje asi tvořilo dominantní část⁵.

Jasně není ani etnické složení populace. Je otázkou, zda obyvatelstvo bylo čistě řeckého, či smíšeného řecko – barbarského původu. V roce 1936 G.D.Belov odkryl nekropoli z 5. a 4. stol. př. Kr. Jednalo se o soubor inhumovaných pohřbů v natažené poloze na zádech, což by odpovídalo řeckému způsobu pohřbívání. Zároveň jsou zde však i pohřby ve skrčené poloze na boku a toto uložení by ukazovalo spíše na starou taurskou tradici⁶. Názory na to, kdo zde je tedy pohřben, se různí. Belov se domnívá, že všichni skrčení jsou Taurové a natažení Řekové, podle Střeleckého zde byli pohřbeni pouze Taurové a V.V. Lapine nebo V. I. Kadeev naopak zastávají názor, že všichni pohřbení jsou Řekové⁷.

Až do poloviny 4. stol. př. Kr. zůstával Chersones malým městem, měl asi 400 – 500 domů. Podle dochovaných nápisů měla rodina ve 4. a 3. stol. př. Kr. 4 – 5 členů. V polovině 4. stol. př. Kr. čítala tedy populace 2 000 – 3 000 osob⁸. Zároveň už to však bylo město s vlastní chorou, která jej obklopovala.

Ve 4. stol. př. Kr. se město začíná rychle politicky i ekonomicky rozvíjet a v 2. pol. 4. stol. př. Kr. se stává vedle Bosporského království druhým významným státním útvarům na Krymu.

---

¹ Zolotarev 2003, str. 606

² Ščeglov 1992, str. 216

³ Ščeglov 1992, str. 222

⁴ Nikolaenko 2006, str. 153

⁵ Nikolaenko 2006, str. 154

⁶ Ščeglov 1992, str. 31

⁷ Ščeglov 1992, str. 32

⁸ Ščeglov 1992, str. 30

Na začátku 4. stol. př. Kr. začíná razit vlastní mince ze stříbra a mědi, od 2. pol. 4. stol. př. Kr. je ražba intenzivnější¹. Jeho mince kolovaly ve všech místech, které tvořily součásti státu na SZ pobřeží. Na typické minci je na lici zobrazena kvadriga a na rubu Parthenos, ochránkyně města.

Ve 3. stol. př. Kr. začíná značně narůstat populace. Nevyhnutelně tedy muselo dojít ke zvětšení města a v této době byl už Chersonesos dvakrát tak velký, jako v polovině 4. stol. př. Kr. Populace dosahovala 6 000 – 10 000 lidí².

Centrum města tvořila akropole a agora, oficiální budovy, divadlo (obr.2), podle nápisů zde měl stát i oltář Parthenos. Žádné sochy se zde nanašly, ale baze ano. Právě zde byla objevena také stéla se slavnostní přísahou. Chrámy známe pouze z literárních zmínek. Měla zde stát svatyně Parthenos, svatyně Dionýsa, Deméter a Koré, a také Herakla, který byl považován za mytického ochránce Dóru³.

Problematickým elementem v oblasti krymského poloostrova byli pro obyvatele Chersonesu především Skytové. Ke zhoršení jejich vzájemných vztahů došlo ve 3. stol. př. Kr. a je možné, že v této době muselo město platit jakýsi tribut⁴. Situace se konsolidovala v 80. letech 3. stol. př. Kr., město posílilo opevnění, a opevněna byla i řada stanovišť za hranicemi města, např. lokality Belyaus, Masliny, nebo Čajka⁵. Zdá se, že tato opatření pomohla a Chersones získal svá ztracená území zpět pod svou nadvládu, nikoliv však na dlouho. Na konci ¼ nebo 1/3 3. stol. př. Kr. Skytové, kteří byli vojensky tlačeni Sarmaty, nebo přímo Sarmaté, zničili téměř všechny chersoneské zemědělské usedlosti na západním Krymu a poničili i blízkou choru Chersonesu na Heraklejském poloostrově⁶. Není tedy úplně jasné, kdo Chersones zničil, zda Skytové nebo Sarmaté. Chersones však už dlouho procházel krizí a v polovině 2. stol. př. Kr. a později již definitivně ztratil kontrolu nad zbytkem svých území na „pláni“, která už asi nějakou dobu ovládali Skytové⁷. Je možné, že obyvatelstvo na nějakou dobu úplně odešlo. Toto je dobře doloženo podle keramiky např. v Kalos Limen, kde je mezi dvěma chronologickými skupinami mezera několik desítek let⁸.

---

¹ Ščeglov 1992, str. 35

² Ščeglov 1992, str. 38

³ Ščeglov 1992, str. 46

⁴ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 690

⁵ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 691

⁶ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 691

⁷ Ščeglov 1992, str. 277

⁸ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 692

1. 3. Krajina, přírodní podmínky a pěstované rostliny v antice

Abychom pochopili způsob života na antickém venkově a měli představu o tom, jak lidé na farmách v antice žili a jak vypadala okolní krajina, je nutné, aby se archeologický průzkum zaměřoval i na tyto aspekty. V posledních letech je velký důraz kladen právě na studium pěstovaných rostlin, zemědělských postupů nebo vzhled krajiny a klima v minulosti.

Pro oblast Černomoří jsou důležité i změny hladiny moře, ke kterým v průběhu vývoje došlo. Studie hloubkových profilů podél jižního pobřeží ukazují, že zhruba 250 m země bylo ztraceno od doby kolem r. 500 př. Kr.¹ Tento odhad dobře koresponduje s úrovní pobřežní eroze všude na pobřeží Černého moře, kde má pobřeží podobný charakter jako zde. Výsledkem těchto procesů je sice krásná scenérie pobřeží, ale zároveň i pravděpodobná ztráta alespoň části archeologických lokalit. Podle nálezů z lokality Panskoe I se např. zdá, že hladina moře zde musela být v antice minimálně o 5 m, spíše i více, níže než dnes².

Jen málo toho víme o klimatu Chersonesu v minulosti. Rekonstrukce klimatu v oblasti jihozápadní a jihovýchodní části Ukrajiny navrhuje klima v klasické době podobné tomu současnému³. Na západním pobřeží Krymu jsou v současnosti léta především horká, suchá a jasná, zimy jsou charakteristické oblačností, obecně mírnými teplotami a občasnými silnými mrazy způsobenými studeným vzduchem z arktické oblasti. V antice tomu tedy mohlo být podobně.

Většina Krymu je pokryta černou a kaštanovou zemí. Černozemě jsou považovány za jedny z nejúrodnějších půd, vhodných pro zemědělství v moderních, mechanizovaných podmínkách. V klasické době ale pravděpodobně obdělávány pravidelně nebyly, čemuž nasvědčuje i fakt, že klasická sídliště se na území úrodných černozemí nenachází⁴. Podél pobřeží severních zálivů se nachází jílovité vrstvy vhodné pro výrobu keramiky, jemnozrnný vápenec, vhodný jako stavební materiál, se zde lokálně také vyskytuje.

Jeden z prvních systematických paleobotanických výzkumů prováděla G.M. Nikolaenko a Z. Januševič v sedmdesátých letech při vykopávkách v Chersonesu. Na konci sedmdesátých let byl nalezen paleobotanický materiál ze 4. – 2. stol. př. Kr. při vykopávkách jedné z farem na choře Chersonesu, vzorky hlíny byly proplaveny a zkoumány. Podle Z. Januševič složení pěstovaných rostlin zahrnovalo promíchanou populaci pšenice *triticum aestivo - compactum* s příměsemi plevele žita *secale segetale*, ječmen *hordeum vulgare* a *hordeum lagunculiforme* a malé zbytky různých dalších rostlin, např. *vicia ervilia*, *cicer*

---

¹ Carter 2000, str. 716

² Ščeglov 2002, str. 20

³ Carter 2000, str. 716

⁴ Carter 2000, str. 717

arietinum, pisum sp., lathyrus sp., vicia sp.¹ Stěžejní nálezy však tvořily pecičky plodů vinné révy přiřazené k odrůdě *vitis silvestris*². Tuto divokou révu ale rychle nahradila kultivovaná réva z poleis.

Další plavení se zde provádělo v roce 2002. Vzorky byly odebrány z několika míst – z obydlí a jam. Materiál byl sebrán na těchto třech místech:

1. Z objektu 132, což je farma datovaná do 3. – 2. stol. př. Kr. Zde převažovala zrna pšenice a ječmene, dále se zde potvrdily jednotlivá zrnka *triticum dicoccon* a *lens culinaris*, *pisum sativum*, *vicia ervilia*, dále zbytky hroznů *vitis vinifera* a fíků *figus carica*³.

2. V sektoru *Bezymbjannaja*, kde bylo odebráno 7 vzorků, dominuje *triticum aestivum* s.l. (32 ks) a *hordeum vulgare* (38 ks), v menším množství je doloženo *panicum miliaceum* (19 ks). Dále se zde opět vyskytuje *vitis vinifera*, *figus carica*, a další rostliny doložené v jednotlivých zrnech: *triticum dicoccon* (4 ks), *hordeum vulgare* var. *Coeleste* (1 ks), *secale cereale* (5 ks), *avena sativa* (1 ks), *vicia ervilia* (23 ks), *lens culinaris* (10 ks) a *pisum sativum* (5 ks)⁴.

3. Poslední vzorky pocházely z části města v jižní části byzantského Chersonesu z výplně jámy na dvoře domu, datované do 10. stol. po Kr.

Je velmi těžké od sebe odlišit zuhlenatělá zrna jednotlivých druhů pšenice, a proto se dnes spíše spojují do jednoho názvu *triticum aestivum* s.l. Toto označení pak zahrnuje *triticum vulgare* Vill., *triticum compactum* Host, *triticum vulgare antiquorum* Heer, a *triticum aestivum grex-compactum* Schiem⁵.

Při výzkumech v Kerkintidě bylo ve vrstvě 9 (konec 5. stol. př. Kr.) nalezeno 6,5ml spálených zrn. Základem jsou zrna ječmene (309 ks), zrn *triticum aestivum* s.l. je téměř 3x méně (111 ks)⁶. Dále se prokázala zrna *triticum monococcum*, 12 zrn *triticum dicoccon*, 3 zrna *vicia ervilia* a jedno zrno *lens culinaris*. Identifikace pecek hroznů je pochybná⁷. Ve vrstvách ze 4. stol. př. Kr. už převažuje pšenice⁸.

Jedny z prvních palobotanických výzkumů na lokalitě Panskoe I provedl v roce 1982 A. N. Ščeglov při odkrytí jámy č. 25 v komplexu U7. Soubor zuhlenatělých zrn zahrnoval zrna *triticum aestivum* s.l. (73%), směs zrn žita a pšenic *triticum dicoccon*, *triticum monococcum* a *triticum spelta*⁹.

---

¹ Pashkevič 2003, str. 3

² Pashkevič 2003, str. 3

³ Pashkevič 2003, str. 9

⁴ Pashkevič 2003, str. 10

⁵ Pashkevič 2003, str. 4

⁶ Pashkevič 2003, str. 7

⁷ Pashkevič 2003, str. 7

⁸ Pashkevič 2003, str. 7

⁹ Pashkevič 2003, str. 10

Během pozdějších výzkumů se našlo velké množství spálených zrn obilí v místnostech 3 a 13 budovy U6, které byly patrně určeny ke skladování obilí, a tyto zbytky neshořely úplně na prach. V obou případech se jednalo o minimálně 30 000 – 50 000 zrn¹. Pozůstatky rostlin se na této lokalitě našly také ve studni ve středu dvora. Vzorek z místnosti 3 ze zničené chersoneské amfory obsahoval následující zrna: žito *secale cereale* (81,9%), pšenici *triticum aestivo-compactum* (18,1%), a dále jednotlivá zrna *triticum durum*, *triticum monococcum*, *triticum dicoccum* a *hordeum vulgare*².

V místnosti 13 bylo obilí nalezeno v ručně dělané nádobě stojící na podlaze místnosti. Vzorek měl následující složení: žito *secale cereale* (73,2%), *triticum aestivo-compactum* (26,8%), 3 zrna *triticum durum*, 1 zrno *triticum monococcum*, jednotlivá zrna *hordeum vulgare*. Celkový objem nalezených obilnin byl 200 ml³.

Tak vysoká koncentrace žita v raném 3.stol. př. Kr. je silným indikátorem existence samostatných polí pro tuto rostlinu, v této době už asi nebyla obyčejným plevelem. Podobně vysoké procento výskytu žita (95%) bylo doloženo také v osadě Vladimirovka, vykopané V. Latyshevem⁴.

V místní půdě se velmi dobře dochovaly i větvičky vína *vitis vinifera*, dosahující délky až 5 cm. Na dvou z nich jsou stále patrné stopy po stříhání⁵.

---

¹ Januševič, Ššeglov 2002, str. 327

² Januševič, Ššeglov 2002, str. 327

³ Januševič, Ššeglov 2002, str. 327

⁴ Pashkevič 2003, str. 11

⁵ Januševič, Ššeglov 2002, str. 329

2. Rozměření plochy Heraklejského poloostrova a vzdálenější chory Chersonesu

2. 1. Úvod

Slovo chora v antickém Řecku neslo hned několik významů (zem, oblast, kraj). V nejslavnějším textu pocházejícím z Chersonesu se toto slovo objevuje ve významu území, které podléhá kontrole obyvatel města. V současnosti se tento termín používá k označení pozemků obyvatel Chersonesu, které se nachází na Heraklejském poloostrově a obdobně pak pro všechny lokality, kde je doložena přítomnost řeckých zemědělských farem rozmístěných v pravidelně rozměřené síti (Metapont,...) Rozdělení země na Heraklejském poloostrově a poloostrově Majačnyj je nejlépe prozkoumanou lokalitou tohoto typu v černomořské oblasti a je také unikátní díky své mimořádně dobré dochovanosti¹. Pod pojmem blízká chora Chersonesu dnes chápeme plochu samotného Heraklejského poloostrova, oblast území závislých na Chersonesu během jeho pozdější expanze na západním pobřeží Krymu pak označujeme jako vzdálenější chora.

Strabón nepřímou uvádí, že jednotkou pro vyměření ploch užívanou v černomořském regionu bylo plethron. I když on jeho rozměr neuvádí, víme, že plethron se rovná 100 čtverečních stop. Podle studií A.N. Ščeglova a G. Nikolaenko, kteří prováděli výzkum členění chory Chersonesu, se zde používala egyptská stopa měřící 0,350 m. 1 egyptské plethron tedy muselo měřit 0,1225 ha. Je zde však ještě jedna řecká délková míra, schoinos, která se rovná 120 stopám z nichž každá má 0,2777 m, jak je to zaznamenáno na heraklejských tabulkách. Je zřejmé, že 100 egyptských stop je téměř to samé jako jeden schoinos. Římským ekvivalentem je actus, což je 120 římských stop, které mají délku 35,48 m. Actus byl původně zemědělský termín, podobně jako iugerum, což byla plocha, která mohla být zorána za jeden den. Je jasné, že plethron je téměř přesně polovina z jednoho iugera².

Nejpřílehlější chora Chersonesu je rozdělena Sevastopolským zálivem na dvě části, severní a jižní. Severní část je na východě vymezena skálami vystupujícími až 120 m nad hladinu moře. Jižní část, která je součástí Heraklejského poloostrova, tvoří rovinu svažující se k SZ. Pobřeží početných zálivů, svahy úvalů chráněné před větry a úrodná údolí byla obývána dlouho před založením Taurského Chersonesu a vytvořením chory na Heraklejském poloostrově³.

¹ Smekalova, Smekalov, 2006, str. 235

² Smekalova, Smekalov 2006, str. 208 - 209

³ Nikolaenko 2006, str. 152

Výzkumy na Heraklejském poloostrově v posledních dvaceti letech odhalily řadu nových sídlišť s řeckou keramikou připisovanou klasické době. Výsledky povrchových průzkumů, vykopávek a studium leteckých fotografií z 40., 60. a 90. let 20. stol. stejně tak jako materiál z archivů a sbírek ukázaly stopy staršího mřížkového členění překrytého novým rozparcelováním z druhé poloviny 4. stol. př. Kr. Tyto stopy jsou spolu s řeckou keramikou z pozdního 5. a první poloviny 4. stol. hlavními indikátory ranějšího rozdělení chory. Raná chora pokrývala asi následující oblasti: severní část přilehlou k Chersonesu, oblast na západě na poloostrově Majačnyj, na jihu mezi roklí Berman, mysem Fiolent a roklí Mramornaja¹ (obr.3). Tvořily ji oddělené územní katastry zahrnující opevněná a neopevněná sídliště, malé parcely naaranžované na svazích úvalů a podél pobřeží zálivů a pozemky na svazích a vodních předělech úvalů v blízkosti města a sídlišť.

Můžeme jen spekulovat o důvodech, které vedly v poměrně krátkém čase k rozparcelování půdy přiléhající k Chersonesu. Podobné akty byly jinde doprovázeny důležitými politickými změnami. Naneštěstí pro nás, víme pouze málo o politických dějinách Chersonesu ve 4. stol. př. Kr. Saprykin navrhuje, že důvodem nové organizace může být inspirace demokratickým zřízením v Herakleji Pontské, mateřském městě Chersonesu². Demokratické zřízení Herakleje však bývá zpochybňováno. V každém případě je však 4. stol. př. Kr. obdobím velkého rozmachu Chersonesu jak na samotném Heraklejském poloostrově, tak i daleko dál.

Existuje řada teorií zabývajících se rozsahem chory Chersonesu. Většinou jsou spjaty se jmény badatelů, kteří ji zkoumali už od počátku 20. stol. Dle mého názoru je třeba zmínit alespoň některé z nich (obr.4) :

1. A.I. Bertier –Delagard (1907) zastával teorii, že území chory bylo vymezeno územím okolních států a útvarů.³
2. V.V. Latyshev už v roce 1909 navrhoval, že se jedná o rovný pruh země podél západního břehu Krymu s kontinuální zónou obdělávané půdy.⁴
3. P.O. Burachkov (1912) viděl severní hranici chory až u ústí Dněpru (na toto pak navázal i Ivanov a Grinevich).⁵
4. L.A. Moiseev (1918) za choru považoval celou západní polovinu Krymu a některé části na jižním pobřeží.⁶

---

¹ Nikolaenko 2006, str. 156

² Carter 2000, str.714

³ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 678

⁴ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 677

⁵ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 677

⁶ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 677

5. A. N. Ščeglov je autorem teorie, že v době největšího rozkvětu Chersonesu se část chory nacházela přímo kolem města na Heraklejském poloostrově (tzv. blízká chora), pás země na západním pobřeží tvořil tzv. vzdálenou choru, která ležela od jezera Sasyk – Sivash (včetně) na jihu až po Bakal spit na severu, a zahrnovala také celý Tarhankutský poloostrov.¹

Rozsah dominance Chersonesu na západním pobřeží Krymu tedy prokázala především Tarhankutská expedice vedená A. N. Ščeglovem. Systém pravidelného členění území byl přenesen i do území s Chersonesem spojených nebo na něm závislých. Jedná se o oblast Tarhankutského poloostrova, dále např. lokality Belyaus, Kalos Limen, Kerkintis a Bolšoj Kastel. Tato expedice vycházela především ze studia leteckých fotografií a jejich následného ověřování v terénu. Dva nejdůležitější indikátory kleroi na leteckých fotografiích jsou řady rovných paralelních linií, většinou tmavé barvy, protnuté stejnou skupinou linií na ně kolmých, a metrologické parametry takto vzniklých obdélníků² (obr.5).

Na A. N. Ščeglova pak navázala řada dalších badatelů a bylo prokázáno, že i jeho teorie z 60. let 20. stol. má jisté mezery. Podle novějších výzkumů je např. jasné, že jižní zóna chory sahala minimálně po řeku Belbek³.

Literární a epigrafické zdroje potvrzují, že chora byl rozdělena do několika kategorií. Hlavní část byla přidělena občanům jako jejich individuální pozemky a zbytek, jehož výtěžky se shromažďovaly pro společné potřeby celé obce, stejně tak jako plochy určené k přidělení pro nové osadníky. Podle zvyku byla jedna desetina vyhrazena bohům jako posvátná půda. Na rozčleněné ploše se nacházelo několik přístavů. SZ pobřežní část měla přístavy v zálivech Střeleckaja, Kamyševaja a Kazačaja buhta⁴.

V části Sevastopolského zálivu u ústí řeky Černaja na úpatí hory Sapun se předpokládá pravděpodobné místo přístavu Ktenous. Ktenous asi užívali jako svůj přístav dokonce už Taurové před řeckou kolonizací, a byl spojen s jejich hlavním přístavem Symbolon Limen. Když mluvíme o Ktenous, Strabon zmiňuje, že se nacházel ve stejné vzdálenosti od Chersonesu a od Symbolon Limen. Jejich vzdálenost měla být 40 stadií, tedy 8,5 km, což výzkumy potvrdily⁵. V západní části Heraklejského poloostrova se nacházely ještě přístavy Limon a Aulita⁶.

---

¹ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 678

² Smekalova, Smekalov 2006, str. 208

³ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 679

⁴ Nikolaenko 2006, str. 164

⁵ Nikolaenko 2006, str. 167

⁶ Nikolaenko 2006, str. 171

2. 2 Blízká chora Chersonesu na Heraklejském poloostrově

Ve 30. letech 19. stol. F. Dubois de Montpéreux popisuje: „*Plocha Herakejského poloostrova byla vyznačena paralelními liniemi přes celou svou délku a šířku, protínaly se v pravém úhlu. Tyto dělicí linie, které zůstaly nezměněny v kontextu přírodní topografie, jsou umístěny každou 1/2 - 1 verstu (1 versta = 1066,781m), a staly se velkými venkovskými cestami, které měly zvýšené okraje ve tvaru pravidelného čtyřúhelníku. Pravoúhlé pozemky jsou flankované kamennými zdmi 15 stop širokými... Podél těchto cest byly postaveny obydlí nebo domy a tyto cesty se staly ulicemi velkého města*“¹.

Tento popis odráží rozčlenění plochy podle pravidelného plánu, který začal Chersonesos uskutečňovat v polovině 4. stol. př. Kr. Cílem bylo vytvořit choru podle modelu představujícího kombinaci rozčleněných a nečleněných ploch. Nejdříve byly vyčleněny hlavní osy celé mřížky a celková plocha, která měla být rozměřena. Cesty, ať už dříve existující či nové, byly vytyčeny a posloužily jako hlavní osy. Všechny sledují přírodní podmínky v krajině. Podélné cesty se táhnou podél linie klesajících vrcholků od JV na SZ². Některé místní odchylky jsou dány topografickými podmínkami. Rozdělení země bylo založeno na mřížkovém principu využívajícím jednotný modul, kterým bylo egyptské stadion rovné 210 m, a jednotky od něj odvozené. Mřížkový systém zahrnoval 5 podélných osových cest C, H, M, R, X a 5 příčných cest označených římskými číslicemi I, VII, XII, XVII, XXI. Ty se protínají v úhlu 93° a 87°³ (obr.6).

SV podélná osová cesta X vycházela od východní hranice města ze zálivu Karantinnaja buhta jižním směrem a protíná se s příčnými cestami v jejich počátku na východě. Tato cesta prochází roklinou Chomutova balka a u výšek Karagači se dostávala až za vytyčenou plochu do Balaklavské doliny. Stav dochování je zde špatný. Rekonstruovaná délka je 9,5 km (45 stadií)⁴.

Severní podélná osová cesta R začíná v bezprostřední blízkosti Chersonesu na skalním vodním předělu mezi zálivy Pesočnaja a Střeleckaja buhta. Prochází několika hlubokými a úzkými roklinami a ústí na JV hranici Heraklejského poloostrova u osídlení na pozemku Bezymjannoj č. 402 nad Balaklavskou dolinou. Délka je 9,5 km (45 stadií)⁵.

Centrální podélná osová cesta M začínala u východního mysu zálivu Omega na SSZ hranici Heraklejského poloostrova, protíná rokliny Střeleckaja, Karantinnaja, Iucharina a

---

¹ Nikolaenko 2006, str. 157

² Nikolaenko 2006, str. 158

³ Nikolaenko 2006, str. 158

⁴ Nikolaenko 1999, str. 34

⁵ Nikolaenko 1999, str. 34

Bermana balka, vedle k jižní hranici ke svatyni na vrcholu rokliny Mramornaja balka a Karanskimi výšinami. Dělí celou zemědělskou plochu na půl a měla délku 12,5 km (60 stadií)¹.

SZ podélná osová cesta H šla od východního břehu zálivu Kamyševaja buhta jižním směrem k svatyni v zálivu Mramornaja buhta. Rekonstruovaná délka je 12,5 km (60 stadií)².

Západní podélná osová cesta C začínala u východní hranice pozemku č. 41 na poloostrově Sredinnyj a pokračovala dále jižním směrem, kde se nacházely svahy k moři. Její délka neměřila o mnoho více než 6 km (30 stadií)³.

Severní příčná cesta I procházela na pobřeží mezi začátkem zálivů Štreleckaja buhta, buhta Omega a Kamyševaja buhta. Podle názoru G. Nikolaenko pokračovala i na poloostrově Majačnyj mezi pozemky č. 58 – č. 59 a č. 63 – č. 65⁴.

Západní příčná cesta VII, jdoucí ze severovýchodu z Jižní rokliny směrem na jihozápad k šíji poloostrova Majačnyj, je pokračováním hraniční cesty rané příměstské chory na obou svých koncích. Její délka je 10,5 km (50 stadií)⁵.

Centrální příčná cesta XII šla od osídlení v Legernoj balka k srázu na jihozápadním pobřeží, kde se střetává se západní podélnou cestou C. Cesta měřila 8 km (38 stadií)⁶.

Východní příčná cesta XVII, s délkou 6,7 km (32 stadií), začíná v rokli Chomutovaja balka, dospívá k JZ pobřeží u mysu Vinogradnij, kde se u svahu k moři v malých odstupech jedno od druhého nachází několik opevněných osídlení⁷.

Jižní příčná cesta XXI byla vytyčena od JV hranice rozměřené plochy od rokliny Sarandinakinaja balka přes osídlení na výšině Bezymjannoj a chrámu v oblasti rokliny Mramornaja balka. Délka je 3,6 km (17 stadií)⁸.

Krajní cesty, podélné i příčné, vymezují plochu přes 10 000 ha, která byla rozdělena na parcely⁹. Rozparcelování probíhalo ve 3 fázích. Během první fáze byly vytyčeny dvě hlavní osy, příčná a podélná. Cesta M se zdá být vybrána jako hlavní podélná, zatímco cesta XII byla hlavní příčnou osou. Průsečík těchto dvou os je centrem rozdělené plochy. Každé 2 km (asi 10 stadií) od něj na podélné ose a každé 3 km (asi 15 stadií) na příčné ose jsou

---

¹ Nikolaenko 1999, str. 34

² Nikolaenko 1999, str. 34

³ Nikolaenko 1999, str. 34

⁴ Nikolaenko 1999, str. 34

⁵ Nikolaenko 1999, str. 34

⁶ Nikolaenko 1999, str. 34

⁷ Nikolaenko 1999, str. 34

⁸ Nikolaenko 1999, str. 34

⁹ Nikolaenko 2006, str. 158

průsečíky s dalšími cestami¹. Výsledkem mělo být 5 standardních ploch na podélné i příčné straně.

Ve druhé fázi se zaměřili na rozložení ostatních osových cest. Zdi lemující plochy individuálních parcel byly každých 210 m (1 stadion), a dělily celou plochu na čtverce měřící 4,4 ha neboli 36 plethron.

Ve třetí fázi byly za každým třetím čtvercem (v některých případech za každým druhým čtvercem) na SZ-JV ose a za každým druhým čtvercem v SV-JZ ose postaveny další dělicí cesty².

Výsledkem tedy bylo rozdělení plochy osovými cestami na určitý počet pozemků s plochou 26,4 ha (216 plethron) a 17,6ha (144 plethron), rozdělených na jednotlivá pole o výměře 4,4 ha (36 plethron)³ (obr.7). Pozemky rané chory byly do této mřížky začleněny také. Řada z těchto cest, které hrály důležitou roli v životě místních obyvatel, se zachovala. Příkladem je cesta V, tzv. Velká chersoneská cesta, která propojovala Chersonesos se SZ pobřežní částí chory, a cesta J, nejdelší podélná cesta podle F. Dubois de Montpéreux, která procházela od SZ pobřeží, mezi zálivů Omega a Kamyševaja buхта, po roklinu Mramornaja na jih. Délka cesty J je stejná jako délka hlavní podélné cesty M, tedy 12,5 km (60 stadií)⁴.

Velká chersoneská cesta, cesta V, je hlavní osa široká 35 – 40 stop, táhnoucí se podél mírného terénu od hlavních bran Chersonesu k pevnostem na šíji poloostrova Majačnyj⁵. Původně měla být lemována velkými opracovanými kameny a na povrchu je možné nalézt ještě dnes stopy hlubokých kolejí vyježděných v kameni. Na délce přes dvě stadia šla cesta přímo na západ po úzké šíji mezi západní částí zálivů Karantinnaja a Pesočnaja buхта, přičemž na nejvyšším místě na vodním předělu mezi nimi se rozdělila do dvou směrů. Na SZ pokračovala směrem k zálivu Střeckaja buхта, a jižním směrem k podélné cestě R. SZ směrem šla cesta v bezprostřední blízkosti zálivů, mimo záliv Omega, od kterého je vzdálena zhruba 2 km. Na úseku od zálivu Střeckaja buхта k zálivu Kazačaja buхта byla cesta lemována věžemi usedlostí na pozemcích č. 21, 22, 26, 27, 30, 31 a 32. Velká chersoneská cesta V křížuje podélnou cestu D mezi pozemkem č. 35 a č.32a. Tady pod pravým úhlem zatačí vlevo na jih a po 40 metrech mezi pozemky č. 35 a 47 znovu zatačí na západ. Zeď této cesty SZ směrem se do současnosti zachovala do výšky kolem 2 m, ale v minulosti byla

---

¹ Nikolaenko 1999, str. 35

² Nikolaenko 2006, str. 159

³ Nikolaenko 1999, str. 35

⁴ Nikolaenko 2006, str. 159

⁵ Nikolaenko 2006, str. 160

nepochybně vyšší a neměřila méně než 3 m. V zálivu Kazačaja buhta cesta V směřovala k severnímu konci východní stěny opevnění, které se nacházelo na šíji¹.

Výjimečný charakter má rozměření SZ okraje Heraklejského poloostrova. Zde na poloostrovech Sredinnyj a Majačnyj jsou osy podélných a příčných cest položeny každé dvě stadia, v důsledku čehož se vytvořily čtverce a kosočtverce o ploše zhruba 17,6 ha, které byly vytvořeny ze 4 polí po 4,4 ha². Svou orientací tyto cesty neodpovídají cestám na ostatních částech Heraklejského poloostrova.

Rozměřování poloostrova Sredinnyj bylo provedeno od příčné cesty V a podélné komunikace C, která šla hřbetem poloostrova. Od cesty C ve směru k zálivům Kamyševaja a Kazačaja buhta vychází pod různými úhly příčné cesty. Ve svých směrech tyto dráhy kopírovaly zvláštní tvar cesty V, který byl odvozen od reliéfu šíje mezi v zálivy Kamyševaja a Kazačaja buhta. Podélné linie poloostrova začínají u SZ zdi cesty V³. Dostat se na tuto cestu ze strany Heraklejského poloostrova bylo možné přes průchody v jejím jižním ohrazení, které byly pravděpodobně vytvořeny s cílem ulehčit přístup na poloostrov, ale zároveň měly jistě i obrannou funkci.

Totéž můžeme říci o mysech SZ pobřeží. Jsou odděleny cestami od břehu ke břehu tak, aby k nim ze souše nemohl nikdo přijít. Ve vztahu k výše uvedenému je zajímavá parcela chory mezi zálivem Kazačaja buhta a JZ pobřežím bezprostředně přiléhajícím k východní zdi opevnění na šíji poloostrova Majačnyj. Cesty mezi pozemky zde byly záměrně vytyčeny tak, aby ztížily přístup ke snížené části JZ pobřeží a na teritorium poloostrova Majačnyj.

Doposud bylo odhaleno na ploše blízké chory 430 pozemků oddělených ohrazením a cestami (obr.8). Jejich velikost se pohybuje v rozmezí 15 – 17 a 26 – 30 ha. Takto rozparcelovaná chora byla dále rozdělena. Každý čtverec o 36 plethron byl dále rozdělen na standardní pole o délce strany 52,5 m a 105 m (1/4 a 1/2 stadia)⁴. Toto používání jednotného modulu umožňovalo se systémem pracovat a případně jej přeparcelovat. Plantážní zdi dále dělily každé pole na vinice, které se nacházely na většině z nich. Během několika desítek let bylo území pokryto farmami opevněnými věžemi.

První etapa výstavby začala v polovině 4. stol. př. Kr. K tomuto období se vztahují kolkované sinopské tašky, které byly nalezeny na pozemcích č. 6, 46 a 57, podle kterých se tato etapa datuje. V usedlosti na pozemku č. 6 byly kromě toho nalezeny i sinopský

---

¹ Nikolaenko 1999, str. 40

² Nikolaenko 1999, str. 38

³ Nikolaenko 1999, str. 39

⁴ Nikolaenko 2006, str. 160

kolkovaný lifos a amfora z téhož období. Na cestě mezi 7. a 12. pozemkem blízko usedlosti na pozemku č.12 bylo nalezeno kolkované ucho sinopské amfory z poloviny 4. stol. př. Kr.¹.

Druhá etapa probíhala ve 40. letech 4. stol. př. Kr. V tomto období vyrůstají budovy na východní straně zálivu Střeleckaja buхта (pozemek č. 87), na pobřeží zálivu Kamyševaja buхта (pozemek č. 8a), dále na pozemcích č. 26, 100, 172, 60. I zde se našlo významné množství sinopských kolkovaných tašek².

Třetí etapa probíhala ve 30. letech 4. stol. př. Kr., kdy bylo vybudováno značné množství usedlostí. Vedle sinopských tašek se objevují i chersoneské kolkované tašky. Jedná se také o období masové výroby chersoneských kolkovaných amfor, které začalo v roce 325 př. Kr. Prakticky na všech usedlostech se vyskytují chersoneské mince z let 350 – 330 př. Kr. a 330 – 320 př. Kr. (chronologie podle V. Anochina)³.

Na území Heraklejského poloostrova, včetně poloostrova Majačnyj, bylo během helenistického období celkem 2 360 – 2380 polí o 4,4 ha (36 plethron), které pokrývají plochu 84 960 – 85 680 plethron⁴. Zahrnují kolem 200 farem a jiných budov. Na některých farmách datovaných do 2. poloviny do ¾ 4. stol. př. Kr. byly vybudovány místo jednotlivých usedlostí dokonce celá sídlště.

2. 3. Vzdálenější chora chersoneského státu

Podle zásady uplatněné na samotném Heraklejském poloostrově byla rozměřena i značná část půdy vzdálenější chory chersoneského státu. Pravděpodobně pokrývala i plochu vodního předělu mezi severní stranou Sevastopolského zálivu a řekou Belbek. To potvrzují i letecké fotografie a výsledky provedených výzkumů⁵. Při průzkumu toho území na podzim 1997 byly objeveny pozůstatky starých hranic vinic, nacházejících se na místech svahů východní strany Bratského hřbitova, a také mezi ním a severním opevněním na západní straně. Směr hraničních zdí se shoduje se směrem osových cest vytyčených na Heraklejském poloostrově⁶.

Dobře dochované pozemky ležící na sever od řeky Belbek pozoroval už L.A.Moisev na počátku 20. století a přišel na to, že rozděleno na parcely bylo i území severně od Sevastopolu na ploše vodního předělu mezi řekami Alma a Kača blíže k moři. Ještě na konci 19. stol. byly v této oblasti patrné pozůstatky rozměrování a byly zaneseny do geodetické mapy sítí přímých linií v délce od 1 do 4 km, které se křižovaly s osami SSV, JJZ a SZZ,

---

¹ Nikolaenko 1999, str. 41

² Nikolaenko 1999, str. 41

³ Nikolaenko 1999, str. 41 - 42

⁴ Nikolaenko 2006, str. 163

⁵ Nikolaenko 2006, str. 163

⁶ Nikolaenko 1999, str. 42

JVV, a tvořily čtverce a obdélníky, které měly plochu 54,4; 36,2; 26 a 17,4 ha. Mohly se skládat ze 12, 8, 6 a 4 pozemků o ploše 36 plethron¹.

V západní části Tarhankutského poloostrova je rozparcelovaná plocha rozlohou téměř stejná jako plocha v okolí Chersonesu. Hranice pozemků jsou jasně viditelné na snímcích. Všechny pozemky měří 420 x 250 – 255 m. Podle A.N. Ščeglova měla tato plocha rozdělená na parcely v nejzápadnější části poloostrova rozlohu 100 km², což dělá při rozloze jedné parcely 10,5 ha celkem na 950 pozemků².

Pro studium této části chory jsou pro nás velmi důležitými prameny mapa z konce 19. století (1899) v měřítku 1:42 000 (obr.9) a mapy z 50. let 20. století v měřítku 1:25 000³. Pokud se podíváme na mapu z roku 1899, jen těžko můžeme přehlédnout konstalaci paralelních cest v západní části Tarhankutského poloostrova, které se kříží v pravém úhlu s další skupinou cest na ně kolmých. Vzdálenost jedněch od sebe je 750, 500, 2500, 3000, 1750, 1000, 500 a 1500 m, zatímco u druhé skupiny je to 4200, 2520, 3360, 1270, 460 a 1260 m⁴. Hlavní cestou je asi původní osa systému, centrální cesta vedoucí z vesnice Karadža (dnes Olenevka) do Kunan (moderní Krasnoselskoe) a pokračující dále na východ. Nejdelší cesta na mapě dělí celý poloostrov na dvě stejné části, severní a jižní, a lze ji považovat za symetrickou osu pro zbytek. Tato cesta je také na mapě z roku 1957, stejně tak jako na všech mapách Krymu, protože spojuje i dvě současná významná města. I v antice tato cesta určitě spojovala dvě významná místa, pravděpodobně sídliště Karadžinskoe na pobřeží zálivu (dnes jezero Liman) a některé lokality v rokli Kel'-Šejch⁵.

Pokud jde o příčné cesty, minimálně 10 je jich zachyceno na mapě z roku 1899, ale jejich délky se liší. Tyto cesty spolu s podélnými tvoří kostru parcelovacího systému.

Dále se stopy parcelování zachovaly v okolí Kerkintidy na její choře (obr.10). Okolí města bylo rozděleno na 70 – 120 parcel, které rozměry odpovídaly parcelám na Heraklejském poloostrově, a mohly mít 4,5 – 5 ha. Jinými slovy parcely na choře Kerkintidy také představují čtverce se stranou 1 stadion a plochou 36 plethron⁶. Stopy parcelování zasahují 6 – 8, někdy i 11 km dovnitř k jevpatorijskému mysu a jsou viditelné na leteckých fotografiích. Zdější nepravidelný systém členění dost kontrastuje s pravidelným systémem v Chersonesu a asi ukazuje důkazy raného katastru Kerkintidy⁷. Až do nedávné doby se

---

¹ Nikolaenko 1999, str. 43

² Smekalova, Smekalov 2006, str. 236

³ Smekalova, Smekalov 2006, str. 237

⁴ Smekalova, Smekalov 2006, str.237

⁵ Smekalova, Smekalov 2006, str. 237

⁶ Nikolaenko 1999, str. 43

⁷ Kutajsov 2006, str. 142

myslelo, že zemědělská oblast Kerkintidy sahala 40 – 50km podél pobřeží mezi sídliště Novofedorovka a Airči. Podle V.A. Kutajsova ale zabírala její chora plochu 80 – 90 km² a tvořila kontinuální pás podél moře o šířce asi 7 km a délce 65 km mezi jezery Kizil – Jar na JV a jezerem Donuslav na SZ¹.

Stopy souvislého rozměření se dochovaly také na ploše, která se nachází na pobřeží mezi Kerkintidou a Kalos Limen. Jedna z těchto oblastí se nachází mezi jezerem Kizil – Jar a Donuslavem a má plochu kolem 10 000 ha. Tato plocha byla rozměřována na čtvercové parcely o ploše přibližně 10 ha, což podle odhadů G. Nikolaenko tvořilo 2 a ¼ modulu plochy. Druhý rozměřovaný úsek přibližně 5 000 - 6 000 ha se rozprostírá na dolním pobřeží od Jižně - Donustavského sídliště po mys Ojrat. Parcely tvoří čtverce se stranou 315 m (1,5 stadia) o ploše 9,9 ha, tedy 2 a ¼ modulu².

Parcely mimo pravidelně rozměřenou plochu se nachází u Jižně-Donuslavského sídliště a Okuňovky I s plochou parcely 17,6 ha, což je 4 moduly po 36 plethron; u sídliště Kulčuskovo je jedna parcela plochou 35,2 ha což je 8 modulů po 36 plethron; vedle sídliště Airči jedna parcela o ploše 53 ha, což tvoří 15 modulů po 36 plethron; u mysu Oirat má jedna parcela 13,2 ha, což jsou 3 moduly po 36 plethron³. Netypická parcela byla objevena u vesnice Morskoe u mysu Oirat (obr.11). Její rozloha činila asi 9,5 ha , byla obklopena kamennou zdí a rozdělena na 6 menších polí⁴.

Za tímto úsekem pak následuje ještě jeden, objevený v západní části Tarhankutského poloostrova mezi sídlištěm Karadžinskoe a Kalos Limen. Jedná se o plochu přibližně 10 000 ha rozměřenou na 950 – 1 000 parcel, každá s průměrnou plochou 10,5 ha, což sestává z 2,5 modulu o ploše 36 plethron. V tomto poměru je dobře viditelné rozměření u Tarhankutského majáku, které je patrné i na leteckých fotografiích z 1917. Tyto fotografie jsou jasným důkazem o složité struktuře rozměřování prostranství.

Od jezera Kizil - Jar po Kalos Limen jsou parcely opět v blocích a mají přibližně stejnou velikost od 8,8 do 10,5 ha. Samostatně rozměřované parcely mají, což bývá pravidlem, mnohem větší rozměry (od 17 do 53 ha)⁵. V pobřežním prostoru na SV od Kalos Limen po jezero Jarylgač ukazuje mapa z 1899 pravidelnou síť cest podobnou té, která je zachycena v západní části Tarhankutského poloostrova⁶.

---

¹ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 685

² Nikolaenko 1999, str. 44

³ Nikolaenko 1999, str. 44

⁴ Wasowicz 1972, str. 211

⁵ Nikolaenko 1999, str. 44

⁶ Smekalova, Smekal 2006, str. 239

Další úsek parcel je na choře Kalos Limen (obr.12). Asi 400 hektarů zde bylo rozděleno sítí křižujících se linií pod pravým úhlem. Tvoří přibližně 45 – 50 pravoúhlých pozemků o průměrné velikosti 8,8 ha, tedy 2 moduly po 36 plethron¹. Podle A.Wasowicz však měla chora Kalos Limen rozlohu asi 600 ha a z toho více než 450 ha bylo rozparcelováno. Zbytek byl asi vyhrazen pro pastviny nebo nekropole. Město podle ní obklopují pravidelné parcely o rozloze 7 – 9 ha s rohy orientovanými podle světových stran a chora mohla mít 40 – 60 parcel².

Na sever od Kalos Limen na ploše 5 000 – 6 000 ha mezi Panskoe I a Maslinami byl objeven ještě jeden blok pravidelně rozměřené plochy, který představuje 41 000 – 49 000 plethron. Podrobná organizace zatím ale není jasná³. Zbytky katastru jsou viditelné i podél SZ pobřeží poloostrova. Na leteckých fotografiích z roku 1977 jsou zřetelné stopy velkého pravoúhlého pozemku blízko lokality Masliny. Část pozemku je zničena erozí. Jedna ze stran, která je dochovaná, měří asi 350 – 380 metrů, což dobře koresponduje s podobnou délkou dochovanou u mysu Oirat (387m)⁴. Patrně jsou zde i stopy dalších cest, což ukazuje, podobně jako mapa z 1899, kde jsou také zachyceny, že i okolí Maslin bylo rozděleno na pravidelné parcely.

Právě Masliny (Vladimirovka) se většinou považují za severní hranici chory. Nicméně ještě i dále na sever se našly stopy sídlišť s helenistickou keramikou 4. a 3. stol. př. Kr., např. v okrese Razdolnenskyj se jedná o sídliště Borisovka a Kumovka⁵. Další lokalitou, o které se v poslední době také uvažuje jako o části chersoneské chory nebo která přinejmenším spadala pod vliv Chersonesu, je lokalita Portovoye, která se však nachází ještě severněji od Bakal spit⁶. U všech těchto lokalit, je podle nových výzkumů pravděpodobné, že patřily k Chersonesu.

Okolí jezera Donuslav také spadalo do chory chersoneského státu. Letecké fotografie odhalily podobný systém tmavých linií východně od nejsevernější části jezera⁷. Tyto linie jsou opět i na staré mapě z roku 1899. Plocha mezi vesnicemi Kača a Solnečnoe byla tedy asi také rozdělena do pravidelných parcel. Důležitý je pro tuto oblast také výzkum, který provedla v roce 1980 Dačevskaja na lokalitě Ozernoye (Ozerovka)⁸. Nachází se daleko od pobřeží, 8km SV od Belyaus. Na základě jejích výzkumů je možné odmítnout zažité tvrzení,

---

¹ Nikolaenko 1999, str. 44

² Wasowicz 1972, str. 209

³ Nikolaenko 1999, str. 44

⁴ Smekalova, Smekalov 2006, str. 239

⁵ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 681

⁶ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 681

⁷ Smekalova, Smekalov 2006, str. 239

⁸ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 682

že břehy jezera Donuslav Chersonesu nepodléhaly. Její výzkum naopak dokazuje, že k Chersonesu patřily, podobně jako minimálně další 4 lokality na březích jezera Saki.

Na severní straně Sevastopolu se nachází další diskutovaná oblast měřící mezi 40 000 – 50 000 plethron. Pokud bylo i toto území mezi řekami Belbek a Kača rozděleno, měla by plocha chory dalších 40 000 – 50 000 plethron¹.

2. 4. Shrnutí

Výsledkem tedy je, že ve $\frac{3}{4}$ 4. stol. př. Kr. byla přibližně polovina chersoneského území rozčleněna na systém parcel, jejichž rozměření bylo provedeno na jednotném principu s využitím jediného modulu². Celkem 360 000 – 390 000 plethron tedy 44 100 – 48 000 ha země bylo na choře Chersonesu rozděleno a zdokumentováno. Chora zahrnuje tři části po 81 000 plethron každá: 1) Heraklejský poloostrov, 2) území mezi jezery Kizil - Jar a Donuslav, 3) Tarhankutský poloostrov mezi sídlištěm Karadža a Kalos Limen. A dále tři menší plochy o rozloze 41 000 – 49 000 plethron každá: 1) mezi řekami Kača a Alma, 2) od Jiho – Donuslavského sídliště po mys Ojrat, 3) území mezi sídlišti Panskoe I a Masliny³.

V poslední době se pozornost badatelů často zaměřuje na oblast JZ Krymu a oblast mezi Chersonesem a Kerkintidou. Hustota chersoneského osídlení byla určitě o dost větší, než se předpokládalo dříve. Dnes známe jen na SZ pobřeží Krymu 80 antických nalezišť (sídliště, vraky lodí, zemědělské zázemí, pohřebiště, farmy,...), zatímco podle A.N. Ščeglova bylo známo lokalit jen 45 (včetně zemědělských statků u měst, pohřebišť a pozdně skytských vesnic)⁴.

---

¹ Nikolaenko 2006, str. 163

² Nikolaenko 1999, str. 44

³ Nikolaenko 2006, str. 163

⁴ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 683

3. Farmy na Heraklejském poloostrově

3.1. Úvod

Velká, téměř trojúhelníkovitá plocha mezi Sevastopolem, Chersoneským mysem a Balaklavou nese jméno Heraklejský poloostrov. Tento trojúhelník tvoří vlastně jakousi plošinu a směrem na sever a především na západ se svažují úrodné svahy. V současné době je zde půda dost neúrodná, úrodné horní vrstvy odplavila několika koryty voda. V antice tomu však bylo jinak a celá plocha byla patrně obdělávána. Celková plocha poloostrova je něco málo přes 12 000 ha¹.

Všude jsou patrné stopy antického zeměměřičství, z letadla ráno nebo večer vidíme detaily, které ze země působí jako změt' rozvalin. Můžeme pozorovat paralelní linie téměř přes celý poloostrov a tvořící velké pravidelné obdélníky, v nich vidíme další kamenné čáry. Dnes víme, že jsou to pozůstatky cest, vinic a sadů, stejně jako základy usedlostí.

Pravidelně rozměřené parcely zabírají téměř celou plochu Heraklejského poloostrova, tvoří území blízké chory města Chersonesos. Podobný systém vidíme i v okolí měst Kerkintis a Kalos Limen, stejně tak jako na zbytku vzdálené chory na severozápadním pobřeží Krymu, u mysu Ojrat a na Tarhankutském poloostrově. Komplex tvořený farmami a zemědělskými plochami na území chory Chersonesu má nesmírnou cenu pro studium chorai jiných řeckých městských států, vzhledem k mimořádně dobrému stupni dochování.

Prvním badatelem, který si tohoto zvláštního území povšiml, byl již v roce 1794 Pierre-Simone Pallas. V roce 1830 jej následoval Frédéric Dubois de Montpéreux, jehož popis dochovaných ploch má pro nás značný význam především vzhledem k tomu, že do dnešní doby řada věcí, tehdy ještě patrných pouhým okem, zmizela pod vrstvami hlíny nebo pod moderní zástavbou. Další významnou osobností byl na začátku 20. století Pechonkin, který odkryl řadu farem na lokalitě Lighthouse Point². Následovala řada badatelů, kteří se zaměřili na jednotlivé farmy, které dnes nesou jejich jména, např. Grinevich nebo Lisin. Od padesátých let 20. stol. byl významnou osobností zabývající se místními farmami Šteleckij, který prozkoumal kolem 30 farem³. I přes to, že výzkumy dále pokračovaly, zůstává při studiu těchto lokalit velkým problémem jejich nedostatečná publikace.

V posledních letech se i zde při výzkumu uplatňuje trend používat nedestruktivní metody, využívat moderní informační technologie, GIS, letecké fotografie a snímky z družic. Podle J.C. Cartera by bylo vhodné vybudovat zde v blízké době první archeologický park

---

¹ Dufková, Pečírka 1968, str. 125

² Ščeglov 1992, str. 75

³ Ščeglov 1992, str. 76

venkova antického Řecka¹. Velmi důležitá je proto tedy i konzervace provedená po výzkumu, aby bylo možné farmy do parku zařadit. Jednou z takových farem, která by mohla být zařazena do již zřízeného archeologického parku Chersonesos, je farma na pozemku 151. Při zkoumání chorai antických měst má zásadní význam spolupráce mezi jednotlivými obory, které se na výzkumu podílí, aby bylo možné poznat každodenní život jejich obyvatel co nejpodobněji.

Na lokalitě Lighthouse Point si vnímavý pozorovatel všimne různě rozestých ruin všeho druhu, stejně tak jako hald kamení. Celý tento systém rozvalin působí zmateně, avšak při pohledu z letadla vidíme systém zdí, které se rozbíhají do všech směrů v několika paralelních řadách, křížujících se navzájem v pravých úhlech. Na řadě farem zde byly nalezeny stopy po lisování vína, což naznačuje, že pěstování a zpracování vína hrálo v životě obyvatel na Lighthouse Point hlavní roli². Velmi důležitý byl jistě také rybolov.

I na zbytku Heraklejského poloostrova můžeme pozorovat hranice jednotlivých pozemků jasně vymezené cestami ze všech stran. Organická jednota kleroi a farem není zajímavá jen tím, že je na každém kléru vždy jen jedna farma, zajímavá je i pozice farem, která je vlastní každému z nich. Řada usedlostí je umístěna vpravo od cesty, která kléros odděluje od ostatních, pravidlem to však ani zdaleka není³.

Charakteristickým prvkem je pro některé oblasti Heraklejského poloostrova absence jakýchkoliv budov. K nim patří oblast X, která leží v jižním pobřežním regionu (obr.13). Zde mezi příčnými cestami IX – XIV a podélnou cestou F se nenašly žádné helenistické struktury⁴. Tato plocha má více než 5 500 plethron, tedy 6,5% celkového objemu rozčleněné plochy⁵. Je možné, že tato plocha byla schválně ponechána takto, aby mohla posloužit jako pole v budoucnosti.

Celkem se na Heraklejském poloostrově nachází asi 380 parcel, které náležely 380 chersoneským rodinám⁶. Každý občan dostal příděl půdy přibližně 26,5 ha. Nalezeno a prozkoumáno zde bylo asi 150 farem, z nichž každá patřila k jednomu kléru⁷. Často ležely daleko od samotného Chersonesu, řada z nich byla opevněná.

Dlouho vzbuzovaly u badatelů pozornost čtvercové věže o rozměrech kolem 10 x 10 m, zachované často až do výšky člověka, se základy zapuštěnými do země, postavené

---

¹ Carter 2006, str. 197

² Dufková, Pečírka 1968, str. 129

³ Dufková, Pečírka 1968, str. 129

⁴ Nikolaenko 2006, str. 163

⁵ Nikolaenko 2006, str. 164

⁶ Ščeglov 1992, str. 98

⁷ Ščeglov 1992, str. 78

z velkých kamenných bloků. Vyskytují se především v jižní části poloostrova, na hraničních parcelách chory nebo na pobřeží¹. Zdálo se, že byly neobyvatelné, především věže tzv. pyramidálního typu, a patřily k opevněným farmám. Když však byly prováděny na Tarhankutském poloostrově vykopávky vedené O.D. Dačevskou, bylo zjištěno, že věže neměly pyramidální tvar, pouze byly dole vystužené, aby odolaly útokům beranidel, což pak z dochovaných částí vzbuzuje dojem, že mohly mít tvar jehlanu. Později byl tento názor potvrzen i u jiných věží a dnes se má za prokázaný².

Věž tedy byla posledním místem, kde se obyvatelé mohli ukrýt před nájezdy nepřátel. Objevují se především ve 3. a 2. stol. př. Kr., tedy právě v době, kdy velmi zesílily skytské útoky³. Zdivo z neopracovaných kamenů, které bylo dříve považováno za odraz taurské stavitelské tradice⁴, je tedy spíše důsledkem toho, že ohrožení bylo urgentní a bylo třeba opevnění postavit velmi rychle.

Architektura, plány a nálezy na farmách samotných vypovídají mnoho o jejich obyvatelích. Průměrná stavba má 400 m², někdy i více, ale v podstatě se jedná o rozměry srovnatelné s rozměry farem kdekoli v řeckém světě této doby⁵. I přesto, že doposud nebyla nalezena žádná venkovská nekropole, což bychom mohli pokládat za důkaz o usedlém obyvatelstvu, jiné skutečnosti svědčí o obyvatelích farem jako o vlastnících pozemků a o lidech s nemalými prostředky. Farmy byly stavěny s velkou péčí a byly opravovány a udržovány dlouhou dobu, jak o tom svědčí např. farma na pozemku č. 151⁶. Řada usedlostí měla svůj domácí kult. Farmy představovaly vhodné místo pro žití, ale i přesto je zde procento výskytu zdobené keramiky poměrně nízké. Střeleckij z tohoto faktu vyvozoval, že obyvateli farem byli především otroci⁷. Parcely na Lighthouse Point měly rozlohu asi 4,5 ha a mohly být obdělávány jen pomocí členů rodiny, zatímco na Heraklejském poloostrově měl jeden kléros 26,5 ha. Farmy zde byly větší a muselo tu pracovat 25 – 30 osob⁸. Jedna rodina by na veškeré práce s chodem farmy spojené určitě sama nestačila. Převládá názor, že otrocká práce zde však nikdy nebyla dominantní, a že majitel s rodinou a několika otroky své pole obdělával sám, případně si k tomuto účelu najímal další dělníky⁹. Vzhledem k tomu je tedy

---

¹ Ščeglov 1992, str. 78

² Ščeglov 1992, str. 86

³ Ščeglov 1992, str. 86

⁴ Ščeglov 1992, str. 86

⁵ Carter 2000, str. 714

⁶ Carter 2000, str. 714

⁷ Carter 2000, str. 714

⁸ Wasowicz 1983, str. 925

⁹ Ščeglov 1992, str. 101

možné, že zde bydleli právě tito dělníci. Přesto však stále existují i názory, že vinice obdělávali otroci, především Taurové a Skytové, vězni, nebo zajatci z válek¹.

Celá chora měla 5 000 – 6 000 ha vinic, které produkovaly ročně 25 – 30 milionů litrů vína². V JV části Chersonesu za jeho hradbami byly objeveny keramické dílny vyrábějící hlavně amfory pro transport vína, které bylo hlavním vývozním produktem města³. Další hrnčířské centrum za hradbami se nacházelo severním směrem u zálivu Pesočnaja buхта⁴. Místní roční produkce vína se odhaduje na 10 000 000 – 12 000 000 litrů. Při standardním objemu amfor 17,51 litru bylo třeba k pokrytí roční produkce kolem 300 000 amfor⁵. Dále se zde nacházely i čtvrti řemeslníků, kameníků nebo zpracovatelů vína. Tyto čtvrti sloužily nejen obyvatelům města, ale i obyvatelům chory.

Existovali i zvláštní úředníci, astynomes, kteří dohlíželi na výrobu amfor a na to, aby hrnčíři dodržovali míru. Z kolků na ouškách amfor známe jména asi 120 těchto astynomů z Chersonesu. Víno se vyváželo např. do měst Olbia, Tomis, Odessos, ale třeba sousední Bosporské království kupovalo místní víno jen v malém množství⁶. Na druhou stranu intenzivní obchod je doložen se Skyty. Fragmenty chersoneských amfory se našly i v Athénách nebo v Alexandrii⁷.

Obchod byl založen především na využití dvou hlavních obchodních cest. Probíhal jednak námořní cestou z Chersonesu do Jelizavetskoe v deltě řeky Don, a za druhé cestou po zemi a po řece do Kamenskoe, jednoho z obchodních center Skytů, na středním toku řeky Dněpr⁸.

Přibližme si tedy nyní alespoň některé z farem, které se na ekonomickém životě chory v antice podílely.

3.2. Farmy Pechonkin 1, 3, 4

Všechny tyto menší farmy se nacházejí v části Lighthouse Point a odpovídají popisu u Strabóna, který zmiňuje, že neměly opevnění⁹. Patně byly dostatečně chráněny hradbou, která měla bránit přístup na poloostrov.

---

¹ Ščeglov 1992, str. 102

² Ščeglov 1992, str. 98

³ Wasowicz 1983, str. 925

⁴ Zolotarev 2003, str. 622

⁵ Zolotarev 2003, str. 622

⁶ Ščeglov 1992, str. 100

⁷ Ščeglov 1992, str. 101

⁸ Zolotarev 2003, str. 623

⁹ Ščeglov 1992, str. 88

Ve východní části sekce vytyčené 2. a 3. podélnou cestou od západu a 2. a 3. příčnou cestou od severu se nachází farma Pechonkin 1¹. Plocha pozemku nebyla změřena, směrem od cesty nebyl nalezen žádný vstup. Podle Střeleckého prošla budova dvěma stavebními fázemi (obr.14). Místnosti 7 a 8 byly téměř určitě postaveny později, když byla farma renovována a rozšířena. Došlo ke zboření stěny oddělující místnosti 5 a 6 a byla postavena dlouhá zeď, která vystupovala z místnosti 6².

SV budovu o rozměrech 10 x 8,7 m tvořily 4 místnosti³. Místnost 3 sloužila patrně jako skladiště, v místnosti 4 byly nalezeny pozůstatky schodiště do horního patra, které se nacházelo na severní straně farmy. Tento fakt spolu s tím, že se vstup nacházel na JZ straně, by svědčil o využití pro obytné prostory⁴. Podobně strukturované jsou téměř všechny farmy i obytné domy v Chersonesu. Budova W, tvořená místnostmi 5 – 8, byla pravděpodobně budova samotné farmy. U SV stěny místnosti 5 jsou pozůstatky po hruškovité cisterně na vodu vytesané do skály. Dno překrývaly silné desky, pouze ve středu byl ponechán kruhový otvor o průměru 0,7 m⁵.

Mezi zajímavé nálezy z této lokality patří terakotové fragmenty s reliéfem, Střeleckij mluví o terakotovém miniaturním oltáři, datovaném do 2. stol. př. Kr⁶.

K vykopání farmy Pechonkin 3 (obr.15) došlo v letech 1910 a 1911. Leží na západním pobřeží někde v polovině Lighthouse Point. Z východu je ohraničena 1. podélnou cestou. Východní roh byl později používán jako lom na kámen, je tedy značně poničený. Odkryty byly dva vstupy, jeden větší na JV straně a malý na SZ straně, s pozůstatky zdi nejasného účelu před ním. Na JZ je další budova o rozměrech 20,5 x 5,8 m se třemi místnostmi, sloužící asi k farmářským účelům, a opět má paralely v helenistických městských domech v Chersonesu⁷.

SZ budova, složená z místností 4 – 8, mohla z větší části sloužit k bydlení, především místnosti 4 – 6. Dům má rozměry asi 20,5 x 17,6 m a jedná se o farmu s obvyklým pravoúhlým půdorysem a rohy orientovanými podle světových stran⁸. V místnosti 5 v severním rohu bylo nalezeno ohniště nebo pec, spolu s pozůstatky malé ohrádky vybudované z kamenných desek. Její účel není úplně jasný, blízko ní byla odkryta kamenná

---

¹ Dufková, Pečírka 1968, str. 135

² Dufková, Pečírka 1968, str. 135

³ Dufková, Pečírka 1968, str. 135

⁴ Dufková, Pečírka 1968, str. 136

⁵ Dufková, Pečírka 1968, str. 135

⁶ Dufková, Pečírka 1968, str.135

⁷ Dufková, Pečírka 1968, str. 139

⁸ Ščeglov 1992, str. 89

konstrukce velmi podobná oltáři ze svatyně Dionýsa v oblasti Lighthouse Point¹. V místnostech 1, 7 a 8 byly do kamene vytesány jámy pro umístění pithoi. Podle Rostovtseva a Pechonkina se používala místnost 7 jako koupelna nebo lázně, Střeleckij zastává názor, že šlo o místnost používanou k lisování vína².

Většina nalezené keramiky ze 4. – 2. stol. př. Kr. pocházela z obytných místností, podobně jako nálezy fragmentů terakotových sošek ze 2. stol. př. Kr., mezi nimi i poměrně velké fragmenty sošky Parthenos, ochránčyně města³. Co se týče amfor, podle kolků na ouškách převládají amfory z Chersonesu ze 4., 3. a 2. stol. př. Kr., dále se zde našlo několik kolků ze Sinopy a Thasu. Podle Pechonkina obyvatelé farmu opustili na konci 2. stol. nebo nejpozději na začátku 1. stol. př. Kr. a vzali s sebou všechno cenné⁴. Datace keramiky ukazuje, že farma byla obývána od 4. stol. př. Kr., přes 3 stol. př. Kr. do 2. stol. př. Kr. a největšího rozvřetu dosáhla ve 3. a 2. stol. př. Kr.

Farma 4 byla odkryta také v roce 1911 a Pechonkin se původně domníval, že vykopal chrám (obr.16). Nachází se na SZ cípu Lighthouse Point na pobřeží blízko majáku, směrem na JZ od 1. podélné a směrem na SZ od 1. příčné cesty⁵. Část byla zničena mořem. Zachovaná plocha kléru je téměř 4 ha. Sousední kleroi 30 a 31 mají stejnou rozlohu. Usedlost leží ve východním rohu parcely, ale ne až u vnějších zdí. V místnosti 4 bylo po obvodu zdí odkryto něco jako kamenné lavice, místnost 3 byla částečně dlážděná a velmi dobře je zde dochovaný práh u jediného vchodu⁶. Místnost 2 byla vydlážděna bílými oblázky z pobřeží. Rostovtsevem a Pechonkinem byla místnost 1 opět označena jako lázně, ale pravděpodobně se místnost využívala na lisování vína⁷. Vzhledem k několika jámám na pithoi v podlaze místnosti 5 se nejspíše jednalo o sklad.

Většina nalezené keramiky jsou střepy obyčejných amfor, džbánů, misek a kuchyňského nádobí. Převažuje keramika typu black glazed ware ze 4. – 2. stol. př. Kr., ale bylo zde nalezeno i několik červenofigurových fragmentů, mezi nimi i kratér datovaný do 5. – 4. stol. př. Kr.⁸ Dále se zde našla kolkovaná ouška amfor z Chersonesu (7 ks) a Sinopy (4 ks), fragmenty lampy z 5. – 4. stol. př. Kr. a malý kamenný oltář⁹. Z nálezů lze tedy usuzovat, že tato farma byla obývána také ve 4. – 2. stol. př. Kr.

---

¹ Dufková, Pečírka 1968, str. 139

² Dufková, Pečírka 1968, str. 139

³ Ščeglov 1992, str. 89

⁴ Dufková, Pečírka 1968, str. 139

⁵ Dufková, Pečírka 1968, str. 139

⁶ Dufková, Pečírka 1968, str. 140

⁷ Dufková, Pečírka 1968, str. 141

⁸ Dufková, Pečírka 1968, str. 141

⁹ Dufková, Pečírka 1968, str. 141

3.3. Farma 49

Pozemek této farmy sousedí s pozemky č.50 a 57 a zabírá plochu asi 19 ha¹ (obr.17). Leží na mysu mezi Kazak Bay a Solenaja Bay. V jižní části se nacházela vinice s kultivačními pásy 2,3 m širokými a plantážními zdmi širokými 1,2 m². Blízko u pobřeží stávala malá farma, která prošla od pozdněklasické do helenistické doby třemi stavebními fázemi. Jednotlivé nálezy římské keramiky nestačí k tvrzení, že farma dál fungovala i v římské době. Při vykopávkách byl odkryt dvůr a několik místností.

Datování první fáze je stále jen provizorní. V této době farma zabírala jen severní část pozdějšího komplexu a skládala se z místností 1, 2, 4 a 6³ (obr.18). Útvar 2 musel být dvůr obklopený ostatními místnostmi. Plocha domu byla 10,5 x 9 m⁴. Byl to tedy skoro čtverec a neměl žádné opevnění. Všechny místnosti měly východ do dvora, hlavní vstup vedl také přímo do dvora a nacházel se v západní stěně. Zde byla objevena část dlážděného chodníku nebo cesty. Konstrukce domu je podobná farmě na parcele 9 na Heraklejském poloostrově během její první stavební fáze, a také podobným neopevněným venkovským domům v Attice, jako např. Dema House nebo Vari House⁵. Nejblíže se zdají být venkovské usedlosti č. 3 a 4 na lokalitě Lighthouse Point, vykopané N.M. Pechonkinem⁶.

Během druhé fáze došlo k značnému rozšíření farmy (obr.19). Prostor č. 2 byl úplně změněn a změnila se i jeho funkce, už to nebyl dvůr. Příčná stěna 11 mezi zdmi 7 a 14 vytvořila úzký koridor asi 1 m široký, zamýšlený jako sklad. Vstup do této místnosti byl mezi zdmi 7 a 12, kde bylo odbouráno zdivo. Místnost 2 byla rozdělena zdí 13 na dvě části a nyní měla dva vstupy, z nichž jeden, který vedl do místnosti 1, byl zastavěn během poslední stavební fáze. Starý hlavní vchod do budovy byl zazděn také a nový se vybudoval několik metrů na jih v místě, kde cesta přicházela ke zdi 12 ze západu. Místnosti, které byly původně kolem dvora, byly zničeny. Zůstaly jen místnosti 1, 4 a 6. Nová větší farma měla rozměry 17 x 9,30 m, zůstala také neopevněná⁷. Datace je založena na kolkovaných amforách a minci dichalkon z Chersonesu datované do let 305 – 300 př. Kr.⁸ Druhá stavební fáze se tedy podle keramiky datuje od poslední čtvrtiny 4. stol. př. Kr. do první třetiny 3. stol. př. Kr., do období rozkvětu chersoneské chory⁹.

---

¹ Saprykin 2003, str. 145

² Saprykin 2003, str. 145

³ Saprykin 2003, str. 145

⁴ Saprykin 2003, str. 145

⁵ Saprykin 2003, str. 146

⁶ Saprykin 2003, str. 146

⁷ Saprykin 2003, str. 151

⁸ Saprykin 2003, str. 151

⁹ Saprykin 2003, str. 152

Třetí stavební fáze je charakteristická další přestavbou, i když velikost zůstala nezměněna (obr.20). Vstup do dvora ve zdi 2 byl zazděn a nový byl vybudován ze strany od zálivu. Tam, kde byly původně brány ze druhé fáze vyrostla nová místnost 8. V rohu místnosti 7 se našla vrstva popela s velkým množstvím fragmentů chersoneských a heraklejských amfor spolu se střepy chersoneského běžného zboží. Pod ním ležely fragmenty black glazed ware, kantharů a talířů¹. Místnost č. 1 měla asi stále svůj původní účel už od rané fáze farmy, nyní byla opevněna a zesílena protiberanidlovým pásem. Místnost 2 byla stále rozdělena na dvě části. Bylo to nejspíš skladiště. Místnost 5 se také používala. Vypadá jako koridor, kde se mohly skladovat amfory, různé zboží a zemědělské vybavení. Tato fáze asi začala ve 3/4 3. stol. př. Kr., když byl vybudován protiberanidlový pás. Toto nám dovoluje souhlasit s vědci, kteří datují opevňování pomocí těchto prvků do poloviny 3. stol. př. Kr.² v souvislosti s barbarskými útoky a v této době je to běžné na celé ploše chersoneské chory. Obyvatelé farmy opustili někdy na konci 3. stol. nebo na počátku 2. stol. př. Kr. Nejsou zde ale žádné stopy po vojenském útoku, ani stopy požáru³.

3.4. Farmy Grinevich 1, 2

Farma Grinevich 1 není dochována ve velmi dobrém stavu vzhledem k tomu, že její zdivo bylo použito na stavbu kláštera sv. Jiří, který leží asi 2 km odtud. Vykopaná usedlost se nachází na jihu Heraklejského poloostrova⁴. Tvořilo ji množství obytných místností a řemeslných dílen, zahrnovala i silnou věž (obr.21). Opět zde byl nalezen lis na víno, a velké kamenné závaží, které patřilo k lisu, bylo nalezeno in situ⁵. Nejstarší fáze se datuje do 5. stol. př. Kr., zdá se ale, že tato stará fáze byla prozkoumána jen částečně. Nejdůležitější součástí byla čtvercová věž (na plánu centrální místnost bez čísla), s vnitřními rozměry 5,60 x 5,15 m, postavená z pravidelných opracovaných bloků kladených na sebe bez malty⁶.

Grinevich se domníval, že ostatní místnosti kolem věže byly mladšího data, římské a byzantské, ale v některých z nich našel stopy staršího zdiva⁷. V některých místnostech byly v podlaze opět vyhloubeny jámy na pithoi a stál zde i lis na víno. Tyto místnosti tedy sloužily pravděpodobně k hospodářským účelům. Nálezy údajně pokrývají období od neolitu po Byzanc. Nejranější fáze farmy se datuje do 5. stol. př. Kr, není to však úplně jisté. Grinevich

---

¹ Saprykin 2003, str. 153

² Saprykin 2003, str. 157

³ Saprykin 2003, str. 156

⁴ Dufková, Pečírka 1968, str. 143

⁵ Dufková, Pečírka 1968, str. 143

⁶ Dufková, Pečírka 1968, str. 143

⁷ Dufková, Pečírka 1968, str. 143

založil svou dataci na nálezu fragmentu ionského červenofigurového kráteru nalezený u SZ zdi věže a datoval ho do doby kolem 450 př. Kr.¹, což někdy bývá zpochybňováno.

Asi 10 m směrem na SV od věže usedlosti farmy Grinevich 1 se nachází věž. Není dosud jasné, zda k farmě patřila nebo ne, ani zda k ní patřily další budovy². Další věž leží 164 m SZ od farmy Grinevich 1. Jedná se o čtvercovou stavbu s rozměry 10,5 x 11 m postavenou z velkých, pravidelných, vápencových bloků. Byla zde objevena vnitřní zeď dělící věž na dvě části. V JV části se nacházela cisterna hruškovitého tvaru hluboká 2,70 m, v SZ části byl sklep³. Poslední věž v okolí byla nalezena 480 m od usedlosti farmy Grinevich 1 a 316 m od SZ věže⁴. Leží na stejném svahu rokle a na linii stejné dvojité hradby jako SZ věž 1. Jedná se o čtvercovou, značně poničenou stavbu. Její půdorys, velikost a funkce byla asi podobná SZ věži 1, byly zde však provedeny jen 3 sondy⁵.

Na severním cípu Lighthouse Point, 400 m od linie pobřeží a 600 m od majáku, nalezneme farmu Grinevich 2 (obr.22). Podle Grineviche ležela mezi 1. a 2. podélnou cestou, asi 100 m od na SV od 1. podélné cesty a asi 100 m od 1. příčné cesty⁶. Usedlost nebyla odkryta celá. Místnost 1 obsahovala 4 jámy pro pithoi a mnoho fragmentů amfor a pithoi, nejspíš se tedy jednalo o sklad. Místnost 2 asi sloužila stejnému účelu. Byl zde nalezen také vinařský nůž a malý lis na víno. Místnost 3 s ohništěm uprostřed, ve kterém byly nalezeny zvířecí kosti a fragmenty velkého kamenného kruhu, snad plotny, byla určena pravděpodobně k obývání. Hlavní skladiště domu spatřoval Grinevich v místnosti 4, jejíž podlaha je rozdělena zídkami na 6 částí, ve třech z nich jsou doloženy jámy na pithoi. Místnosti 5 a 6, původně asi jedna místnost, byly dalšími obývacími prostory. Na JZ straně vykopané budovy se nacházel dvorek, ohraničený z JZ zdí. V západním rohu jsou pozůstatky zásobárny na vodu⁷.

3.5. Farmy Střeleckij 10, 11, 20, 25, 26

Farma č.10 zabírá kléry 58 – 59. Obdélné parcely o rozměrech 629 x 420 a 631 x 420 m leží asi 700 m od Round Bay⁸. Podle terénu povrchu se člení dále na části asi 50 – 55 m široké. Téměř všechny z těchto parcel jsou členěny příčnými terasami, aby se zabránilo ztrátám půdy a vlhkosti. Půda je rozčleněna na pole (13,78 ha, 51,8% plochy), vinice (5,09 ha, 19,2%

¹ Dufková, Pečírka 1968, str. 143

² Dufková, Pečírka 1968, str. 145

³ Dufková, Pečírka 1968, str. 145

⁴ Dufková, Pečírka 1968, str. 145

⁵ Dufková, Pečírka 1968, str. 145

⁶ Dufková, Pečírka 1968, str. 146

⁷ Dufková, Pečírka 1968, str. 147

⁸ Dufková, Pečírka 1968, str. 153

plochy), sady (4,57 ha, 17,2% plochy), zaniklé sady nebo vinice (1,82 ha, 6,8% plochy), půdu nevhodnou ke kultivaci (0,48 ha, 1,8% plochy) a samotnou usedlost (0,08 ha, 0,3% plochy)¹ (obr.23).

Pole najdeme především směrem na sever, vinice byly v JV části farmy rozdělené kvůli terénu na terasy, 4 z 5 sadů chránily vinice ze severu. Původní plantážní zdi byly strženy na konci klasické doby a došlo k zániku starších vinic nebo sadů. Bez exkavace není možné určit původní účel, pravděpodobně se ale jednalo o vinice².

Usedlost má rozměry 31 x 27 m a nachází se ve východním rohu farmy na nejnižší položeném bodě³ (obr.23). V současnosti není viditelná a leží pod vrstvou půdy naplavené ze svahu.

Na klérech 60 – 61 leží farma 11. Obě parcely mají tvar čtyřúhelníka 632 x 420 a 633 x 421 m⁴. Velmi dobře je zde dochováno vnitřní členění plochy. Východní roh plochy farmy dělí na dvě části zeď, větší plochu zabírá skála, na menší byla kvalitní půda. Většina zbytku plochy je rozčleněna na 52 – 53 m široké, terasované pozemky. Pole tvoří 19,7% (5,26 ha) plochy, vinice 26,4% (7,14 ha), sady 21,3% (5,68 ha), zaniklé sady a vinice 4% (1,08 ha), plocha nevhodná k obdělávání 17% (4,56 ha), usedlost 3,3% (1,00 ha) a 8% plochy (2,18 ha) zůstává neurčeno⁵.

Pole se nacházela severně od sadů a vinic, které tvoří kontinuální pás ve svahu. Sady kopírují pruh vinic. Důvodem takového rozložení byla ochrana vinic před chladnými větry⁶. V oblasti uprostřed SZ zdi pozemku, napravo od cesty, byla objevena usedlost o ploše 680 m². Další budova se nachází v severním rohu, pod silnou vrstvou hlíny. Je však menší, zabírá plochu 300 m².⁷

Parcela farmy 20 je pravoúhlá kromě JV strany, nepravidelnost je dána starou cestou z Lighthouse Point do města Chersonesos. Opět zde nalezneme dobře dochované pozůstatky členění plochy do jednotlivých částí stejně tak jako terasování. 22,2% (2,8 ha) plochy zabíraly pole, 55,4 % (7,03 ha) vinice, sady 15,8% (2 ha), příslušenství 0,3% (0,04 ha)⁸ (obr.24).

Vinice tvoří pás od východu směrem na západ a severozápad na obou svazích, proti větru byly chráněny sady. Ve východním rohu pozemku byla nalezena usedlost.

---

¹ Dufková, Pečírka 1968, str. 153

² Dufková, Pečírka 1968, str. 153

³ Dufková, Pečírka 1968, str. 153

⁴ Dufková, Pečírka 1968, str. 154

⁵ Dufková, Pečírka 1968, str. 155

⁶ Dufková, Pečírka 1968, str. 155

⁷ Dufková, Pečírka 1968, str. 155

⁸ Dufková, Pečírka 1968, str. 157

Čtyřúhelník o rozměrech 733 x 418,5 x 731 x 415 m tvoří parcelu farmy 25¹. Tvar pozemku opět ovlivnila stará cesta z Lighthouse Point do Chersonesu, farma leží 4 km na JZ od Chersonesu. Vnější zdi byly vybudovány bez zapuštění základů a měřily na šířku 1,3 – 1,5 m. Naopak vnitřní zdi zapuštěné základy mají, někde mohou dosahovat hloubky až 1 m². Vnitřní členění parcely vypadalo následovně: pole tvořily 36,5% (11,13 ha), vinice 44,0% (13,42 ha), sady 13,7 % (4,19 ha), usedlost 0,7% (0,20 ha) celkové plochy³ (obr.25).

Pole leží hlavně na SZ, kromě částí 36 a 37 ve východním rohu. Vinice tvoří pás v JV polovině farmy na svazích strže, kromě plochy 21 a 9. Opravy prováděné zde po zásahu bombou a čištění kráteru umožnilo studovat zavodňovací systém a odhadnout množství vína pěstovaného na více než 1 ha. Profesor P.T.Boltarev z Krymského Zemědělského Institutu objevil a identifikoval kořínky vinné révy⁴. Kultivační zdi byly zapuštěny do země až po skalnaté podloží a jen nejhořejší část krycí vrstvy kamenů občas tu a tam vystupovala na povrch. Účelem těchto zdí bylo zadržovat vlhkost a přinášet ji kořenům rostlin. Pásky země mezi zdmi byly 2 m široké a hloubka půdy se pohybuje od 50 do 70 cm⁵. Na každé straně zdi, u jejich základů, byly vykopány jámy pro kořeny vinné révy ve vzdálenostech 1,35 – 1,40 m⁶. Když byla vinice pevně vymezená, horní vrstva skály musela být odstraněna. Kameny z ní se použily pro plantážní zdi, vnější ohrazení a samotnou budovu farmy.

Na ploše označené číslem 9 byl během výzkumu kurganu objeven velmi starý drenážní systém, jehož pozůstatky ukazují, že byl naplánován velmi pečlivě. Drenážní zdi jsou pokryté malinkými kameny a jsou vyplněny suti⁷.

Vinice jsou chráněny v podstatě nepřerušným pásem sadů, které je chrání před severními větry a oddělují je od polí. Sady jsou charakteristické podobným systémem drenážních zdí, které jsou od sebe vzdáleny v pravidelných intervalech 5m. Pravděpodobně se tento systém používal pro pěstování ovocných stromů⁸.

Téměř v centru JV části plochy farmy, blízko k nejvyššímu bodu, ležela samotná usedlost. V první fázi měl dům rozměry 20,5 x 34 m a patřil k němu ještě vnější dvůr o rozměrech 40 x 34 m na JZ⁹ (obr.26). Tento dvůr byl ale pozdějšími přestavbami značně poškozen. Zachovaly se pouze vnější zdi, kromě JZ části, kde se nezachovalo nic kromě

---

¹ Dufková, Pečírka 1968, str. 159

² Dufková, Pečírka 1968, str. 159

³ Dufková, Pečírka 1968, str. 160

⁴ Dufková, Pečírka 1968, str. 161

⁵ Dufková, Pečírka 1968, str. 161

⁶ Dufková, Pečírka 1968, str. 161

⁷ Dufková, Pečírka 1968, str. 161

⁸ Dufková, Pečírka 1968, str. 162

⁹ Dufková, Pečírka 1968, str. 162

základů, zahrnujících základy věže 4,75 x 4,75 m¹. Jen částečně je možné rekonstruovat vnitřní členění domu. Místnost 2, vstupní chodba, se nacházela na SV straně, pod místností 3 (místnost 15 druhé fáze) stával sklep, který sloužil asi jako skladiště vína.

Na přelomu 3. a 2. stol. př. Kr. došlo k přestavbě domu² (obr.27). Nový dům, bez oken ve venkovních zdech, nyní zabíral plochu 35 x 34 m³. Místnosti tvoří čtverec uzavřený kolem centrálního dvora, v jižním rohu stála věž o rozměrech 6,2 x 5,75 m. V antice mohla dosahovat výšky 9 – 12 m⁴. Do domu se vcházelo vchodem vedle věže, který vedl do malé, tmavé předsíně. Dům má celkem 21 místností sloužících k různým účelům a stojí na ploše 660 m². 17 hlavních místností je umístěno po obvodu čtvercového dvora. Rohy domu jsou orientované přesně podle světových stran. Aby bylo co nejlépe využito slunce, jsou všechny obývací místnosti na SZ straně dvora a sklady naopak na JV⁵.

Podle malého objemu kuchyňské keramiky (6,6% z celkového počtu nalezených kusů) se někdy usuzuje, že farma sloužila především k produkci vína a ne k obývání. Podle Střeleckého byla většina obyvatel otroci⁶.

Podíl místní a importované keramiky ukazuje následující tabulka⁷.

	amfory	pithoi	džbány, misky, kuchyňské zboží	tašky	Black glazed ware	celkem
Chersonesos	37%	5%	23%	5,10%	1,00%	71,10%
importy	23,20%	2 - 3%	nezjištěno	0,3% (Sinopé)	0,30%	28,90%

Co se týče provenience amfor, převažují amfory z Chersonesu (62%), dále je zde zastoupena produkce ze Sinopé (9%), Thasu (8%), Rhodu (3%), Herakleje Pontské (2%), Knidu (0,4%) a Kou (0,3%). Veškeré fragmenty jsou helenistické, podle nálezů je tedy možné tuto farmu datovat od přelomu 4. a 3. stol. př. Kr. do ¾ 2. stol. př. Kr., existovala tedy 150, maximálně 175 let⁸.

¹ Dufková, Pečírka 1968, str. 162

² Dufková, Pečírka 1968, str. 162

³ Ščeglov 1992, str. 79

⁴ Ščeglov 1992, str. 79

⁵ Ščeglov 1992, str. 82

⁶ Dufková, Pečírka 1968, str. 165

⁷ Dufková, Pečírka 1968, str. 165

⁸ Dufková, Pečírka 1968, str. 167

Farma 26 se rozprostírala hned vedle a byla dost podobná farmě 25¹. Parcela farmy je pravoúhlá kromě nepravidelné SZ hranice, kterou zapříčinila zatačka na staré cestě do Chersonesu. Stěny dělicí vnitřní plochu parcely se dobře dochovaly. Pole zde zabírají 19,9% (5,78 ha), vinice 74% (21,4 ha), sady 3,8% (1,1 ha), usedlost se dvorem 2,5% (0,72 ha) plochy pozemku² (obr.28).

Pole leží v severní části v nejnižší položené oblasti. Vinice tvoří souvislý pás jižněji na svahu. Sady tvoří předěl mezi poli a vinicemi.

Centrem farmy byla velká čtvercová budova o rozměrech 35 x 35 m, opět s centrálním dvorem s velkou nádrží na vodu vykopanou do skály³. Nacházela se blízko brány uprostřed SZ cesty, asi 52 m od ní. Spojovala je rozšiřující se cesta měřící 10 m na šířku u brány a 16 m tam, kde vstupuje na dvorek⁴. Dům stál na terase ve svahu obklopený poli. Farmu ve fázi I silně poškodil oheň a pozdější přestavby. Věž měla jako obvykle čtvercový půdorys a rozměry 6,5 x 6,5 m⁵. Vstup do usedlosti se nacházel v SZ zdi blízko věže. Ve vnějším dvoře byla cisterna na vodu hruškovitého tvaru z fáze II, velmi hezky obložená opracovanými kameny. Pravděpodobně sloužila k zachycování dešťové vody. Hlavní obytný komplex fáze II byl celý odkryt (obr.29). Další dvě budovy byly objeveny na vnějším dvoře, ty ale vykopány nebyly. Stará farma fáze I úplně shořela. Ve fázi II se celá farma posunula na SZ, takže jen její JV část stála na pozůstatcích starší budovy. Jižní roh byl zvnějšku posílen vrstvou velkých neopracovaných bloků bez základů. Západní roh, který nesl horní patro, byl zesílen obdobně. Věž sloužila pravděpodobně k obytným účelům a byla patrová. Obytné místnosti 6 – 8 byly propojené vchody a měly i horní patro⁶.

V místnosti 3 stával lis na víno a jeho části se našly in situ společně s částmi pithu⁷. Lze dovodit, že hlavním výrobním produktem této farmy bylo víno. Šťáva z lisu odtékala kanálkem do zásobníku, který měl kapacitu 200 litrů⁸. Po prvním lisování šlapáním se zbytek přemístil na vedlejší platformu, kde se lisovalo podruhé, tentokrát pomocí lisu. Ten zabírá téměř polovinu místnosti, i odtud šťáva odtékala žlabem do rezervoáru⁹.

Všechny nalezené keramické fragmenty jsou helenistické. Zdivo a rustikované bloky používané ve fázi I se datují mezi polovinu 4. stol. př. Kr. a polovinu 3. stol. př. Kr. ,

---

¹ Ščeglov 1992, str. 82

² Dufková, Pečírka 1968, str. 167

³ Ščeglov 1992, str. 83

⁴ Dufková, Pečírka 1968, str. 168

⁵ Dufková, Pečírka 1968, str. 169

⁶ Dufková, Pečírka 1968, str. 171

⁷ Dufková, Pečírka 1968, str. 171

⁸ Ščeglov 1992, str. 84

⁹ Ščeglov 1992, str. 85

s největší pravděpodobností jsou však z počátku 3. stol. př. Kr.¹ Fáze II pak pokrývá 2. stol. a končí nejpozději v polovině 1. stol. př. Kr.² Je pravděpodobné, že farma fáze I byla větší a bohatší a po požáru zde došlo k jistému úpadku.

3.6. Farma 151

Jako první byla zkoumána společným týmem National Preserve of Tauric Chersonesos a Institute of Classic Archeology reprezentativní farma z raně helenistické doby, kdy bylo osídlení chory v rozkvětu. Farma je známá jako farma č. 151 (č. 226 v systému Kugrilkova³) na západní straně chory podél rokle Juharina balka na parcele standardních rozměrů a ploše přibližně 26 ha. Kratší severní strana pozemku hraničí s hlavní východozápadní cestou XII⁴ (obr.30).

Vykopávky začaly roku 1994 a pokračovaly v letech 1995 a 1996. Výzkum byl zpočátku omezen pouze na kamennou strukturu farmy a zjištění jejího typu a historie. Nicméně tato farma nakonec nebyla tak obvyklá a typická, jak se na první pohled zdálo. Její plán je symetrický, plocha o rozměrech 19,5 x 16 m s věží na straně je typickým rysem právě pro chersoneské farmy, soustředěné na severní straně chory⁵.

Nejranější konstrukce na tomto místě byla nepochybně věž. Jedná se o pravoúhlou strukturu měřící 8,4 x 6,5 m, patrně dvoupatrovou, uzavřenou detailně propracovanými kamennými dveřmi s příslušným vstupem v jižní stěně místnosti 1⁶.

Brzy ji obklopil ze tří stran dvorek, podlaha byla upravena vápennou omítkou a dvůr byl zpřístupněn, stejně jako věž, z jižní strany širokým průchodem. Jižní stěna dvorku byla postavena z velkých kamenů v polygonálním stylu zdiva. To mělo působit stejným dojmem, jako jižní fasáda věže s masivním vstupem⁷. Horní patro věže a horní části stěn dvorku byly dodělány nepálenými cihlami, které spadly do dvorku po opuštění místa⁸. Na střechu byly použity tašky, ale i tak jejich fragmenty tvoří jen malé procento z nalezené keramiky. To však není nijak překvapující vzhledem k tomu, že se jednalo o nákladný stavební materiál, který se dal navíc ještě použít i druhotně, podobně jako pithoi⁹.

---

¹ Dufková, Pečírka 1968, str. 173

² Dufková, Pečírka 1968, str. 173

³ Carter 2000, str. 723

⁴ Carter 2000, str. 723

⁵ Carter 2000, str. 724

⁶ Carter 2000, str. 725

⁷ Carter 2000, str. 725

⁸ Carter 2000, str. 725

⁹ Carter 2000, str. 725

Z celkových 20 257 nalezených kusů keramiky tvoří fragmenty amfor 38% nálezů, za nimi následuje stolní keramika, která představuje 26%. Sinopské amfory (39%) jsou v mírné převaze proti místním chersoneským (38%), které ale na jiných farmách jasně převládají. Dále zde byly nalezeny amfory z Thasu (5%), Kou (3%), Herakleje (3%) a Rhodu (1%). Zbylých 11% není možné určit¹.

Do věže se vstupovalo skrz místnost 1. Přímou napravo od dveří bylo dřevěné schodiště do prvního patra. Toto umístění bylo naprosto běžnou praxí. Druhé patro věže bylo z nepálených cihel a soudě podle šířky kamenných stěn a množství napadaných cihel na dvorku, to byla pravděpodobně jen dvoupatrová věž². Pod ní byly podél severovýchodní stěny nádrže, které pravděpodobně hrály dosud ne úplně jasnou roli při produkci vína, které bylo uskladněno vedle v místnosti 2³. Zde je v podlaze 5 kruhových prohlubní, ve kterých držely pithoi. Celková kapacita těchto zásobnic se odhaduje na 4 000 – 5 000 litrů vína⁴. Věž byla běžným místem k uložení pithoi s vínem, nejen kvůli hodnotě produktu, ale i zásobnice. Cena pithoi se rovnala hodnotě jednorocní sklizně⁵.

Soudě podle keramiky, byla farma 151 určitě obývána v druhé polovině 4. stol. př. Kr., pravděpodobně spíše ke konci⁶. Jeden z raných kontextů, který se zdá být neporušený, je kanál v místnosti 1, který obsahoval africkou hlavu vyrobenou z formy, patřící k černé lesklé nádobě, která má paralely v polovině 4. stol. př. Kr. na athénské agoře⁷. Keramika 3. stol. př. Kr. typu West Slope a její imitace byla nalezena v hojném množství na celé ploše⁸. Tento materiál patří do druhé fáze obývání farmy. Pro tuto dobu jsou charakteristická kolkovaná ouška amfor a mince. Kolky z Chersonesu jsou poměrně dobře datované, většina kolků z farmy 151 pochází z pozdního 3. stol. př. Kr., ale je zde i jeden exemplář z pozdního 4. stol. př. Kr.⁹ Tato chronologie je podpořena asi tuctem mincí. Mince i keramika tedy patří do dvou skupin, z nichž jedna tvoří 1. fázi obývání farmy a další skupina 2. fázi začínající v 2. pol. 3. stol. př. Kr. a trvající do raného 2. stol. př. Kr.¹⁰

Zdá se, že u konce obývání farmy v prvním období, stál velký požár. Mohlo jít o násilný čin, ale velká pozornost byla věnována odstranění 5 velkých pithoi z podlahy

---

¹ Carter 2000, str. 726

² Carter 2000, str. 726

³ Carter 2000, str. 726

⁴ Carter 2000, str. 726

⁵ Carter 2000, str. 726

⁶ Carter 2000, str. 729

⁷ Carter 2000, str. 729

⁸ Carter 2000, str. 729

⁹ Carter 2000, str. 730

¹⁰ Carter 2000, str. 730

místnosti 2¹. Fáze II koresponduje se znovuosídlením místa v druhé polovině 3. stol. př. Kr. Na rozdíl od fáze I, byl velký důraz kladen na obranu, což začalo konstrukcí místnosti 4, která pravděpodobně neměla střechu. Zdá se, že sloužila jako druh proleichismatu, nebo ochranného nádvoří chránícího čelní stěnu věže. O něco málo pozdější než zdi a povrch podlahy místnosti 4 je mohutná opěrná zeď podél jižní stěny věže, která měla obranný charakter ještě podtrhnout².

Vchod do věže byl v této době zúžen o více než jednu polovinu. Otvor v opěrné zdi byl umístěn do středu a orámován, aby byl zamaskován fakt, že byly dveře zúženy a tudíž stěna věže zde byla slabší než kdekoliv jinde. Dalším vybudovaným obranným prvkem byl tzv. anti-battering ram³, sloužící asi jako ochranný pás proti nárazům beranidel. Zdá se být charakteristickým prvkem, který se objevuje od 3. stol. př. Kr. U většiny ostatních příkladů ale obklopuje věž ze všech čtyř stran.

Je otázkou, jak si obyvatelé farmy 151 mohli být tak jistí, že budou napadeni právě z jihu? Je možné, že vystužení jen jedné zdi, mělo čistě ekonomický důvod, druhá fáze osídlení totiž skutečně nevykazuje známky velké prosperity. Pithoi v místnosti 2 už nebyly obnoveny a místnost byla zanesena hlínou s malým množstvím nálezů. Na této podlaze z udusané hlíny bylo nalezeno několik fragmentů pithoi, které by naznačovaly, že místo opět plnilo svou původní funkci.

Z pozdější doby pravděpodobně pochází i místnost 3, která neměla žádný vchod ani střechu. Pravděpodobně byla zamýšlena v podobném duchu jako místnost 4, jako proleichisma⁴.

Finální útok, který byl i úspěšný, pravděpodobně proběhl právě přes místnost 3, která sloužila jako skladiště odpadků. Velké bloky severní stěny byly ponechány v nepořádku. Pokud k tomuto došlo někdy v raném 2. stol. př. Kr., je pravděpodobné, že viníky byli Skytové.

Pokud se však vrátíme k půdorysu farmy v její rané fázi, můžeme zde najít něco, co ji odlišuje od všech ostatních farem na území chory. Centrálním prvkem většiny farem je otevřený dvorek, zde je to věž (obr.31). Souhrnné rozměry farmy 151 se blíží průměrným rozměrům ostatních farem v Chersonesu, ale farma 151 má podíl vnitřního a venkovního prostoru daleko nižší a tuto zvláštnost si udržuje během celé své 150 – 175 let trvající historie. Z celkové obytné plochy 285 m² jen 104 m² je zakrytý prostor, včetně druhého poschodí věže.

---

¹ Carter 2000, str. 730

² Carter 2000, str. 730

³ Carter 2000, str. 730

⁴ Carter 2000, str. 731

Prostor dvorku je 150 m² i po přístavění místností 5, 6 a 3¹. Naopak, např. u farmy č. 9, která je č. 151 blízka dobou vzniku i rozlohou, je nezastavěná plocha centrálního dvora jen 1/5 celé budovy farmy².

Věž farmy 151 stojí symetricky v centru severní strany dvorku a z tohoto hlediska je unikátní mezi 40, z celkových asi 140 - 150, odkrytých farem v Chersonesu. Rozložení, kdy je věž uprostřed komplexu, bylo dosaženo až v poslední stavební fázi, když došlo k připojení místnosti k severní stěně místnosti 3³ (obr.32). V případě ostatních farem je věž v rohu, buď uvnitř nebo vně pravoúhlé ohraničené plochy, která byla obvykle vyplněna místnostmi, obzvláště v pozdních fázích⁴.

Věž je významná i z jiného důvodu. Je to jediná známá stavba tohoto druhu, která měla níkám podobné oltáře z venku inkorporované do zdi. Vzhledem k tomu, že níku tvoří 5 velkých kamenů, které sem byly vybrány přímo k tomuto účelu, musely být níky již součástí původního plánu stavby⁵. Tuto teorii podporuje i jejich umístění přesně do středu severovýchodní stěny místnosti 1.

Uvnitř níky byly objeveny 2 Heraklovy kyje a thymiaterion, obě intaktní a in situ⁶. Tento soubor samozřejmě patří do poslední fáze obývání této lokality. Kyje byly opřené svisele v levém rohu níky, vykuřovadlo napravo. Před níkou stál kamenný oltář se stopami po pálení. Podlaha před níkou ukazuje, že se zde odehrávaly oběti i dříve, ale oltář patří až do pozdější doby⁷. Částečně zapuštěný pithos, nalezený nedaleko v rohu mezi věží a severní zdí dvora, mohl také sloužit ke kultovním účelům, podobně jako krb v druhém rohu na severovýchodní straně. Ten byl od dvorku oddělen nízkou zídkou⁸. Analýza zvířecích pozůstatků ukázala převahu kozích kostí, obvykle spojovaných s obětí Dionýsovi⁹. Tento bůh zde byl, se vši pravděpodobností, uctíván od počátku. Fragment kozího rohu byl objeven v jámě přímo naproti vchodu do věže. Uctívání Dionýsa jasně pokračuje do druhé fáze obývání farmy. Velká 30cm vysoká terakotová soška satyra nebo Siléna, se zbytky původní bílé a modré barvy, byla nalezena ve fragmentech na podlaze místnosti 2 z druhé fáze věže (obr.33). Typ je neobvyklý. Chlupatý satyr v krátkém hymatiu připomíná spíše herce hrajícího postavu satyra

---

¹ Carter 2000, str. 726

² Carter 2000, str. 726

³ Carter 2000, str. 727

⁴ Carter 2000, str. 727

⁵ Carter 2000, str. 727

⁶ Carter 2000, str. 727

⁷ Carter 2000, str. 728

⁸ Carter 2000, str. 728

⁹ Carter 2000, str. 728

na jevišti¹. Mezi nálezy z místnosti 1 patří i fragmenty lesklých černých kantharů a pozůstatky miniaturního terakotového oltáře typově odpovídajícího celému řeckému světu. Na jedné straně ukazuje hieros gamos Dionýsa a Ariadny². Samostatné oltáře pro Herakla a Dionýsa byly nalezeny v řadě farem Heraklejského poloostrova. Tyto dva kultury byly udržovány a dokazují kontinuitu v uctívání od 4. stol. př. Kr. během 150 leté existence farmy³.

Stopy paralelních plantážních zdí, určených pravděpodobně pro pěstování vína, byly nalezeny na SZ straně této rozlehlé parcely⁴. Parcela 151 koresponduje svým plánem s jinými dokumentovanými a publikovanými příklady. Vinice přitom zabírají většinou kolem poloviny plochy a nebývá to méně než 1/5⁵. Sady obvykle zaujímají kolem 1/8 plochy⁶.

---

¹ Carter 2000, str. 728

² Carter 2000, str. 728

³ Carter 2000, str. 728

⁴ Carter 2000, str. 732

⁵ Carter 2000, str. 732

⁶ Carter 2000, str. 732

4. Farmy mimo Heraklejský poloostrov

4. 1. Kerkintis

Chersoneská chora nezahrnovala jen jeho bezprostřední okolí na Heraklejském poloostrově, ale i pevnosti a 2 menší města v okolí, Kerkintis a Kalos Limen. Přísaha z Chersonesu obsahuje i pojem „pédion“, což měla být plocha, kde se pěstovalo obilí¹.

Pod dnešním městem Jevpatoria se nacházela starověká Kerkintis. Hekataois z Milétu ji v 5. stol. př. Kr. zmiňuje jako skytské město². Po vykopávkách, které provedli L.A.Moiseev a M.A. Nalivkina, převládá názor, že město bylo založeno Řeky na samém začátku 5. stol. př. Kr., tedy o 50 – 75 let dříve než Chersones³. Mělo kamenné domy a obyvatelé obchodovali s Řeky, což potvrzují nálezy z vykopávek. Jedná se o fragmenty nádob vyrobených v Athénách, na ionských ostrovech Chios, Samos, Lesbos a Thasos. Asi 150 let zůstala malým městem s vlastní chorou. Podle nových výzkumů V.A. Kutajsova se však zdá, že Kerkintis byla založena ve $\frac{3}{4}$ 6. stol. př. Kr. První kolonisté by mohli pocházet z Milétu⁴. Jako paralela k tomuto ionskému založení se uvádí nedaleká Olbie, se kterou měla Kerkintida dobré obchodní, kulturní, ekonomické i politické vztahy během celého 5. stol. a na začátku 4. stol. př. Kr. Podle V.A.Kutajsova je založení Milétem diskutabilní⁵ a řada badatelů se přiklání k tomu, že byla založena ionskými Řeky z Efesu⁶. O její choře v prvních 100 – 150 letech nevíme skoro nic, ale orientace ekonomiky na zemědělství, především na pěstování obilí, je zjevná podle doložených chtonických kultů spojených s úrodou (Kybelé, Deméter, Persefona, Kabyros). Raná polis ani farmy nebyly opevněné, měli tedy asi mírové vztahy se Skyty. To se mění až na konci první poloviny 5. stol. př. Kr., kdy byla postavena ochranná hradba⁷. Nejstarší osídlení chory se nacházelo přímo za hradbami. První opevněné statky s kruhovými věžemi se zde objevují jen na přelomu 1. a 2. čtvrtiny 4. stol. př. Kr.⁸

Ve 2. pol. 4. stol. př. Kr. se zde množí chersoneské stopy a v poslední třetině století jsou zcela dominantní⁹. Je možné, že došlo k ozbrojenému konfliktu mezi Chersonesem a Olbií, o kterém nemáme písemné zprávy, a Chersones vyhrál. Tomu by mohly odpovídat komemorativní mince zaražené v pol. 4. stol. v Chersonesu a Kerkintidě se zobazením

---

¹ Ščeglov 1992, str. 103

² Ščeglov 1992, str. 108

³ Ščeglov 1992, str. 108

⁴ Ščeglov 1992, str. 236

⁵ Kutajsov 2003, str. 568

⁶ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 684

⁷ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 684

⁸ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 684

⁹ Ščeglov 1992, str. 247

vítězství¹. Na připojení k Chersonesu však Kerkintida velmi vydělala, jelikož v tomto období následoval rychlý a rozsáhlý rozvoj. Doba od konce 4. a během celého 3. stol. př. Kr. je obdobím největšího rozkvetu města. V této době zaujímal Kerkintida plochu asi 7 ha na pobřeží Jevpatorijského zálivu. Anexe Kerkintidy Chersonesem na začátku poslední třetiny 4. stol. př. Kr. však podle některých badatelů proběhla jinou cestou než násilnou. Nasvědčuje tomu absence požárů a destrukcí v Kerkintidě i na farmách její chory². Do stejné doby spadají i stavební aktivity Chersonesu v Kalos Limen a Panskoe I. Na konci 4. stol. a ve 3. stol. př. Kr. docházelo ke značným přestavbám města, byly postaveny nové cesty a domy, a z tohoto období pocházejí také některé farmy³.

Její chora je dnes zastavěná moderní zástavbou, ale při vykopávkách před 100 lety, které vedl P.O. Bouračkov, byly zřetelné stopy po jejím vyměřování. Jednalo se o kamenné zdi ohrazující farmy a stopy cest, které se podobají těm na Heraklejském poloostrově⁴. Až do nedávné doby se myslelo, že zemědělská oblast Kerkintis sahala 40 – 50 km podél pobřeží mezi sídlišti Novofedorovka a Airči. Podle novějších výzkumů V.A. Kutajsova ale zabírala její chora plochu 80 – 90 km² tvořící kontinuální pás podél moře o šířce asi 7 km a délce 65 km mezi jezery Kizil – Jar na JV a Donuslav na SZ⁵.

U jezera Mojnak byly objeveny farmy, které existovaly ještě před připojením k Chersonesu. Byly to malé domy o rozměrech 6 x 12 m tvořené dvěma místnostmi. Je pravděpodobné, že měly patro a reprezentovaly tzv. pyrgoi. Jedna z nich byla úplně zničena na konci 4. stol. nebo na začátku 3. stol. př. Kr. a na jejím místě byla postavena velká nová farma dlouhá 40 m. Strukturou se podobá těm na Heraklejském poloostrově⁶. Jiná z těchto starých farem, studovaná P. I. Filonytchevem a M. A. Nalivkinovou zahrnovala jednu kruhovou věž o průměru 6 m, která mohla být obytná. Dále se zde našel ohrazený dvůr, na kterém mohla stát stodola. V přízemí věže se našel poklad chersoneských mincí uložených v červenofigurovém asku ze 4. stol. př. Kr.⁷ Na břehu jezera Mojnak byl blok farem úplně vykopán také L. A. Moiseevem již v roce 1917. Místnosti jedné farmy obklopovaly obvod dvora, v rohu jiného domu se nacházely základy kruhové věže⁸. Dnes jsou ale tyto farmy pod moderní zástavbou města Jevpatoria.

---

¹ Ščeglov 1992, str. 249

² Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 686

³ Ščeglov 1992, str. 112

⁴ Ščeglov 1992, str. 114

⁵ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 685

⁶ Ščeglov 1992, str. 114

⁷ Ščeglov 1992, str. 115

⁸ Kutajsov 2006, str. 142

Během výzkumů v Kerkintidě se našly zuhelnatělé pozůstatky 11 různých obilnin. Pšenice, která se tu našla ve třech variantách *triticum aestivo-compactum*, tady dominovala¹. Druhý nejběžnější druh je *triticum dicoccum*, ale to tvoří jen 1,82% nálezů z řeckých vrstev v Kerkintidě². Kromě pšenice se pěstovalo i žito (*hordeum vulgare polystichum*) jako hlavní plodina pro krmení. Semena žita byla nalezena i ve skytských vrstvách. Vicia *ervilia* a luštěniny jsou doloženy jednotlivými zrnky. Semena hroznů se našla ve vrstvách z 5. stol. př. Kr., tedy v době, než tady začali vládnout obyvatelé Chersonesu³.

V.A. Kutajsov se také při svých výzkumech zaměřil na rekonstrukci systému obdělávání půdy. Obvykle se má za to, že v řeckořímském světě se používalo dvojpole hospodářství⁴. Zpočátku byla hlavní plodinou pšenice jako jarní plodina. To by dobře korespondovalo s nejlepšími podmínkami pro její pěstování. Podle paleobotanických dat ze zemědělských lokalit na SZ Krymu (Panskoje, Masliny) se ukázalo, že na přelomu 4. a 3. stol. př. Kr. došlo k hospodářským změnám. Nálezy odhalily žito a současný plevel *lithospermum arvense* L.⁵ V době destrukce v 70. letech 3. stol. žito převyšuje pšenici jako hlavní plodinu. Tyto změny a přechod od jarních na zimní plodiny nám ukazuje, že zde se projevovalo mírné oteplení klimatu⁶. Z toho se vyvozuje, že v 2. pol. 5. stol. př. Kr. se zde používal spíše progresivní trojpolní systém. Ten asi zahrnoval tyto rotující fáze: 1) úhor, 2) jarní nebo zimní pšenici během 3. stol. př. Kr. nahrazenou zimním žitem, 3) jarní ječmen⁷.

Pokud jde o chov dobytka, našly se pozůstatky všech domestikovaných zvířat známých v této době v Černomoří. Skot se zdá být dominantní, následovaný menším dobyt看em. Nálezy koz (8,3%), prasat (13,9%), koní (8,3%) a oslů (5,6%) jsou jen v malých množstvích⁸.

4. 2. Kalos Limen

Ve slibu je na třetím místě co do významu zmiňován přístav Kalos Limen. Byl asi 2x menší než Kerkintis, jeho rozloha činila 4 ha⁹. Město bylo obeháno hradbou se čtvercovými věžemi z velkých pravidelných bloků. Kalos Limen, podobně jako Kerkintis, existovalo již na

---

¹ Kutajsov 2006, str. 141

² Kutajsov 2006, str. 141

³ Kutajsov 2006, str. 141

⁴ Kutajsov 2006, str. 143

⁵ Kutajsov 2006, str. 143

⁶ Kutajsov 2006, str. 143

⁷ Kutajsov 2006, str. 143

⁸ Kutajsov 2006, str. 144

⁹ Ščeglov 1992, str. 115

počátku 6. stol. př. Kr. a bylo pravděpodobně také založeno z Ionie¹. Chersoneské období se zde datuje od o ¾ 4. stol. př. Kr.².

Chora Kalos Limen měla asi 600 ha a z toho více než 450 ha bylo rozparcelováno³. Zbytek zabíraly asi pastviny nebo nekropole. Chora ležela na břehu zálivu Akmečet, kde jsou opět patrné stopy cest křižujících se v pravém úhlu, které plochu dělí na pravidelné parcely o rozměrech 210 x 420 m (asi 9 ha) na obyvatele. Počet pozemků se odhaduje na 40 – 60, na některých z nich se našly farmy⁴. Většina rodin žijících ve městě zde asi měla svůj pozemek a vzhledem k velikosti města, by populace asi nebyla schopna obdělávat větší plochu a pro obdělávání standardních pozemků zde nejspíš stačilo 6 – 8 osob⁵. Každý z pozemků obklopovala ze všech stran ohrada z kamení, uvnitř byl pozemek ještě dále rozčleněn na několik menších částí.

Usedlosti měly střechy z tašek ze Sinopy, Herakleje a Chersonesu, našel se i depot pithoi. Nálezy zrněk obilí a hroznů spolu s ostatním potvrzují hospodářský účel farem, které byly založeny ve 4. stol. př. Kr. a později zničeny Skyty. Zdá se, že obyvatelstvo na nějakou dobu úplně odešlo, což je dobře doloženo právě v Kalos Limen. Podle keramiky je totiž mezi dvěma chronologickými skupinami mezera několik desítek let.⁶ V polovině 3. stol. př. Kr. byl pak život obnoven na těchto lokalitách: Kalos Limen, Čajka, Tarpanči, Kara-Tobe, Bolšoj Kastel, Airči, Ojrat, Novofedorovka, Vilino, Kizil-Jar, Saki Bar, Beregovoye, Murzachek, Terekly-Konrad, Peščanka, Tarpanči Eastern, jižní Donuzlavskoe I, Lazurnoe, Kara – Tobe I⁷. Velmi důležitý byl v této oblasti rybolov, ale hlavní zdroj obživy tvořilo stále zemědělství.

M. A. Nalivkina vykopala farmu přímo naproti hradbě. Brankou se vcházelo do malinkého dvora s rozměry 5 x 8 m, kde se na jedné straně nacházel dům a na druhé malý sklad na zásoby a zemědělské nářadí. Dům o rozměrech 12 x 8 m tvořilo 5 malých místností od 8 do 14 m². V jedné z nich se našel velký hmoždír z kamene, ve kterém se drtilo obilí. Ve stejné místnosti se asi skladovaly i zásoby potravin.⁸

Parcela č. 6 má pravoúhlý tvar a rozlohu 8,2 ha. Uvnitř ji kamenné zídky dělí na 10 částí. Severní část byla ještě dále rozdělena na 8 identických polí o ploše 52,5 x 105 m každé

---

¹ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 701

² Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 701

³ Wasowicz 1972, str. 209

⁴ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 702

⁵ Ščeglov 1992, str. 121

⁶ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 692

⁷ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 692

⁸ Ščeglov 1992, str. 116

(0,55 ha)¹. Právě zde můžeme pozorovat pozůstatky po pěstování vína a je možné, že stejně byla rozčleněna i jižní část pozemku, ta je ale dnes zničená.

Jiná parcela zabírala plochu 362 x 200 m (7,2 ha). Byla rozdělena na dvě nestejně části, na té větší se pěstovalo obilí, na menší o rozloze 1,3 ha víno².

Další farma se nacházela v zálivu Vetrenaiia, dnes je zatopená mořem (obr.34). Její součástí byla velká hruškovitá cisterna na vodu. V jedné z jejích místností byl nalezen lis a dále velké pithoi na víno a obilí. Všechny pochází ze Sinopy. Počet zásobnic se odhaduje podle jam v podlaze na 47 – 55³.

Zemědělská produkce Kalos Limen se asi spíše zaměřovala na pěstování obilí pro vývoz, víno pěstovali asi jen pro svou vlastní spotřebu. Lze to vyvodit z toho, že objem produkce vína nedosahuje ani zdaleka objemu produkce v Chersonesu⁴.

Zemědělská zóna Kalos Limen nebyla nijak přirozeně chráněná před invazí zvenku. Proto byla na východě vybudována hradba, téměř 2 km dlouhá. Pravděpodobně měla pole chránit před skytskou invazí. Město se ale stejně neubránílo a padlo do rukou Skytů. Poté bylo znova získáno Chersonesem.

4. 3. Donuslav - Jih

V oblasti sídliště Donuslav - Jih se podle přísahy nacházely pevnosti, které byly na „*zbytku chory města*“⁵.

Pevnost Čajka je jednou z nich. Tato velká a dobře opevněná farma tvořila centrum velkého statku. Centrální budova má nezvyklé rozměry, je 3x větší než standardní farmy na Heraklejském poloostrově. Možná se jednalo spíše o obchodní stanici, kde se skladovalo obilí a další produkty před transportem do Chersonesu⁶. Pravděpodobná je také možnost, že to bylo místo, kde se při nebezpečí mohli ukrýt farmáři z okolí⁷. Tuto farmu v první fázi poničil oheň, nejspíše ji napadli Skytové. Pak došlo k přestavbě a v další fázi se farma již podobá standardním chersoneským budovám tohoto typu. Původně neměla obrannou zeď. Té ale nebylo asi třeba vzhledem k tomu, že byla celá chráněna hradbami. Později byla věž i tak přistavěna, ale značně netypicky. Nenacházela se v rohu, ale přímo v interiéru v jižní části

---

¹ Ščeglov 1992, str. 120

² Ščeglov 1992, str. 121

³ Ščeglov 1992, str. 122

⁴ Ščeglov 1992, str. 126

⁵ Ščeglov 1992, str. 130

⁶ Treister, Vinogradov 1993, str. 541

⁷ Ščeglov 1992, str. 134

domu a bylo třeba kvůli ní odstranit některé starší místnosti¹. Nakonec se jí však stejně Skytové zmocnili a dům byl opět přestavován, tentokrát podle skytského vzoru.

Podle nálezů se však zdá, že v Čajce a okolí možná žili Taurové, ne Řekové. Na barbarskou populaci ukazuje i nedaleká nekropole, která nevypadá jako řecká, ale ani jako skytská².

Nejvzdálenější farma od moře stála ve 4. a 3. stol. př. Kr. na SV břehu jezera Panskoe (Sasyk) na antické lokalitě Kara –Tobe³. Nacházela se na cestě, která z jihu vedla do Kerkintidy. Tato vesnice byla později také zabrána Skyty a přestavěna na pevnost.

Další z velkých farem, které byly vypáleny a zničeny Skyty, je farma na lokalitě Airči. Má rozlohu 50 ha, byla objevena pomocí leteckých fotografií a Skytové ji také přestavěli na pevnost⁴.

4. 4. Tarhankutský poloostrov

Jezero Donuslav odděluje od zbytku Krymu Tarhankutský poloostrov. Pobřeží poloostrova také tvořilo součást chory Chersonesu. Nacházelo se zde mnoho farem, které potkal stejný osud jako usedlosti v jiných oblastech SZ Krymu. Skytové je vypálili a přestavěli na pevnosti, i když opevněné byly již dříve.

V oblasti Tarhankutského poloostrova se nachází farmy různých velikostí, opevněné i neopevněné, a nemusí zde platit pravidlo, že jsou farmy izolovány na jednotlivých parcelách. Mohou být uskupeny dohromady, neopevněné chráněné opevněnými, a kontrolovat společně určitou část území. To je případ mikroregionu chory, která přiléhala k zálivu Jarylgač. U vesnice Okounevka se na jednom místě v komplexu Tarpanči nachází typická řecká opevněná farma⁵. Kromě ní je zde také velké neopevněné barbarské sídliště. Je možné, že i zde opevněná farma poskytovala v případě nebezpečí ochranu ostatním.

Hlavní plodiny pěstované v této oblasti byly pšenice a ječmen, přičemž pšenice byla nejdůležitější. Její zrna se nachází běžně při vykopávkách. Po obilninách byla další důležitou plodinou vinná réva⁶.

Z leteckých fotografií bylo odhaleno i tady antické rozměření, dochované je však poměrně špatně. Jeden úsek je patrný severně od vesnice Okounevka, další u místa Kulčuk⁷.

---

¹ Ščeglov 1992, str. 135

² Ščeglov 1992, str.136

³ Ščeglov 1992, str. 137

⁴ Ščeglov 1992, str. 138

⁵ Ščeglov 1992, str. 147

⁶ Ščeglov 1992, str. 152

⁷ Ščeglov 1992, str. 155

Ve výrazně lepším stavu je úsek dochovaný u mysu Ojrat (vesnice Morskoe). Parcela se rozkládala na břehu moře, vedle poměrně velké farmy. Má pravoúhlý tvar ohraničený kamennou zdí a její současná rozloha je přibližně 9 ha (387 x 274 m). V antice však měřila asi 13 ha¹. Během 4. - 2. stol. př. Kr. byl pozemek rozdělen kamennými zídkami na 6 polí různé velikosti, 3 z nich (70% celkové plochy) byly vinice, které byly dále členěny zídkami v zemi². 10 dělníků práce související s přípravou vinice provádělo asi 4 měsíce každodenní práce a roční produkce vína z této farmy se odhaduje asi na 1 000 amfor vína³.

Opevněná farma na lokalitě Bolšoj Kastel, značně vzdálená od nejbližšího sídliště, se nachází na pobřeží SV od Tarhankutu. Má rozlohu 600 m². V rohu stávala několikapatrová čtvercová věž o rozměrech 9,5 x 9,5 m⁴. Jednotlivé místnosti tvoří oddělené bloky, každý má samostatnou kuchyň. Zdá se že tady, podobně jako je tomu u budovy U6 na sídlišti Panskoje I, byla budova určena pro bydlení několika rodin.

Důležitou roli hrál v životě obyvatel pobřežní chory i rybolov. Téměř ve všech vesnicích se našly udice a olůvka ze sítí. Pro rybolov svědčí i nálezy rybích šupin a kostí. V sítích uvízl nejčastěji mugil duratus risso a mugil cephalus⁵. Ryby se konzervovaly a transportovaly nasolené v amforách. Dále se také udily a sušily. To, že tvořily podstatnou část jídelníčku, dokazují nálezy kostí a šupin v kuchyních, ale i časté nálezy tzv. rybích misek specifického tvaru. Strava těchto zemědělců však také podle pozůstatků zahrnovala delfíny, plody moře či kraby⁶.

Významný byl také chov dobytka. Podle dochovaných kostí chovali hlavně ovce a kozy, které dávaly mléko, maso, kůži a vlnu. Býci byli používáni hlavně jako tažné zvíře při práci na poli a transportu. Oproti Skytům chovali jen málo koní. Prasata se na farmách chovala, ale také jen v malém množství, stejně tak jako drůbež. Dalším domestikovaným zvířetem byl pes.

Nevíme, jak Chersonesané těmto polím na choře říkali. Vinice se označovaly slovem ampéléia⁷. To víme podle baze sochy Agasikléa, patrně člena chersoneské elity. Byl to podle nápisu právě on, kdo dohlížel na rozparcelování vzdálenější chory Chersonesu⁸.

Je také velmi těžké určit, kdo na těchto polích pracoval. Část keramiky je dělaná v ruce a odpovídá taurské, ale nevíme, v jakém vztahu byli tito Taurové k řeckým majitelům.

---

¹ Ščeglov 1992, str. 155

² Ščeglov 1992, str. 156

³ Ščeglov 1992, str. 157

⁴ Ščeglov 1992, str. 264

⁵ Ščeglov 1992, str. 160

⁶ Ščeglov 1992, str. 161

⁷ Ščeglov 1992, str. 158

⁸ Ščeglov 1992, str. 158

Část keramiky je určitě také skytská. Odlišovat etnika je však obtížné kvůli silné helenizaci místního barbarského obyvatelstva¹.

4. 5. Panskoe I

4. 5. 1. Úvod

Jezero Panskoe (starší název Sasyk) leží asi 4,5 km od pobřeží. Jeho šířka se pohybuje od 1 do 2,15 km a dosahuje hloubky maximálně 1,1 – 1,2 m². Od zálivu Jarylgač je odděleno bariérou z písku a nahromaděných mušlí, která je široká asi 150 m. Právě na jeho březích a v jeho okolí se nachází sídliště Panskoe I. Jedná se o zvláštní lokalitu především proto, že jednotlivé farmy a budovy zde netvoří izolované objekty, ale spíše celé sídliště nebo vesnici (obr.35). K tomuto objevu došlo náhodou v 60. letech 20. stol., když byla jedna z budov rozryta buldozerem. Jeden z místních obyvatel poslal A. N. Ščeglovovi dopis s popisem, k čemu zde došlo, a přiložil i úlomky amfor, které byly datovány do 4. – 3. stol. př. Kr. Dříve se však mělo za to, že tato oblast v antice obydlena nebyla³. Na dvou březích jezera se postupně našly ještě 2 menší lokality Panskoe II a III⁴. Panskoe III leží na SZ břehu, 3,2 km na JZ od Panskoe I⁵. Ani tím však výčet nekončí, v hloubce 3,5 m pod jezerem byly objeveny stopy osídlení Panskoe IV⁶.

Pokud se tedy zaměříme na Panskoe I, jedná se o shluk asi 11 velkých čtvercových farem, jejichž rozměry se pohybují kolem 35 x 35 m⁷. Dnes má plocha Panskoe I asi 4 ha a pravidelný plán orientovaný podle světových stran. Jsou zde také zachovány stopy staré cesty a velká nekropole za ní, která čítá na 50 kurganů, které jsou dnes vysoké 0,3 – 2 m a nachází se roztroušené na ploše více než 4 ha⁸.

Podle novějších vykopávek se zdá, že na přelomu 5. a 4. stol. nebo na samém počátku 4. stol. př. Kr. byla postavena na zeleném drnu na pobřeží zálivu Jarylgač čtvercová pevnost o rozměrech 41,5 x 41,5 m, doplněná čtyřmi kruhovými věžemi v rozích (průměr 7,09 m)⁹ (obr.36). Zdi byly postaveny z nepálených cihel na soklu z kamene a výška věží mohla dosahovat 12 – 14 m. Nejstarší pohřby na nekropoli nesou řadu podobných znaků jako pohřby na nekropoli v Olbii, na jedné z nalezených nádob je navíc zaznamenáno jméno

---

¹ Ščeglov 1992, str. 166

² Ščeglov 2002, str. 19

³ Ščeglov 1992, str. 167

⁴ Ščeglov 1987, str. 249

⁵ Ščeglov 2002, str. 20

⁶ Ščeglov 1987, str. 240

⁷ Wasowicz 1972, str. 18

⁸ Ščeglov 1987, str. 241

⁹ Ščeglov 1987, str. 243

Léokratos, což byla významná rodina v Olbii. Našla se tu lesklá černá keramika, dále keramika červenofigurová, která pochází především z attických dílen, ale také zbytky keramiky korintské. Nalezené pecky oliv, které se transportovaly pravděpodobně nasolené, byly téměř určité importovanými produkty, protože zde olivy vůbec nerostou¹. Mezi další importy patří mince z Pantikapaia a z Larisy v Thesálii. Všechny důkazy svědčící o tom, že Panskoe I bylo založeno z Olbie byly pouze nepřímé, dokud se nenašla černá lesklá nádoba s nápisem, kde jasně čteme „olbiopolitai“, obyvatelé Olbie. Celý text na nádobě je asi kopii dekretu a zdá se pravděpodobné, že Panskoe bylo jedním z center námořního obchodu Olbie². Je možné, že Olbie založila kromě Panskoe i Kalos Limen, jelikož jejich nekropole jsou si také velmi blízké.

Když bylo toto sídliště založeno, krajina zde musela být úplně jiná. Dnes je oblast odlesněná, ale dříve zde rostla řada stromů a keřů. Dokládají to nálezy šneků *helix vulgaris* Rassm.³, kteří žijí výlučně ve stromových biotopech. Podle rozborů tady dříve rostly např. jilmy nebo topoly. Hladina moře musela být o 4 – 9 m níže, než je dnes, jezero vůbec neexistovalo a záliv patrně vypadal také jinak⁴. Na místě jezera byla přírodní deprese s úrodnými půdami a do ní vybíhaly dva zálivy. Na břehu jednoho z nich bylo objeveno Panskoe II, na pravém břehu stejného zálivu, nedaleko jejího ústí, bylo Panskoe I. Je možné, že zálivy sem umožňovaly přístup lodím a možná se dalo lodí dojet až do Panskoe I⁵.

Dominantní zde bylo zemědělství, především pěstování pšenice *triticum aestivo-compactum*. Dále pěstovali místní zemědělci ječmen *hordeum vulgare* L. (2,4%), a luštěniny, boby, vikev (*vicia ervilia* wild), čočku (*lens esculenta* Mench.), lovili jesetery (*acipenser*) a pěstovali víno⁶. Hlavní plodinou i později zůstala pšenice a víno, na začátku 3. stol. př. Kr. začali pěstovat i žito (*secale cereale* L.), ječmen (*hordeum sativum* L.) a proso (*panicum miliaceum* L.)⁷, ale pouze v nevýznamném množství. V komplexu, který se datuje do 4. stol. př. Kr., se v Panskoe I našly pecky divokých hroznů *vitis vinifera* Gmel⁸. V poslední fázi sídliště (konec 4.-1/3 3. stol. př. Kr.) podle nálezů kostí chovali ovce, berany a kozy, voly a koně. Kostí prasat se našly pouze v malém množství, naopak kosti psů jsou poměrně početné⁹.

---

¹ Ščeglov 1987, str. 244

² Ščeglov 1992, str. 243

³ Ščeglov 1987, str. 241

⁴ Ščeglov 1987, str. 240

⁵ Ščeglov 2002, str. 21

⁶ Ščeglov 1987, str. 244

⁷ Ščeglov 1987, str. 249

⁸ Ščeglov 1987, str. 241

⁹ Ščeglov 1987, str. 249

Během ¼ 4. stol. př. Kr. zasáhl lokalitu velký požár, po kterém však stavby byly s některými změnami opraveny. Během 2/4 4. stol. př. Kr. opevněná stavba vyhořela znova¹. Obnovena byla až později, původní plán nebyl zachován a zdá se, že byla přestavěna obyvatelstvem s jinou kulturou. Je zřejmé, že 2. požár nebyl výsledkem běžné neopatrnosti, ale vojenské operace, možná i opakované. Této době na nekropoli odpovídá mnoho kenotafů, v některých hrobech byli nalezeni umlácení lidé, jiní mají zbraněmi rozražené lebky².

Po tomto druhém požáru bylo obyvatelstvo identifikováno jako dórské a zdá se, že přišlo z Chersonesu, který byl jedinou dóorskou kolonií v okolí. Ionská grafita se změnila na dóorská, a od poslední čtvrtiny 4. stol. př. Kr. dóorské prvky zcela převažují. Je však pravděpodobné, že se Chersones tohoto území zmocnil už v polovině 4. stol. př. Kr. v bojích s Olbií³. Jiní badatelé se však přiklání k názoru, že oba požáry v Panskoe I předchází expanzi Chersonesu na SZ, nesouvisí s ní a jsou důsledkem Chersonesko-skytských střetů⁴.

Pod nadvládou Chersonesu mělo Panskoe I plochu minimálně 6 ha⁵. Fortifikace se 4 věžemi nebyla obnovena, na jejím místě byly postaveny skromné domy, které měly jedno nebo dvě podlaží.

V 1/3 3. stol. př. Kr. (možná v ¼) bylo sídliště zcela zničeno a už nikdy nebylo obnoveno. Toto zničení však není neobvyklé, v této době byla zničena i řada sídlišť na území chory Olbie nebo v oblasti Bosporu. Původci destrukce byli pravděpodobně Skytové, kteří se však nejspíš sami stali obětí migrace Sarmatů, nebo samotní Sarmaté⁶.

4. 5. 2 Budova U6

Ruiny budovy U6 se nachází na JV okraji sídliště, 50 m na SV od dnešní linie laguny a 120 m JZ od antické cesty, která oddělovala sídliště a nekropoli. Hlavní osy domu přesně odpovídají světovým stranám. Pozůstatky U6 leží 3,5 m pod úrovní hladiny moře z roku 1970⁷.

Než v roce 1969 začaly vykopávky, byl proveden podrobný nedestruktivní průzkum především pomocí leteckých fotografií a geofyzikálních metod, aby byl zjištěn plán rozložení struktur ještě před odkrytím. Na leteckých snímcích byla dobře rozpoznatelná právě budova U6 jako jasně ohraničený čtverec a bylo jasné, že se jedná o rozsáhlou stavbu s centrálním

---

¹ Ščeglov 1987, str. 245

² Ščeglov 1987, str. 246

³ Ščeglov 1987, str. 247

⁴ Lantsov, Uzhentzev 2007, str. 686

⁵ Ščeglov 1987, str. 248

⁶ Ščeglov 1987, str. 251

⁷ Ščeglov 2002, str. 29

dvorem (obr.37). Fotografie také ukázaly široký vstup uprostřed JZ strany, který vedl přímo na dvůr. Strukturou se farma velmi podobá farmě č. 25 podle značení Střeleckého, ale na rozdíl od ní nemá čtvercovou věž za linií zdí¹.

Budova U6 byla největší stavbou sídliště a byla postavena kolem r. 320 – 310 př. Kr.² na zeleném drnu, na nedotčené půdě. Nejsou zde žádné stopy po dřívější stavební činnosti³.

Dříve se soudilo, především podle její velikosti, že tato budova byla na sídlišti dominantní, i když je situována na jeho okraji. Je možné, že měla i nějaký zvláštní účel. Dnes se od tohoto tvrzení však spíše upouští a srovnání s farmami popsanými Střeleckým asi také není příliš vhodné, jelikož na Heraklejském poloostrově se jedná o jednotlivé farmy a ne součást sídliště. Kvůli její poloze, velikosti a charakteru se dnes používá pro její označení spíše ruské slovo *усадыба*⁴, čímž se myslí statek či venkovská usedlost. Do angličtiny byl tento termín přeložen jako *monumental building*. Zdá se, že to byla spíše užitková stavba, na rozdíl od opevněné budovy U7 se čtyřmi věžemi, na jejíž stavbu byl určitě kladen větší důraz. Nebyla asi ani tak monumentální, jak by se mohlo zdát, vzhledem k ostatním budovám, které se zde časem našly⁵.

Budova U6 nebyla obydlena příliš dlouho. Byla postavena na konci 4. stol. př. Kr. (320 – 310 př. Kr.⁶), ale už po 30 – 50 letech shořela. Katastrofická destrukce objektu přišla asi v první třetině 3. stol. př. Kr., nejspíš kolem roku 270 př. Kr.⁷. Úplné zničení a požár byly důsledkem útoku, jak ukazují nálezy zbraní (hroty šípů, hroty oštěpů, machaira), dále rozbité a rozmačkané předměty, stejně tak jako 3 mrtví lidé. Patrně ji napadli Skytové, kteří sem přitáhli ze SV stepi⁸. Podle novějších názorů však farmu zničili Sarmaté, jak popisuje Diodoros⁹. Vzhledem k tomu, že v této budově bylo nalezeno jen málo hrotů kopí (14), dá se předpokládat, že obyvatelstvo nekladlo příliš velký odpor¹⁰. Požár asi všechno rychle zničil a nic nestihli odnést ani majitelé, ani Skytové. Podlaha byla plná střepů nádob i terakotových sošek. Vykopávky ukázaly i paniku, ve které obyvatelé farmu opouštěli¹¹. Na zemi jedné z místností ležel náhrdelník z vrtaných mořských hřebenatek, jinde na dvoře bronzový prsten s inkrustací ze skla a jeden malý prstýnek, perly, chersoneské mince, miniaturní stříbrný had

---

¹ Ščeglov 2002, str. 30

² Ščeglov 2002, str. 80

³ Hannestad 2005, str. 180

⁴ Hannestad, Stolba, Ščeglov 2002, str. 280

⁵ Hannestad, Stolba, Ščeglov 2002, str. 280

⁶ Hannestad 2005, str. 180

⁷ Ščeglov 2002, str. 80

⁸ Ščeglov 1992, str. 171

⁹ Ščeglov 2002, str. 81

¹⁰ Hannestad, Stolba, Ščeglov 2002, str. 282

¹¹ Ščeglov 1992, str. 172

stočený do prstenu, fragmenty pyxidy,... Možná, že místní žena utíkala pryč s krabičkou cenností, ty jí spadly a ona už neměla čas se pro ně vrátit a posbírat je. V jedné z místností byla nalezena i kostra člověka, který už nestačil uniknout, skelety 2 dalších osob (mladá žena 18 – 20 let a dítě 8 – 10 let) se našly při vykopávkách na místě studny. Možná, že se ve studni chtěli schovat.

Zdá se, že nájedníci zde po nějaký čas zůstali. Jednak na to ukazují kosterní pozůstatky zvířat ve studni, které nejsou obvyklé pro místní usedlé zemědělské obyvatelstvo a jsou typické spíše pro nomády, a pak také skutečnost, že byla studna naplněna kostmi, kameny a odpadky, což mělo za cíl nejspíše otrávit vodu¹. Je však také možné, že nájezd někteří obyvatelé přežili a následně se sem na nějakou dobu vrátili. Později se sem lidé vrátili ještě jednou a to ve 2. stol. př. Kr². V 19. a na začátku 20. stol. byly kameny vytěženy jako stavební materiál.

Tato farma je pro nás velmi důležitá, protože většina věcí zde asi zůstala na svém místě a můžeme tedy určit, k čemu jednotlivé místnosti sloužily. Některé místnosti určené k obývání měly plochu 12 m², jiné tvořily 2, 3, 4 místnosti propojené navzájem, které tvoří jakési apartmány³. Zdá se, že v budově žilo asi více rodin pohromadě. Počet těchto obytných apartmánů pravděpodobně odpovídal počtu rodin.

Kdo však byli obyvatelé této budovy? Podle nalezených koster zde žili muži, ženy i děti⁴. Pokud jde o etnika, zdá se, že tady žili Řekové zároveň s barbary (Taurové, Skytové) a nezdá se, že by žili nějak odděleně. Možná Řekové používali barbarské obyvatelstvo jako otroky, ale nálezy spíše napovídají tomu, že populace byla smíšená a Řekové si brali barbarky za ženy⁵. Nálezy také naznačují spíše skromný způsob života obyvatel, luxusní věci jsou spíše vzácné a je jich jen pár. Je ale samozřejmě možné, že např. šperky si s sebou obyvatelé odnesli, nebo že je ukradli barbaři. Tyto skromné životní podmínky jsou však celem typické i pro ostatní usedlosti na choře Chersonesu, v Kerkintidě i Kalos Limen⁶. Odpověď na otázku, kdo na této farmě žil, nám také mohou pomoci zodpovědět nálezy z nekropole. Ta se nachází hned vedle, je však vysloveně neřecká⁷. Hroby určitě patří barbarské populaci, mrtví jsou inhumováni buď v prosté zemi nebo v podzemním hrobě z nepálených cihel, mají pohřební výbavu (amfory na víno, poháry a číše, flakonky na vonné oleje), u žen se někdy najdou

---

¹ Ščeglov 2002, str. 81

² Ščeglov 2002, str. 81

³ Ščeglov 1992, str. 173

⁴ Hannestad, Stolba, Ščeglov 2002, str. 282

⁵ Hannestad, Stolba, Ščeglov 2002, str. 282

⁶ Hannestad, Stolba, Ščeglov 2002, str. 282

⁷ Ščeglov 1992, str. 178

bronzová zrcadla, u mužů zbraně (šipky, kopí), někdy i strigilata ze železa. Na tento hrob s výbavou pak byla navržena mohyla, místo bylo ohrazeno plotem nebo zdí, na které byl často oltář na oběti. Tyto kurgany jsou hroby rodin, časté jsou ale i symbolické kenotafy, pravděpodobně určené válečníkům¹.

Mezi nálezy z této farmy je řada jedinečných kusů, např. nádoba ze skla, která je rozbitá na mnoho kousků, přesto je však možné určit, že byla foukaná, ne odlitá². Při tom u skla se uvádí, že foukané sklo vzniklo v posledních staletích př. Kr. v Egyptě nebo Sýrii³, toto je ale z konce 4. nebo z počátku 3. stol. př. Kr. Nelze však vyloučit, že se jedná o import z Egypta nebo Sýrie.

4. 5. 3. Popis U6

Budova U6 má téměř čtvercový půdorys o rozměrech 34,2 – 34,5 x 34,2 – 34,5 m (obr.38). Celková zastavěná plocha je asi 1 190 m².⁴ Čtyři rohy budovy jsou orientovány přesně podle světových stran. Ústřední část zabírá velký dvůr o rozměrech 23,5 x 23 – 26 m⁵. Uprostřed dvora byla vyhloubena do skály studna. Jediný vstup vedoucí na dvůr je téměř uprostřed JZ strany budovy. Kolem dvora jsou v jedné nebo dvou řadách umístěno celkem 35 místností určených k různým účelům. Dveře místností směřovaly do dvora⁶.

Některé místnosti (3-6, 8-11) byly docela oddělené od ostatních a každá z nich měla svůj vchod ze dvora. Zbytek místností je uspořádán do bloků 2 nebo 3 propojených místností s jediným vchodem ze dvora. Místnosti byly patrně patrové, což naznačují nálezy pozůstatků schodišť ve většině z nich.

U budovy U6 lze rozlišit dvě základní stavební fáze. V první fázi byla budova striktně čtvercová s rozměry 35 x 35 m, s centrálním dvorem, každá místnost měla svůj vchod a až na jednu výjimku nebyly místnosti propojené⁷. Všechny vchody vedly ze dvora. Přízemí mělo v této fázi 24 nebo 25 místností a dá se předpokládat, že všechny byly patrové, takže celkem měla budova kolem 50 místností.⁸

K půdorysu první fáze budovy můžeme najít některé paralely, ale úplně identická není žádná z nich. Dvě podobné farmy s jednou věží leží na Heraklejském poloostrově. Další byly

---

¹ Ščeglov 1992, str. 179

² Ščeglov 1992, str. 178

³ Ščeglov 1992, str. 178

⁴ Ščeglov 2002, str. 33

⁵ Ščeglov 2002, str. 33

⁶ Ščeglov 2002, str. 33

⁷ Ščeglov 2002, str. 81

⁸ Ščeglov 2002, str. 81

objeveny K.B. Kolesnikovem na konci Jevpatorijského zálivu, nebo farma objevená V.V. Rubanem na lokalitě Didova Khata na choře Olbie¹.

Druhá stavební fáze budovy trvala několik desetiletí. Byly přistavěny další místnosti a řada místností z první fáze byla rekonstruována a byly propojeny do bloků². Apartmán z místností 13 a 17 byl asi obydlím hlavy rodiny, soudě podle jeho velikosti a blízkosti svatyně³.

Zaměříme se nyní alespoň na některé z místností. V místnosti č.7 se v jižním rohu našla hromada střepů a různých materiálů. Nádoby nejspíš původně stály na polici nad ní a při destrukci spadly a rozbily se. Dále zde byly nalezeny fragmenty chersonseských a sinopských amfor. Zajímavé však je, že většina střepů nalezených v této místnosti byla rozbita již před destrukcí domu. Možná byly připravené k druhotnému zpracování (šamotová drť), a je pravděpodobné, že se v této místnosti vyráběla ručně dělaná keramika⁴.

Místnost č.12 se od ostatních výrazně liší. Její zdi jsou z nepálených cihel na vysokém kamenném soklu 1,0 – 1,1 m vysokém a 0,55 – 0,65 m širokém. Podlaha byla z hlíny a na rozdíl od ostatních zde nejsou žádné stopy po renovacích, navíc je snižena oproti ostatním místnostem a nachází se zhruba na úrovni dvora, což je 0,45 m pod prahem. Podél SZ zdi stála velká kamenná nádoba oválného tvaru ze sarmatského vápence⁵. Byly zde nalezeny pozůstatky oltáře podobného tomu nalezenému i v místnosti 14⁶. Tato místnost tedy sloužila jako svatyně zasvěcená zemědělským božstvům Déméter a Sabaziovi. Byly tu nalezeny sošky Déméter a Koré a spolu se Sabaziem to byla hlavní božstva ochaňující zemědělství a personifikovaly úrodnost země.⁷ Kromě těchto sošek se tady našla velká nádržka na vodu a mnoho nádob používaných při obětech. Na jednom z nalezených skyfů je řecký nápis „věnováno Sabaziovi“⁸ (obr.39). Uprostřed místnosti byly objeveny i fragmenty velkého kruhového ohniště, které se sem ale asi propadlo z horního patra⁹. Ve východním rohu ležely fragmenty železného zámku. Další nálezy tvořila opět keramika, dále dva přívěsky ze skla s dvojitým zobrazením vousaté tváře, fragmenty miniaturního oltáře, terakotových figurek a protom, terakotové zobrazení jablka, atd. K výjimečným nálezům patří železná machaira

---

¹ Ščeglov 2002, str. 84

² Ščeglov 2002, str. 89

³ Hannestad, Stolba, Ščeglov 2002, str. 281

⁴ Ščeglov 2002, str. 43

⁵ Ščeglov 2002, str. 46

⁶ Ščeglov 2002, str. 46

⁷ Ščeglov 1992, str. 175

⁸ Ščeglov 1992, str. 175

⁹ Ščeglov 2002, str. 47

nalezená vedle kamenné nádoby¹ (obr.40). Na zemi u JZ zdi byl nalezen malý keramický přenosný oltář, eschara, chersoneské výroby a nedaleko něj chersoneská měděná mince². Podle všech nálezů se zdá, že na tomto místě stála věž, která měla evidentně 3, možná i 4, patra³. Jednalo by se tedy o pravoúhlu věž v západním rohu, v jejímž nejspodnějším patře se nacházela asi svatyně Demeter a Sabazia. Druhé patro s kruhovým ohništěm asi sloužilo domácím účelům, ale nedá se ani vyloučit, že i tato místnost nějak souvisela se svatyní pod ní. Ve třetím, a možná i ve čtvrtém, patře se skladovaly amfory.

Místnost č. 14 v západní části dvora byla také svatyní. U zdi stál oltář z kamene, na kterém byla hliněná nádoba, obarvená načerveno a označená nápisem Herakles⁴. Vedle byla vápencová stéla se zobrazením stojícího Herakla nesoucího kyj, přes který má přehozenou lví kůži⁵ (obr.41). Jedná se o schematické zobrazení a autorem určitě nebyl profesionální sochař, spíše místní samouk⁶. Byl asi připevněný na zdi naproti oltáři. Herakles byl na Krymu velmi oblíbený, na SZ Krymu se našlo minimálně 7 vyobrazení Herakla, např. 3 reliéfy z vápence s podobou odpočívajícího heroa ze zemědělské chory Kerkintidy, z Belyaus pochází terakotová soška a jeho kyj je doložen na jedné z farem na choře Kalos Limen⁷. Další zobrazení pochází např. z Čajky nebo okolí jezera Mojnak (obr.42). Herakles byl považován za ochránce, vlastníka a neviditelného obránce Chersonesu i jeho chory, tedy celého státu, a byl zde velmi populární.

Tyto dvě místnosti v západním rohu byly označeny jako svatyně společné celému domu. Kromě těchto společných svatyní měl dům i jednu místnost identifikovanou jako společná jídelna.

V místnosti 13 se našly opět fragmenty amfor, které asi stály na polici a spadly (obr.43). Byl v nich nejspíš rostlinný olej, ale amfory byly původně určeny pro víno⁸. Toto tedy dokazuje, že amfory byly používány druhotně i na něco jiného a používaly se jistě hodně dlouho, některé z amfor a zásobnic nalezených v této budově nesou stopy po opravách. V severním rohu se našel skelet člověka. Jeho kosti nesou stopy ohoření, nejvíc zničená je pánev. Tento člověk zde asi zemřel tragicky při požáru, když na něj spadl strop, nemá žádné stopy násilné smrti⁹. V jižním rohu ležela kumulace rozbitých předmětů, asi byly opět na

---

¹ Ščeglov 2002, str. 48

² Ščeglov 2002, str. 48

³ Ščeglov 2002, str. 50

⁴ Ščeglov 1992, str. 173

⁵ Ščeglov 1992, str. 173

⁶ Ščeglov 2002, str. 213

⁷ Ščeglov 1992, str. 174

⁸ Ščeglov 2002, str. 54

⁹ Ščeglov 2002, str. 54

rohové poličce a některé z nich visely na zdi. Při požáru spadly na zem a rozbily se. Také se tady našel přenosný oltář, terakotové vejce, miniaturní nádobka na léčiva a několik lékythů. Celá tato skupina předmětů asi nějak souvisela s medicinskými účely¹.

Brána objektu směřovala podle topografie k cestě, která vedla z SZ na JV a oddělovala budovu od sektorů U8 – U9, kde se předpokládají další budovy. Nacházela se mezi místnostmi 17 a 20 a jsou zde zachovány základy dvou masivních pylonů².

Uprostřed domu byl velký čtvercový dvůr, kolem kterého jsou situovány místnosti. Délka dvora měřila 22,5 m, šířka se liší v jednotlivých částech od 23 do 26 m³. Původně dvůr pokrývala hlína, ale nalezeny byly i stopy po dláždění a po sloupech nebo podpěrách na SV straně mezi místnostmi 15 a 35⁴. V samém středu dvora se nacházela studna, vyhloubená do hloubky 3,05 – 3,10 m od povrchu. Nahoře je pravoúhlá s rozměry 1,70 x 0,85 m – 0,90 m. V hloubce 20 – 30 cm pod hladinou vody se našly dvě lidské kostry, mladá žena 18 – 20 let a dítě 8 – 10 let⁵. Velmi zajímavé jsou kosterní nálezy zvířat ze studny. Dá se předpokládat, že tyto kosti jsou výsledkem hostiny na oslavu vítězství po tom, co byla usedlost dobytá a zničena. Většina z nich je koňských. U těchto kostí je jednoznačné, že zvířata byla zabita na maso, protože kosti nesou stopy po řezání a porcování⁶. Řekové ale koně jako potravu příliš nepoužívali. Z kostí nalezených ve studni ani jedna nepatřila praseti. Početné jsou kosti ze zadních nohou tarbika (*allactaga jaculus* Pall.). Tato zvířata byla prokazatelně ulovena na jaře, což by naznačovalo zničení farmy právě v tomto ročním období, pokud byli součástí oslavné hostiny⁷. Jejich stehna se jedla asi celá, bez nějakých úprav, jelikož na kostech chybí stopy po řezání. Že by si je však nalovili útočníci je poměrně zvláštní. Je možné, že se sem původní obyvatelé vrátili a živili se právě tarbíky a divokými ptáky, z nichž jsou zde doloženy kosti divokých kachen a raroha⁸.

---

¹ Ščeglov 2002, str. 55

² Ščeglov 2002, str. 67

³ Ščeglov 2002, str. 68

⁴ Ščeglov 2002, str. 71

⁵ Ščeglov 2002, str. 73

⁶ Kasparov 2002, str. 332

⁷ Kasparov 2002, str. 333

⁸ Kasparov 2002, str. 333

5. Závěr

Oblast západního pobřeží Krymu byla v antice poseta farmami řeckých kolonistů a stopy antického zeměměřičství můžeme na mnoha místech spatřit i dnes. Zemědělské zázemí bylo nedílnou součástí polis, jak víme z písemných pramenů. Pouze na pár místech však můžeme toto členění na pozemky stejné velikosti náležející jednotlivým rodinám žijícím v polis pozorovat tak důkladně, jako zde.

Tento systém začalo město Chersonesos budovat v polovině 4. stol. př. Kr. nejprve ve svém bezprostředním okolí na Heraklejském poloostrově a poloostrově Majačnyj, později se však stát rozšiřoval na západní a severozápadní pobřeží Krymu a i zde byla půda rozparcelována podle chersoneského vzoru na základě jednotného modulu, kterým bylo jedno egyptské stadion o délce 210 m. Po dokončení rozparcelování vyrostly na takto vymezených pozemcích jednotlivé farmy, které však někde mohou tvořit celé vesnice. Typickým rysem místních farem jsou jejich fortifikační prvky vybudované kvůli ochraně před nájezdy Skytů, kterými byla tato oblast často ohrožována a nakonec jim také podlehla.

Díky paleobotanickým studiím víme, že oblast blízké chory Chersonesu se zaměřovala především na pěstování a produkci vína, zatímco oblasti vzdálenější chory produkovaly především obilí a víno pěstovali obyvatelé jen pro svou potřebu. Zároveň nám však tyto studie ukazují, jak asi mohla dnes odlesněná krajina vypadat v antice.

Při studiu venkovské chory je velmi důležité zaměřit se také na staré letecké fotografie, mapy a plány, které nám ukazují místa dnes již zničená moderní zástavbou, dále využívat i moderní monitorovací technologie, nedestruktivní metody a také poznatky specializovaných oborů, jako je paleobotanika nebo palynologie, aby byl náš obraz o tom, jak lidé na těchto farmách v minulosti žili, co nejúplnější.

Velmi důležitou zůstává stále otázka ochrany těchto památek především kvůli obrovské stavební aktivitě vyvíjené v posledních několika desetiletích např. v oblasti Sevastopolu. Proto je také významná snaha Ukrajiny zařadit Chersonesos a jeho choru na Seznam světového přírodního a kulturního dědictví UNESCO. Zároveň však také tato snaha vypovídá o tom, jakou cenu tato jedinečná památka pro studium antiky má.

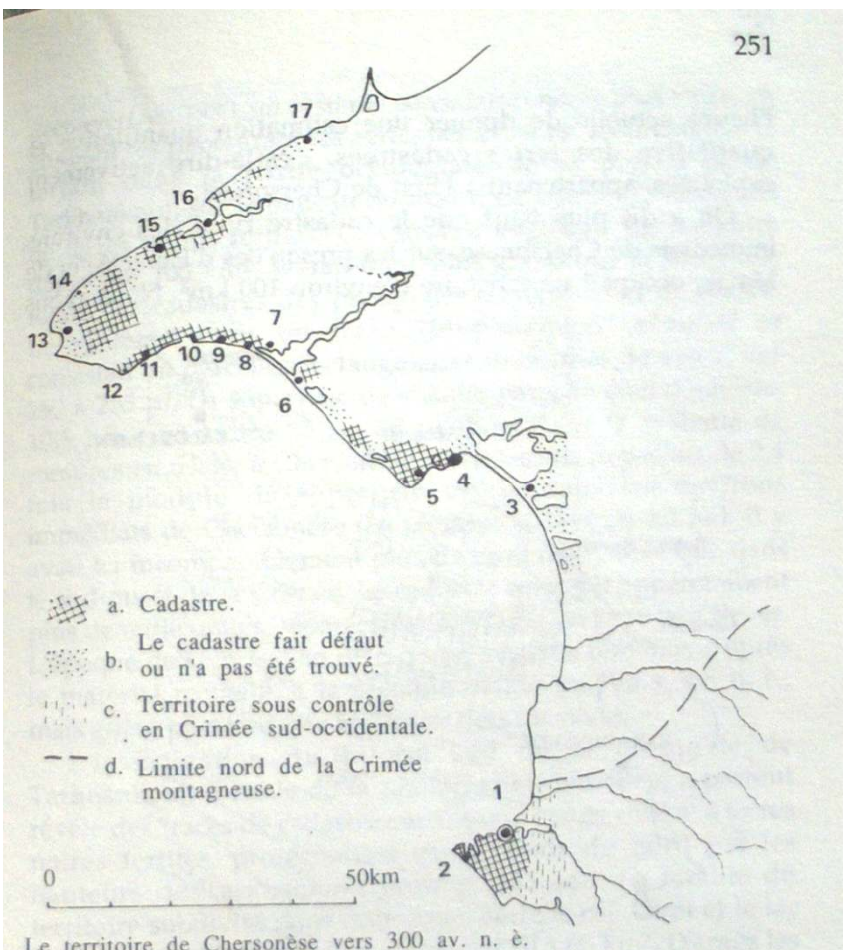
6. Obrazová příloha

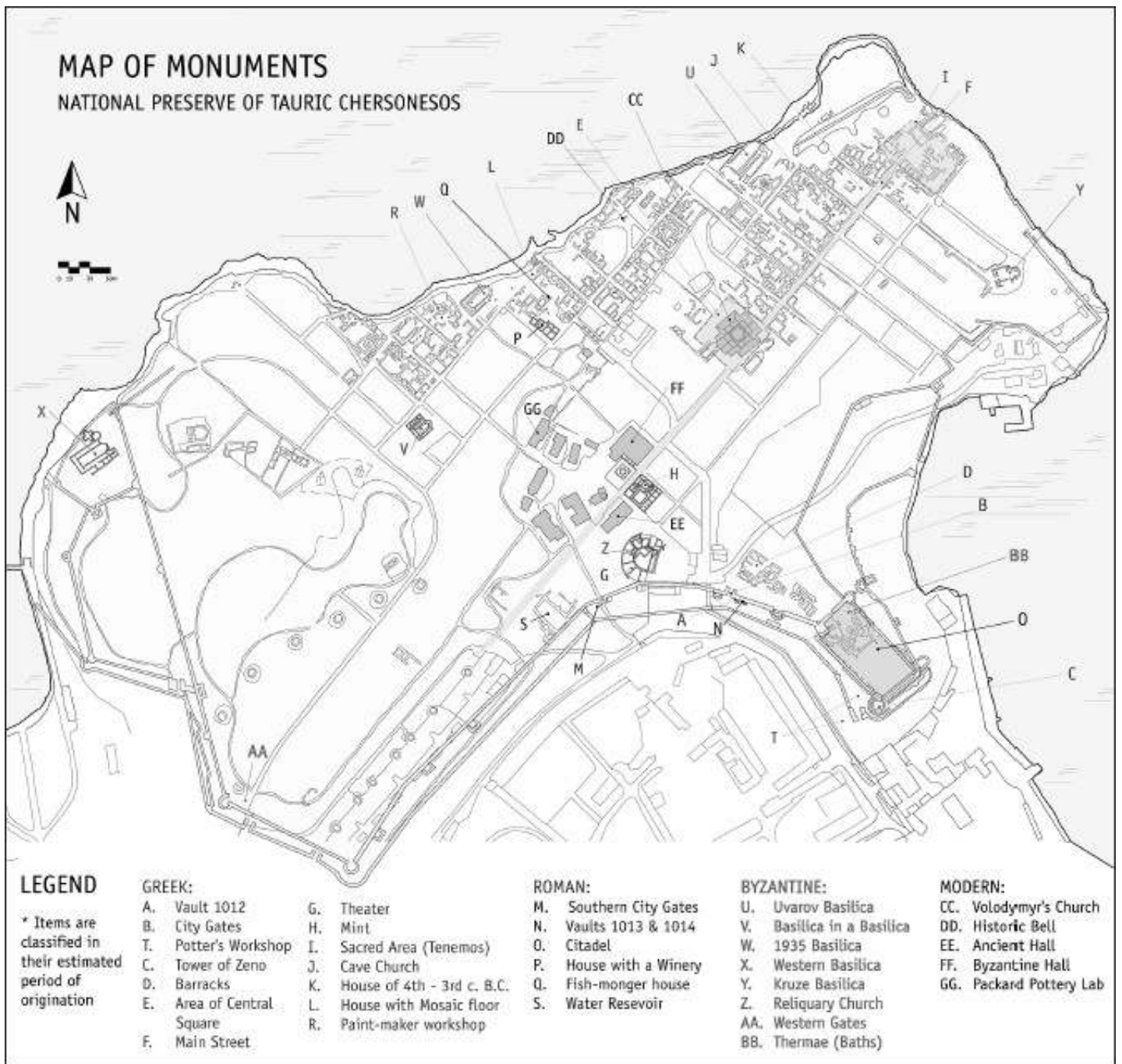
Obr. 1 Mapa Krymu. Zdroj: <http://maps.google.cz/maps?hl=cs&tab=wl>

Obr. 1a Rozložení lokalit na západním pobřeží Krymu: 1) Chersonesos, 2) „starý“ Chersonesos, 3) Kara Tobe, 4) Kerkintis, 5) Čajka, 6) Donuslavskoe – Jih, 7) Donuslavskoe – Západ, 8) Belyaus, 10) Tarpanči, 12) Ojrat, 14) Bolšoi Kastel, 15) Kalos Limen, 16) Panskoe, 17) Masliny.

Zdroj: Ščeglov 1992, str. 251

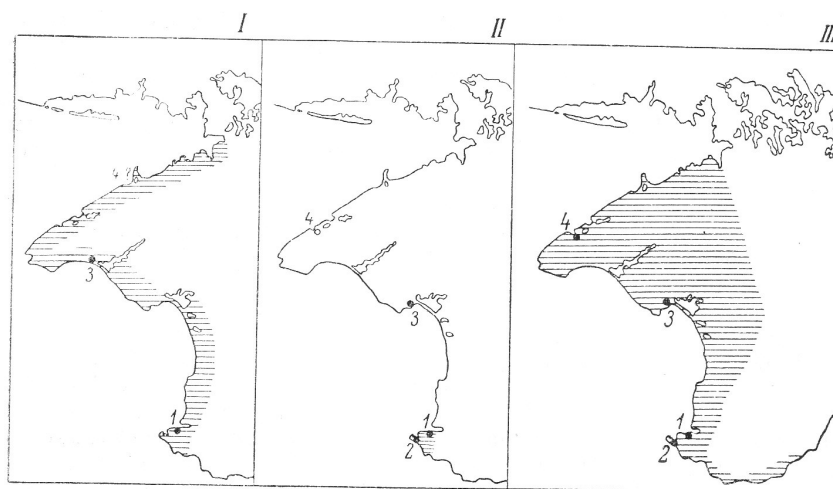
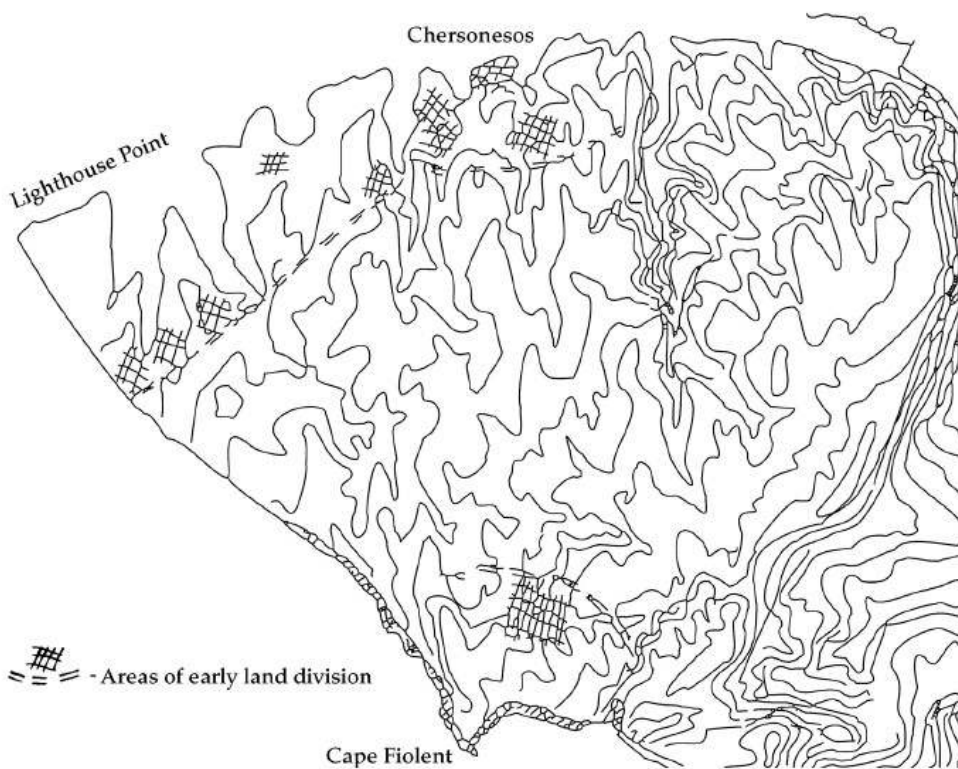

Obr. 2 Mapa města Chersonesos. Zdroj: Carter 2006, str. 182

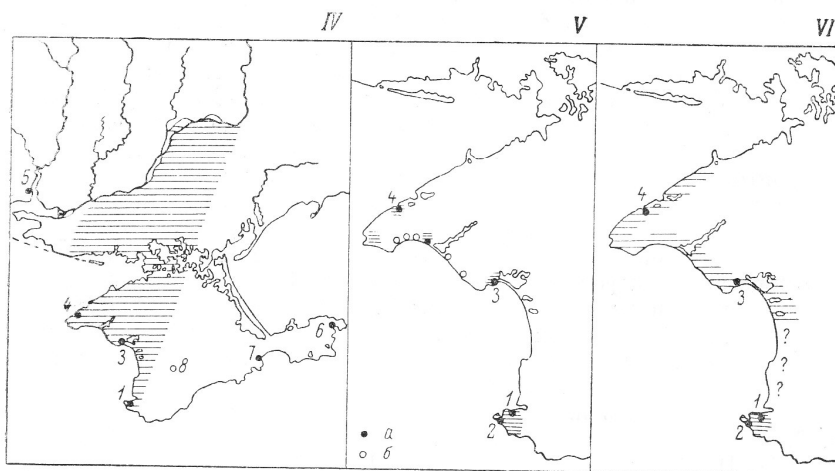

Obr. 3 Oblasti rané chory.

Zdroj: Nikolaenko 2006, str. 156

Obr. 4 Názory na rozsah chory Chersonesu: 1) V. V. Latyshev, 2) A. I. Bertier-Delagard, 3) L. A. Moiseev, 4) K. E. Grinevich, 5) S. A. Žebelev, P. N. Šulc, A. I. Tumenev, 6) A. N. Ščeglov.
Zdroj: Ščeglov 1976, str. 6

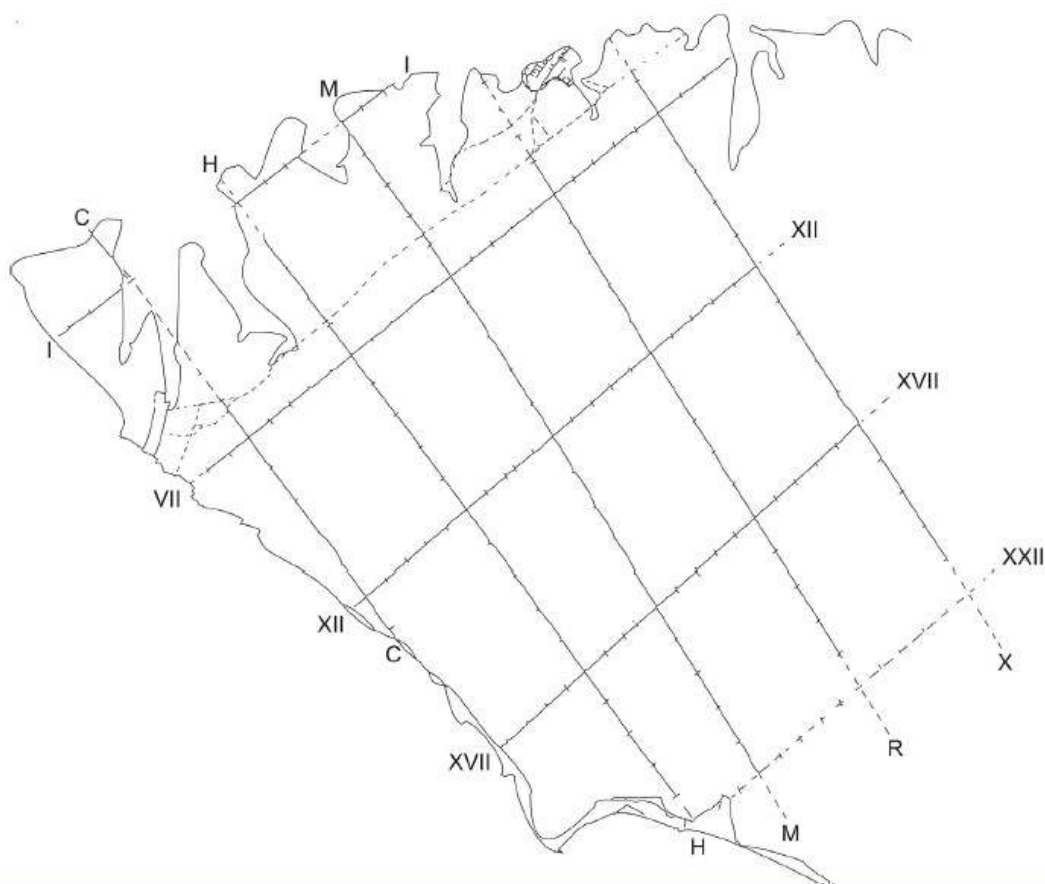
Obr. 5 Letecký snímek chory mezi záliv Omega a Střeleckaja buhta ze 60. let 20. stol.

Zdroj: Nikolaenko 2006, str. 161

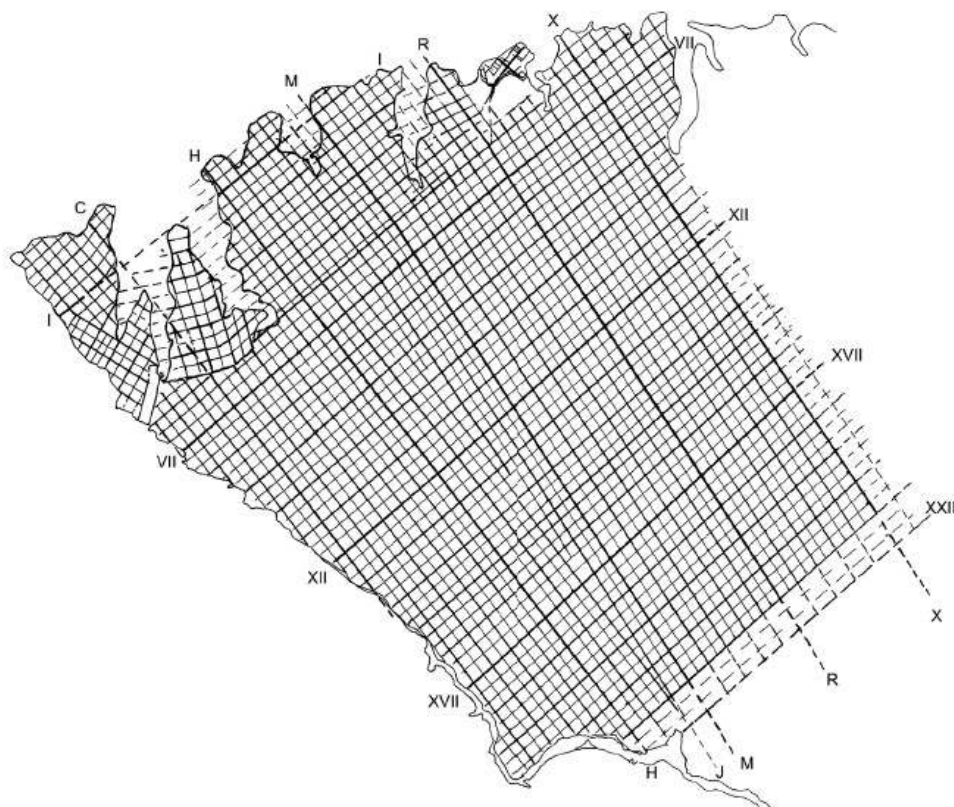

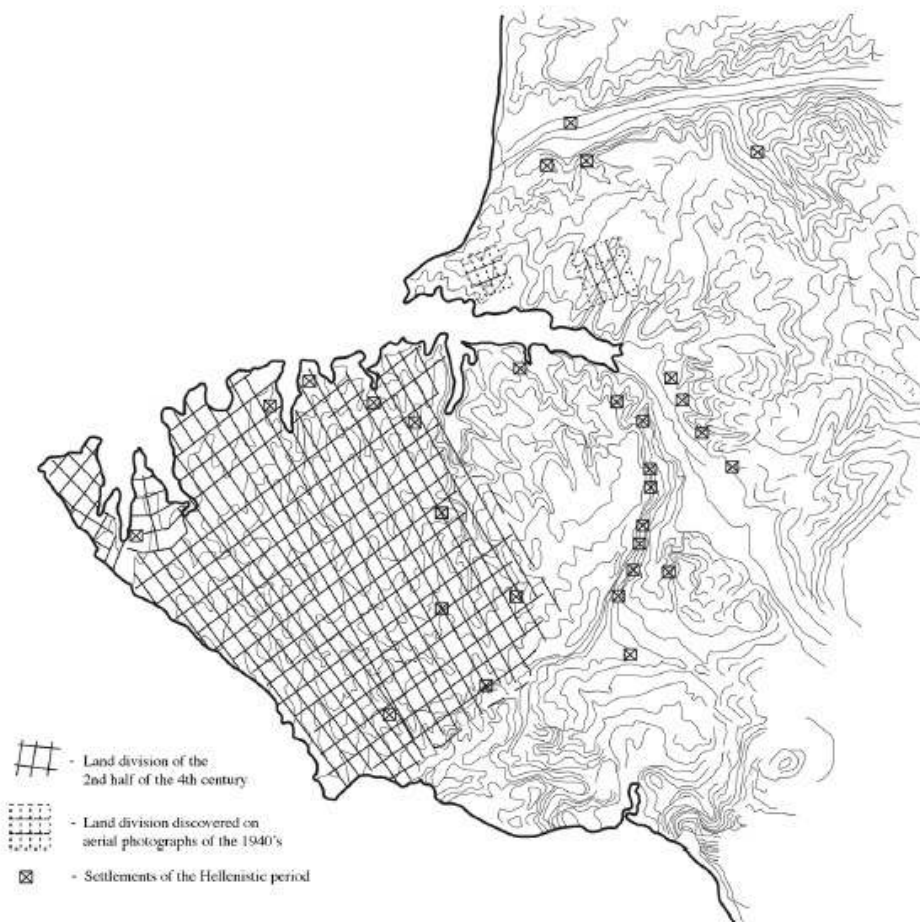

Obr. 6 Hlavní osové cesty chory na Heraklejském poloostrově. Zdroj: Nikolaenko 2006, str. 158

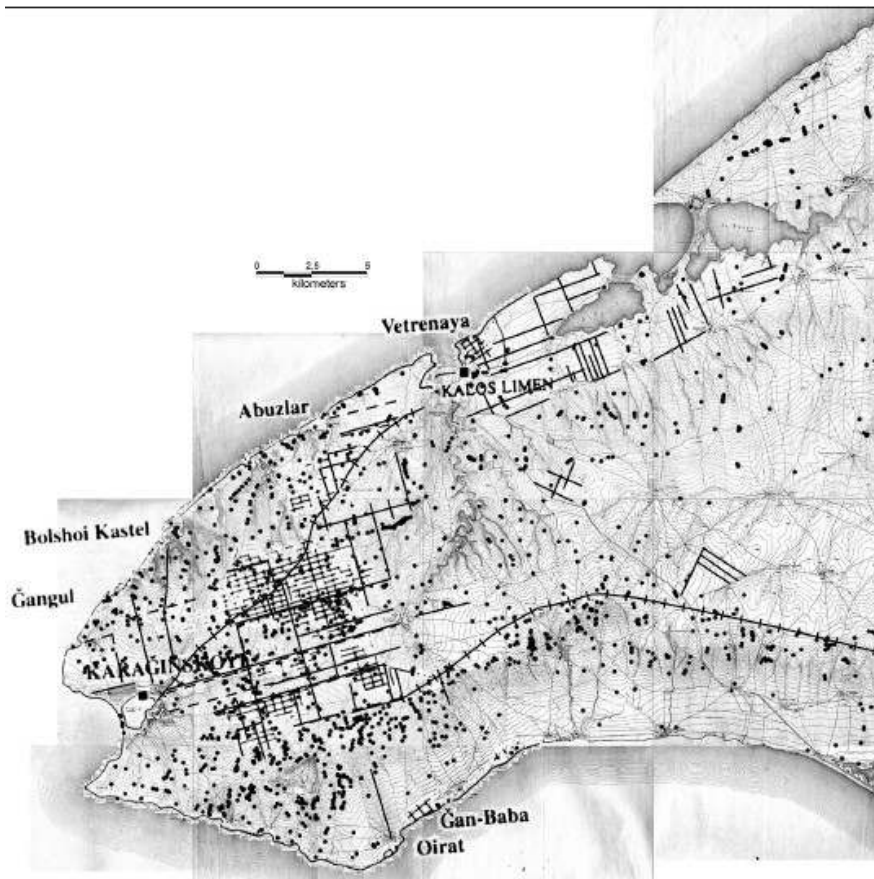
Obr. 7 Výsledek rozparcelování Heraklejského poloostrova na jednotlivé pozemky. Zdroj: Nikolaenko 2006, str. 160

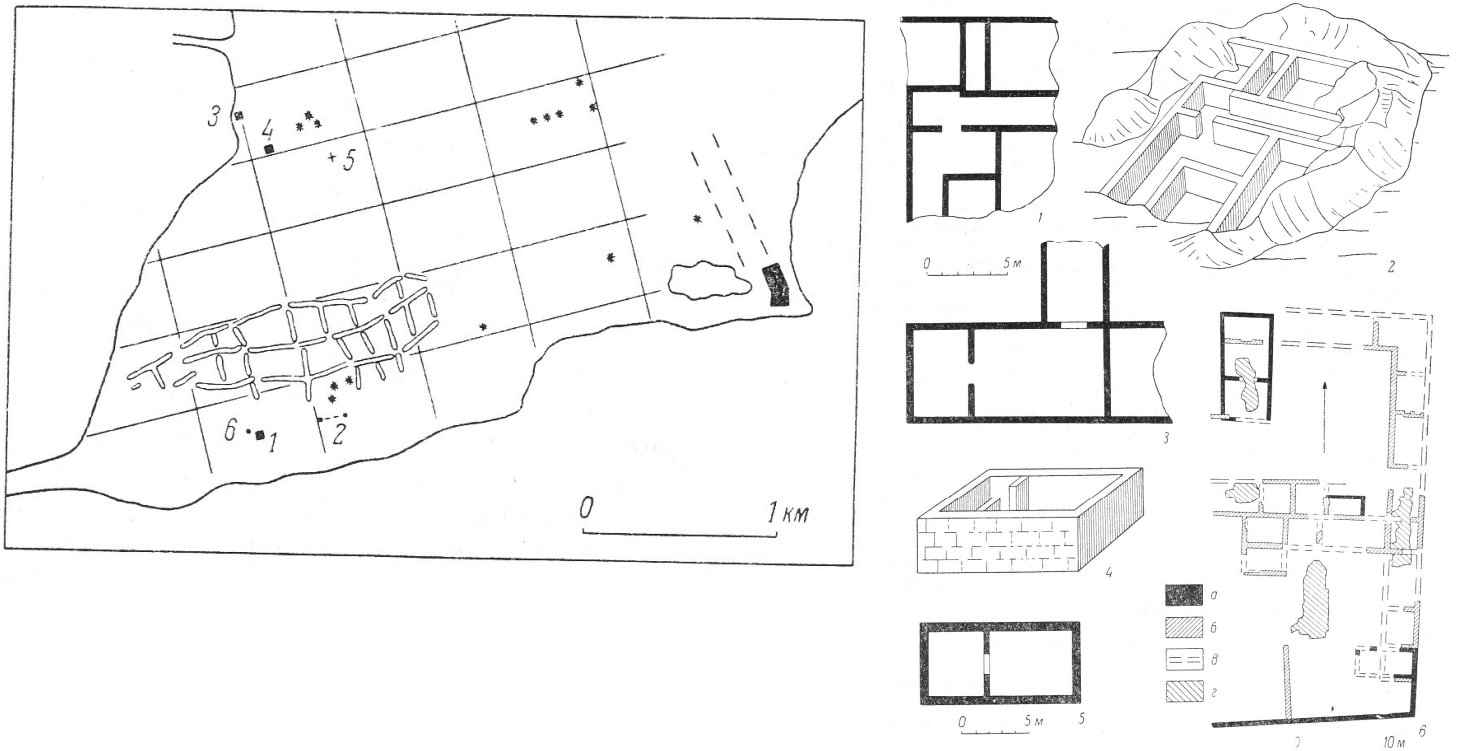

Obr. 8 Blízká chora Chersonesu 4. – 2. stol. př. Kr. Zdroj: Nikolaenko 2006, str. 156

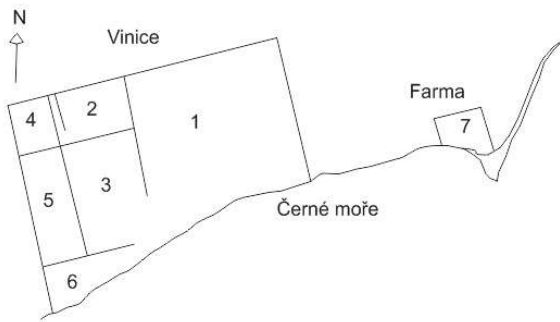
Obr. 9 Mapa z roku 1899 v měřítku 1 : 42 000. Zdroj: Smekalova, Smekalov 2006, str. 236

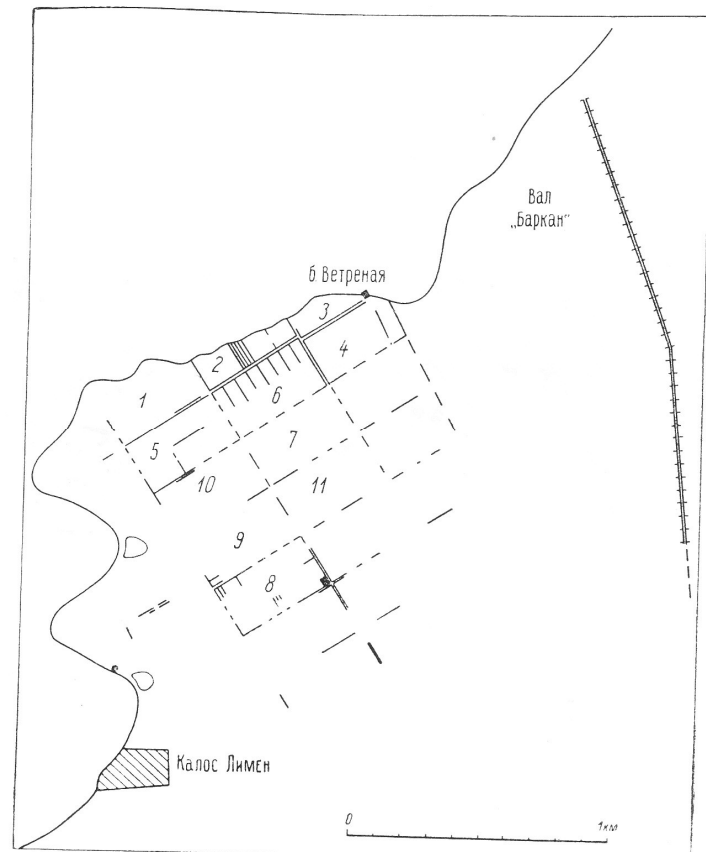
Obr. 10 Chora Kerkintidy, čísla 1 – 6 zemědělské usedlosti. Zdroj: Ščeglov 1976, str. 96

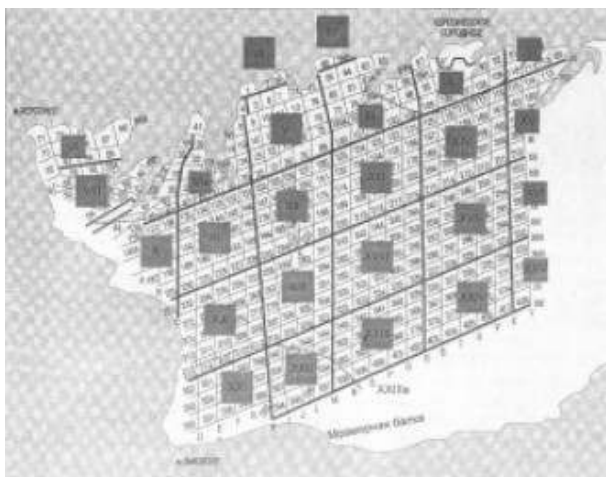

Obr. 11 Parcela u mysu Ojrat. Zdroj: Ščeglov 1992, str. 156

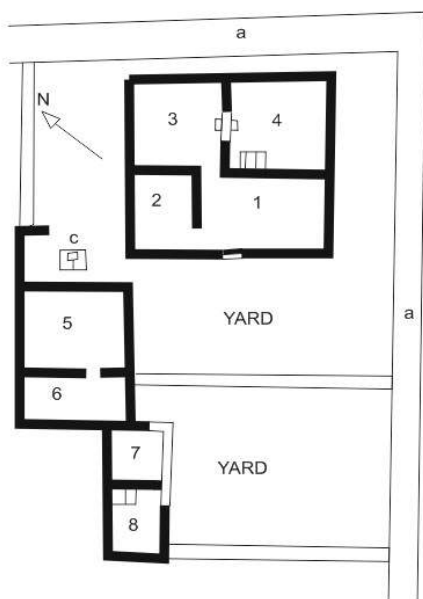
Obr. 12 Chora Kalos Limen. Zdroj: Ščeglov 1976, str. 87

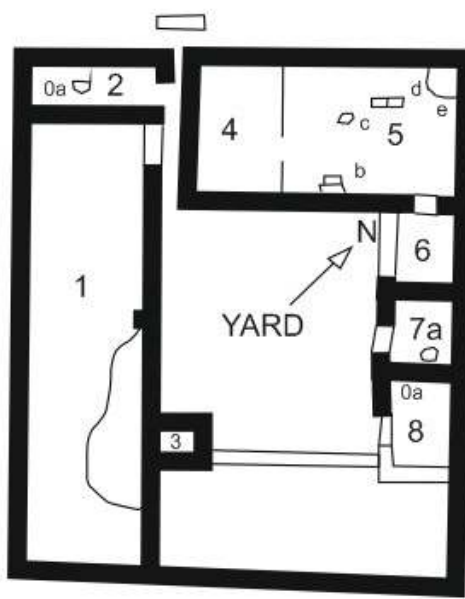

Obr. 13 Oblast X chory Chersonesu. Zdroj: Nikolaenko 1999, str. 53

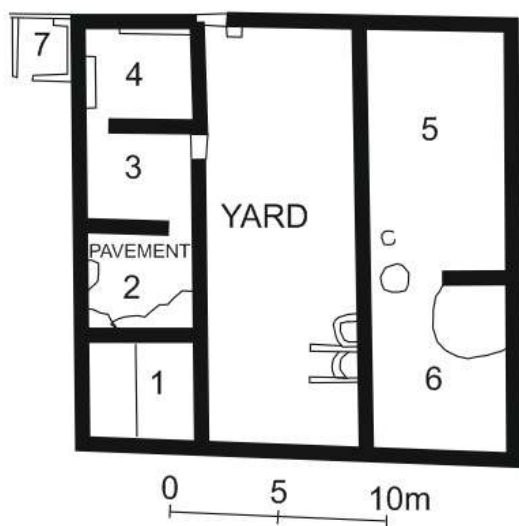
Obr. 14 Půdorys farmy Pechonkin 1.
Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 136

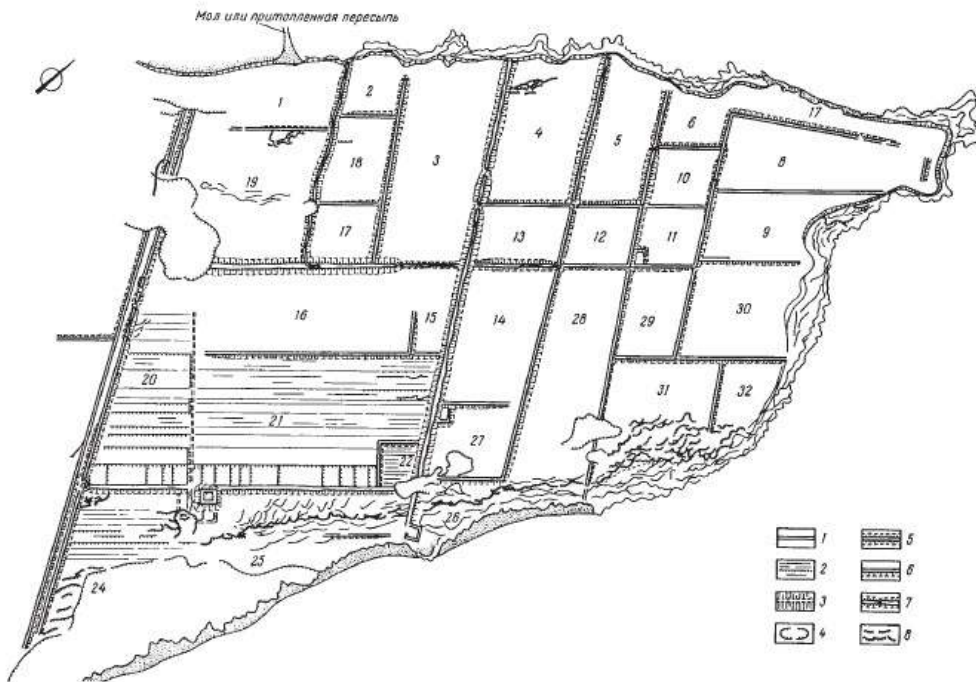

Obr. 15 Půdorys farmy Pechonkin 3.
Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 138

Obr. 16 Půdorys farmy Pechonkin 4. Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 140

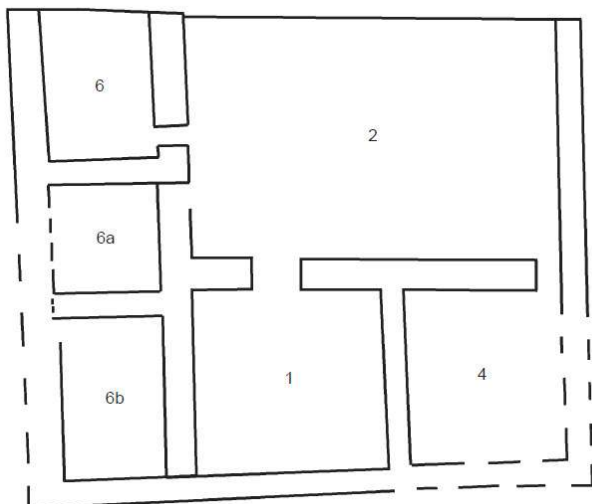
Obr. 17 Pozemek farmy 49. Zdroj: Saprykin 2003, str. 147

Obr. 18 Farma 49 I. stavební fáze.

Zdroj: Saprykin 2003, str.149

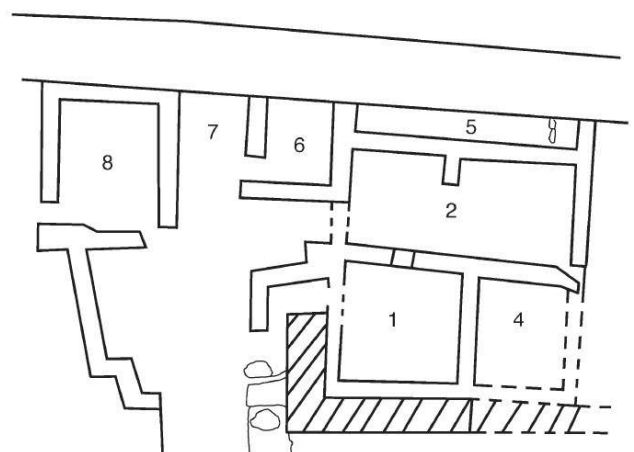
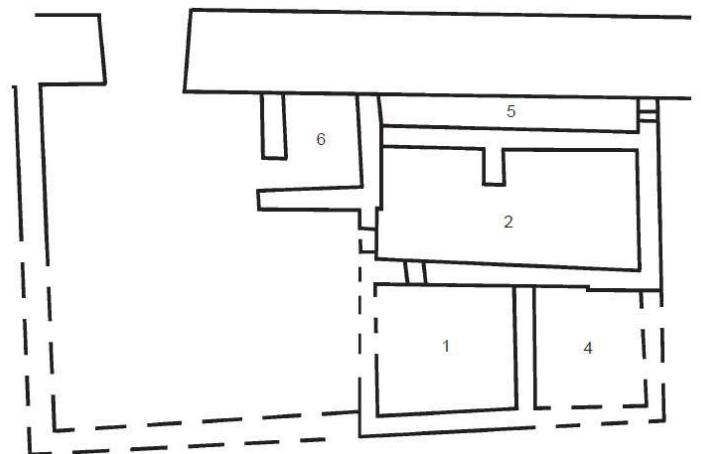
Obr. 19 Farma 49 II. stavební fáze.

Zdroj: Saprykin 2003, str. 150

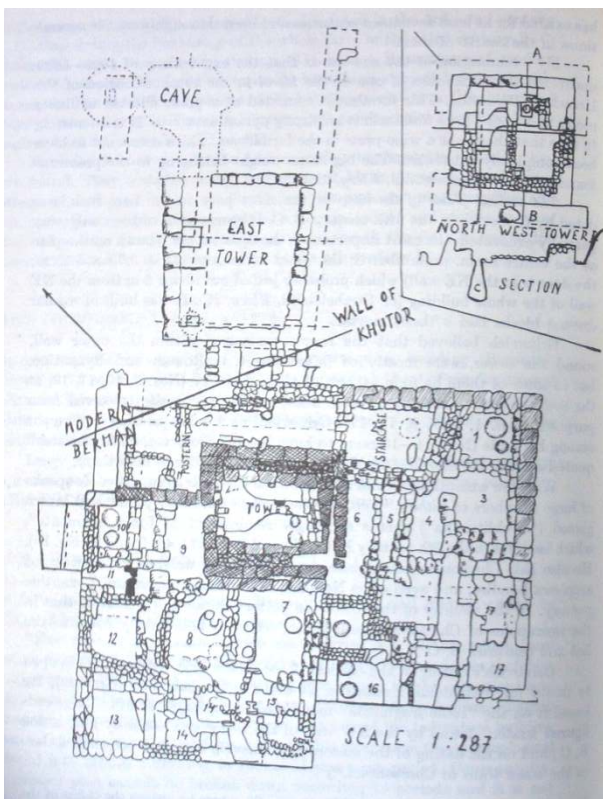
Obr. 20 Farma 49 III. Stavební fáze.

Zdroj: Saprykin 2003, str. 154

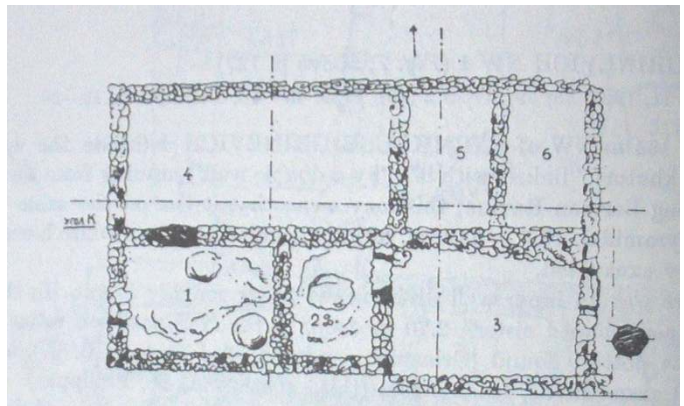
Obr. 21 Farma Grinevich 1.

Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 144

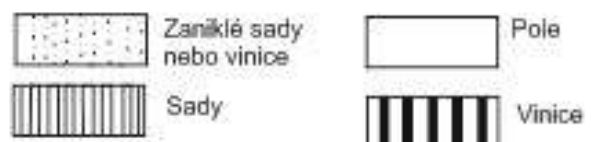
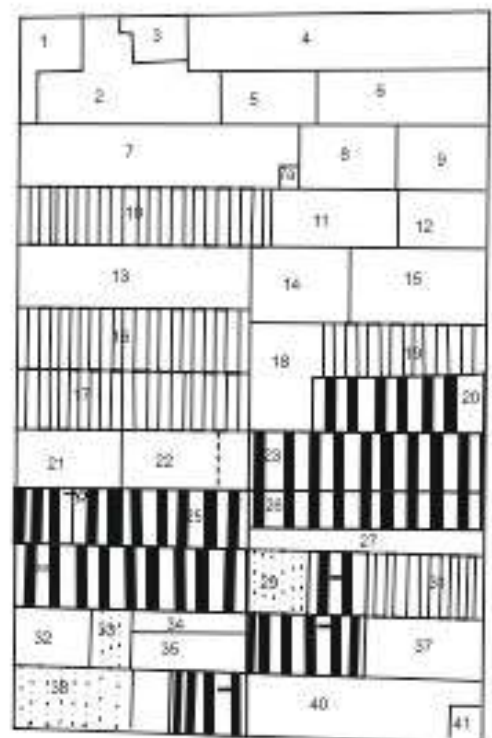
Obr. 22 Farma Grinevich 2.

Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 146

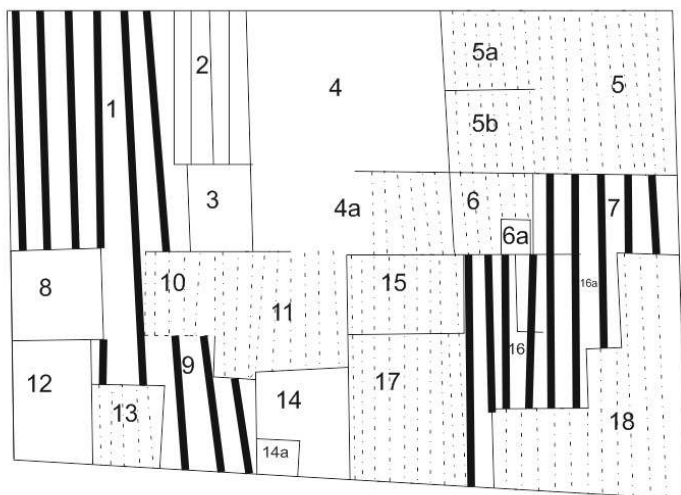
Obr. 23 Parcela farmy Střeleckij 10 s rozložením vinic, sadů a polí.

Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 152

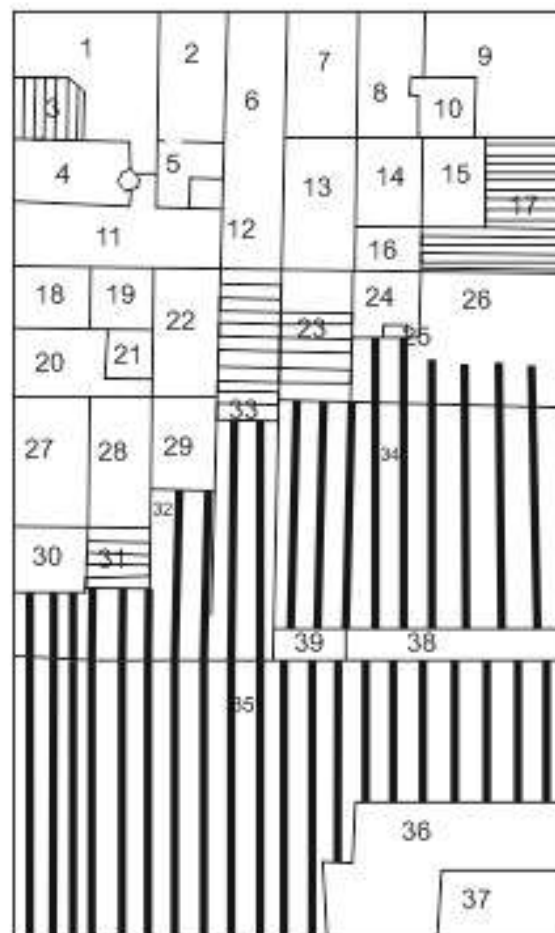
Obr. 24 Parcela farmy Střeleckij 20 s rozložením sadů, vinic a polí.

Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 157

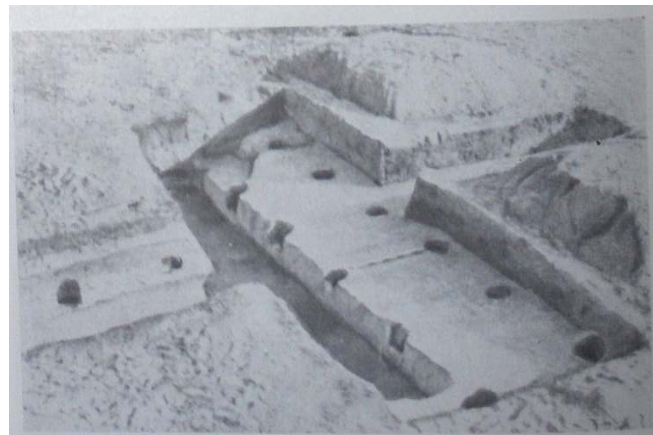
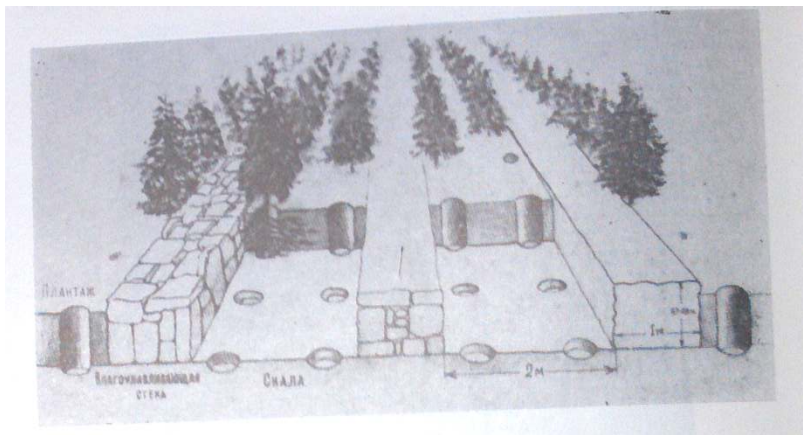
Obr. 25 Parcela farmy Střeleckij 25 s rozložením sadů, vinic a polí.

Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 160

Obr. 25a Rekonstrukce plantážních zdí vinic a dochované jámy na kořeny rostlin

Zdroj: Dufková, Pečírka 1968

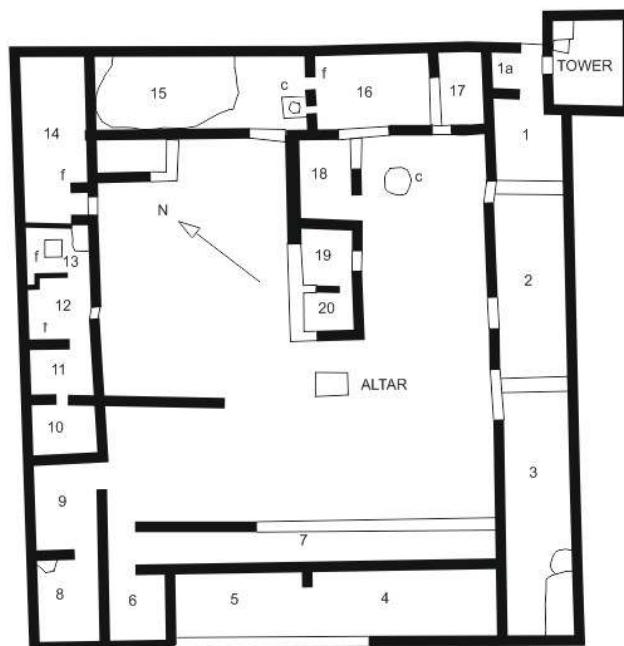
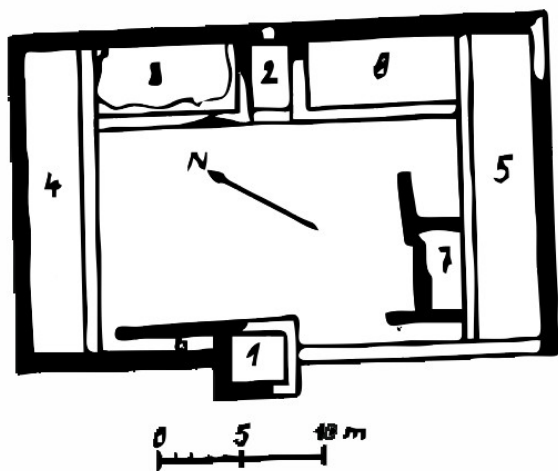

Obr. 26 Farma Střeleckij 25, I. stavební fáze.

Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 162

Obr. 27 Farma Střeleckij 25, II. stavební fáze.

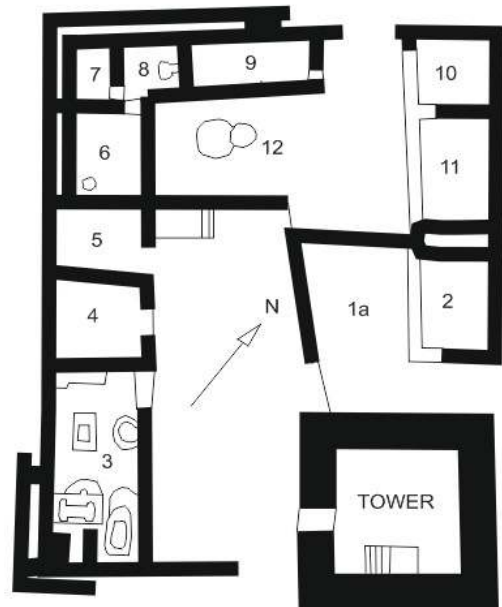
Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 163

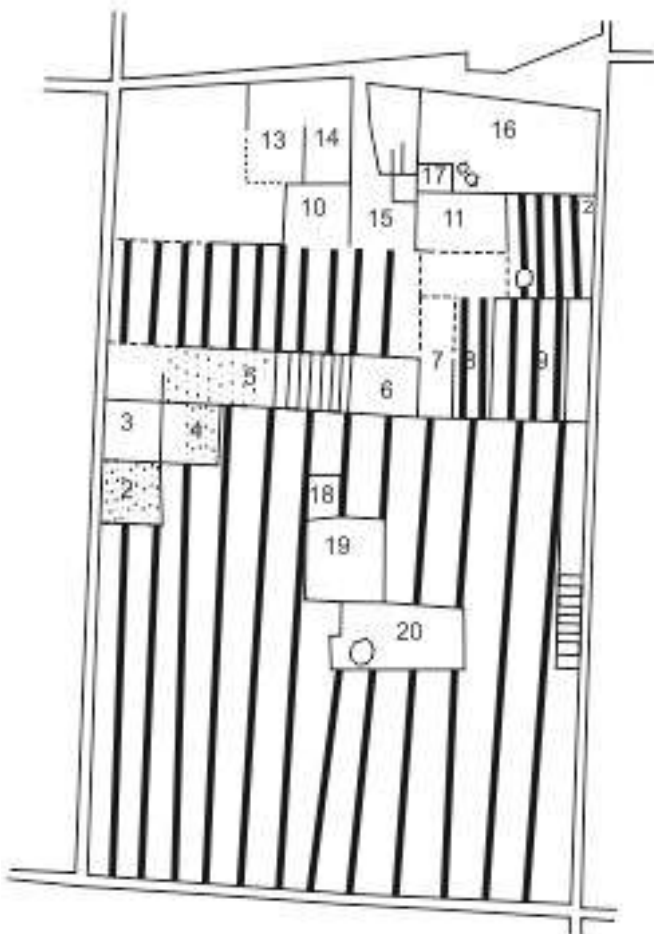
Obr. 29 Farma Střeleckij 26, II. stavební fáze.

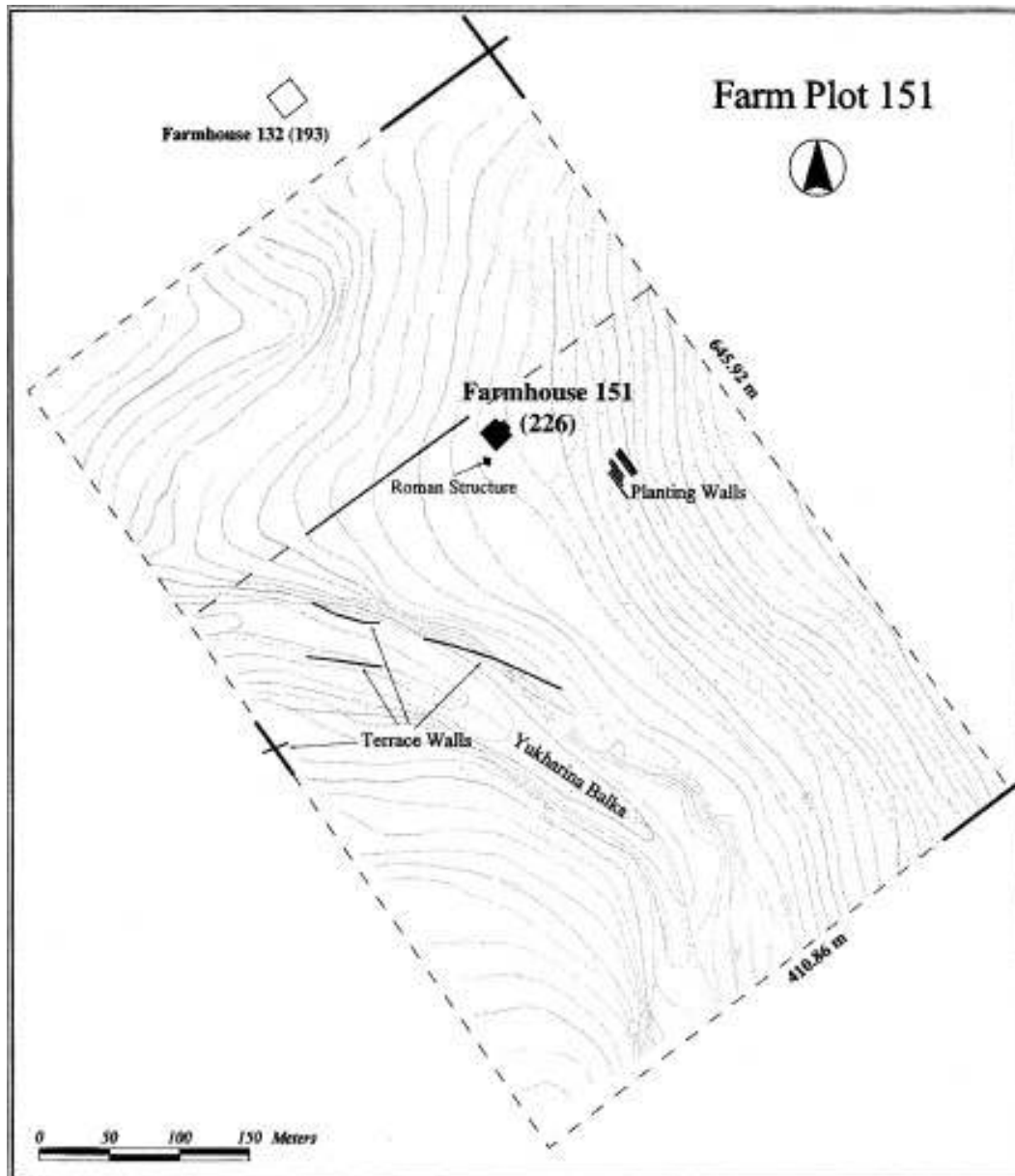
Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 170

Obr. 28 Parcela farmy Střeleckij 26
s členěním na sady, vinice a pole.

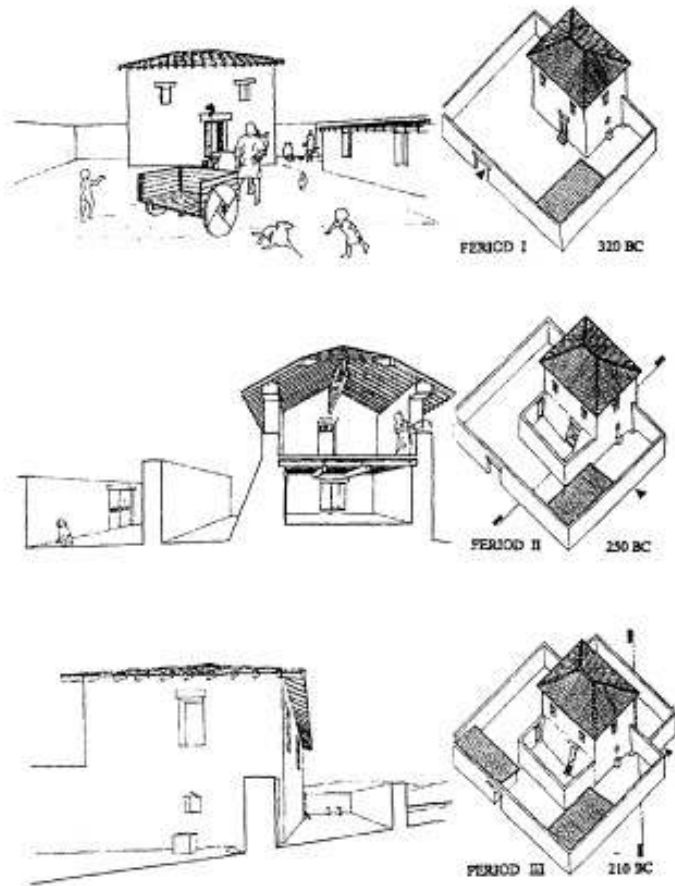
Zdroj: Dufková, Pečírka 1968, str. 166

Obr. 31 Stavební fáze farmy 151.

Zdroj: Carter 2000, str. 727

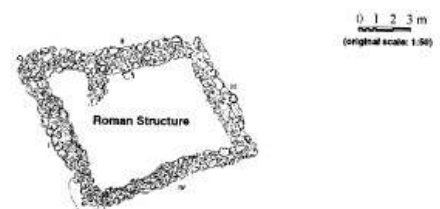

Obr. 33 Soška satyra nebo Siléna.

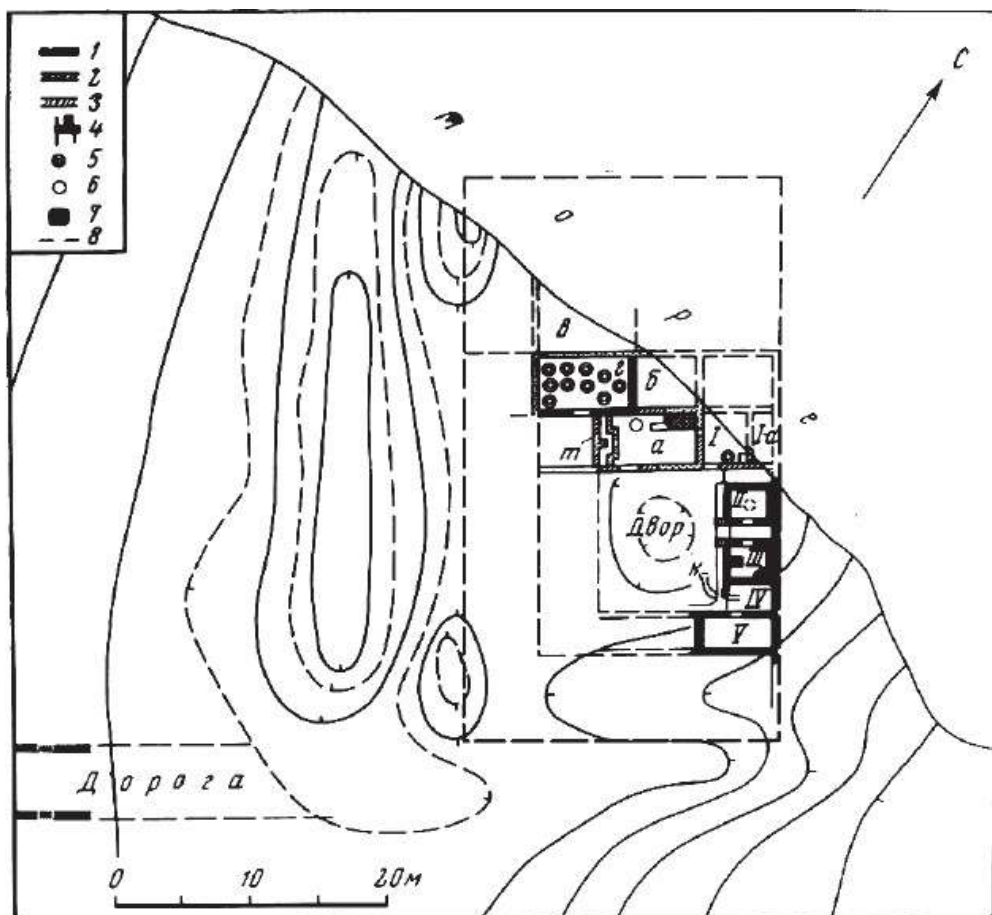
Zdroj: Carter 2000, str. 729

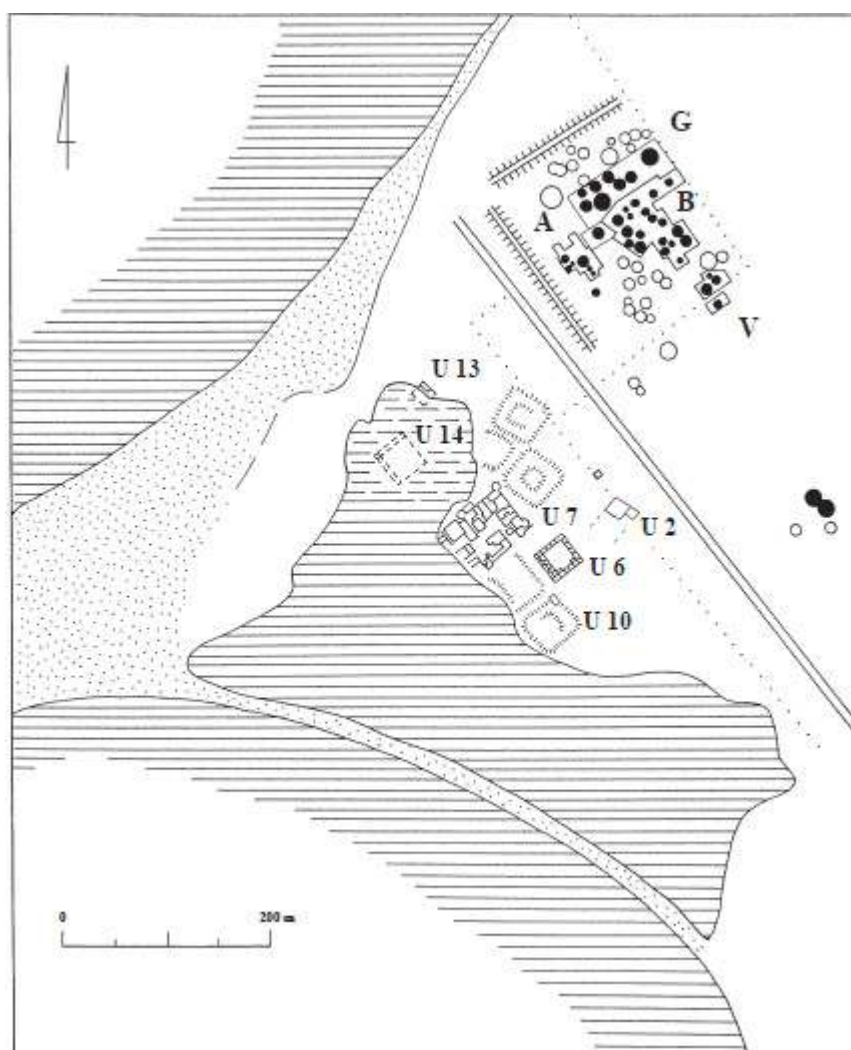
Obr. 32 Farma 151. Zdroj: Carter 2000, str. 724, 725

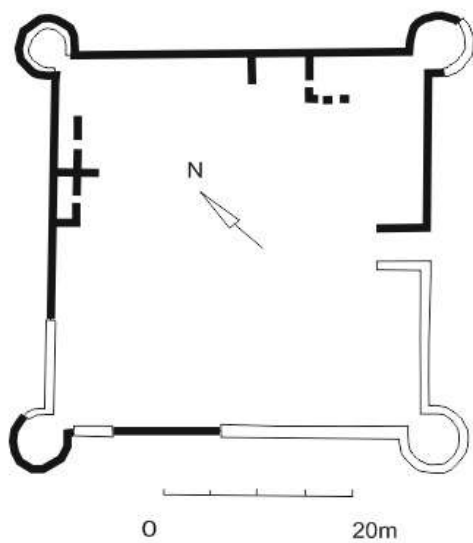
Obr. 34 Farma
v zálivu Vetrenaia.
Zdroj: Wasowicz 1972,
str. 212

Obr. 35 Sídliště a nekropole
Panskoe I.
Zdroj: Panskoye I Volume 1,
2002

Obr. 36 pevnost s kruhovými věžemi v rozích na Panskoe I. Zdroj: Ščeglov 1992, str. 240

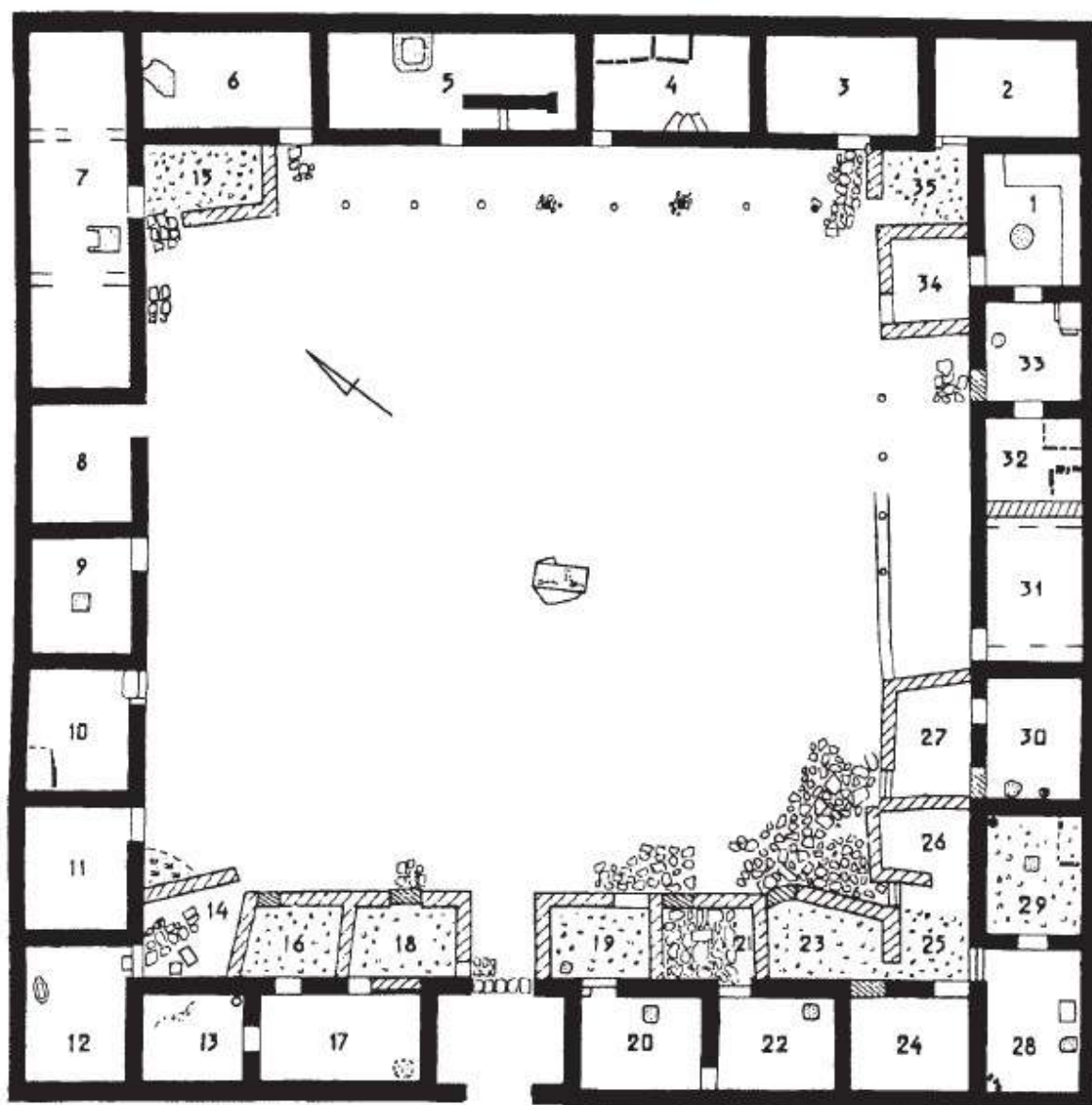

Obr. 37 Letecké snímky U6 po odkrytí.

Zdroj: Panskoye I Volume 1, 2002

Obr. 38 Budova U6, Panskoe I. Zdroj: *Panskoye I Volume 1, 2002*

Obr. 39 Skyfos z místnosti 12.
Zdroj: *Panskoye I Volume 1,*
2002

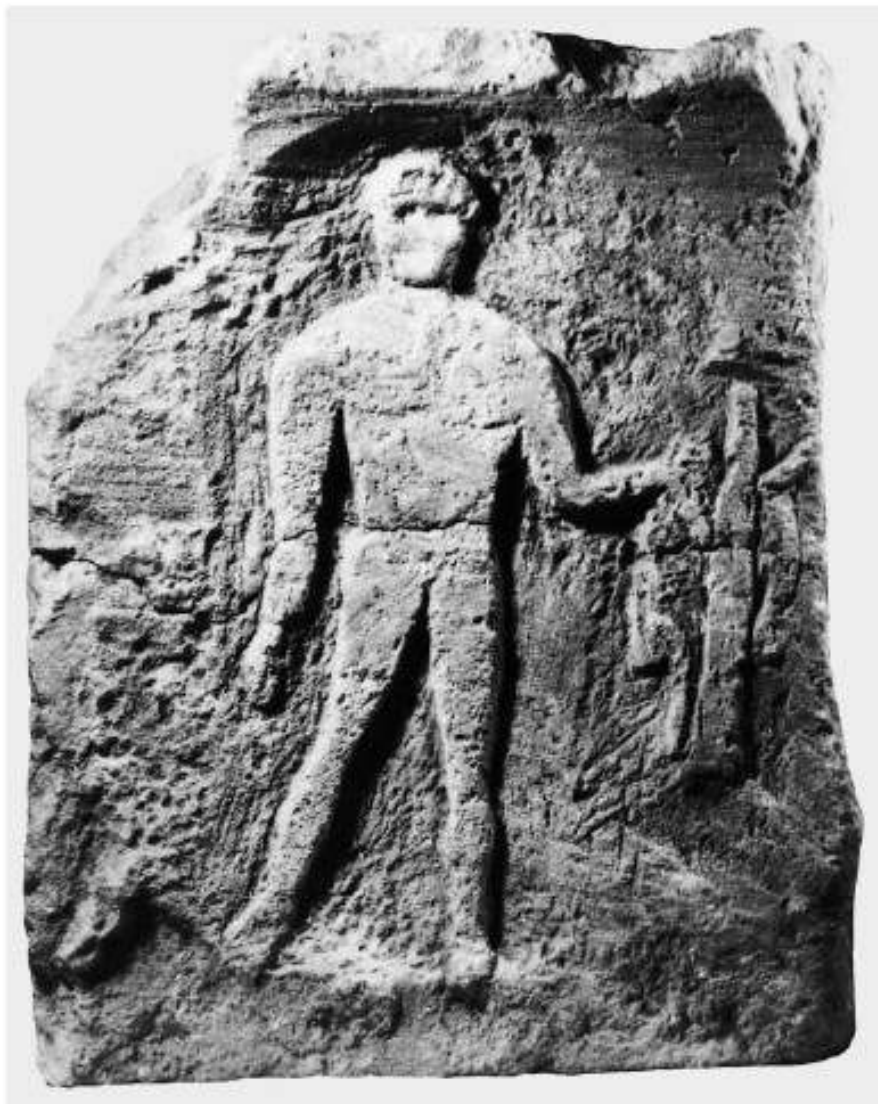

Obr. 40 Machaira z místnosti 12.

Zdroj: *Panskoye I Volume 1, 2002*

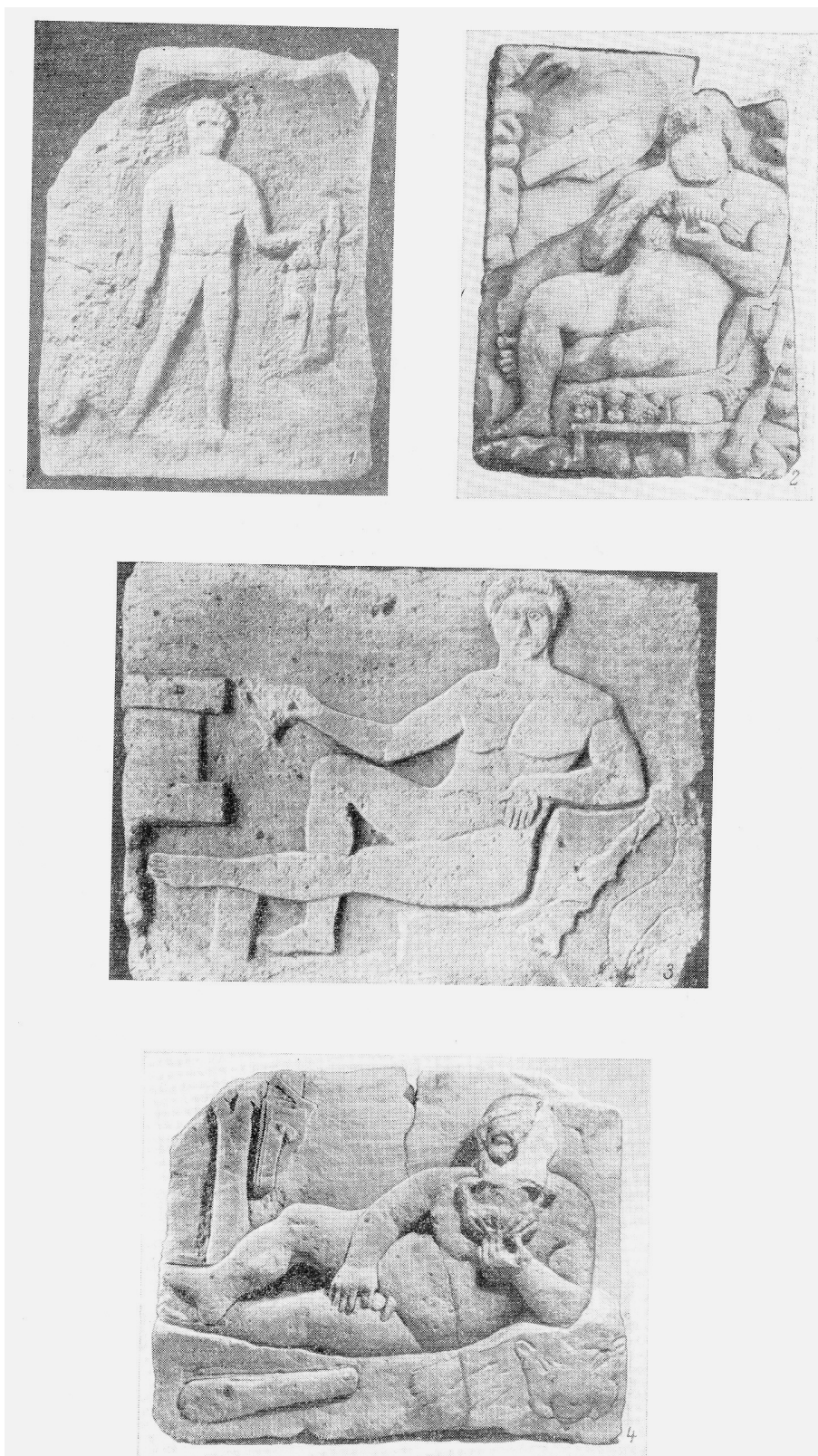

K1

Obr. 41 Reliéf zobrazující Herakla.

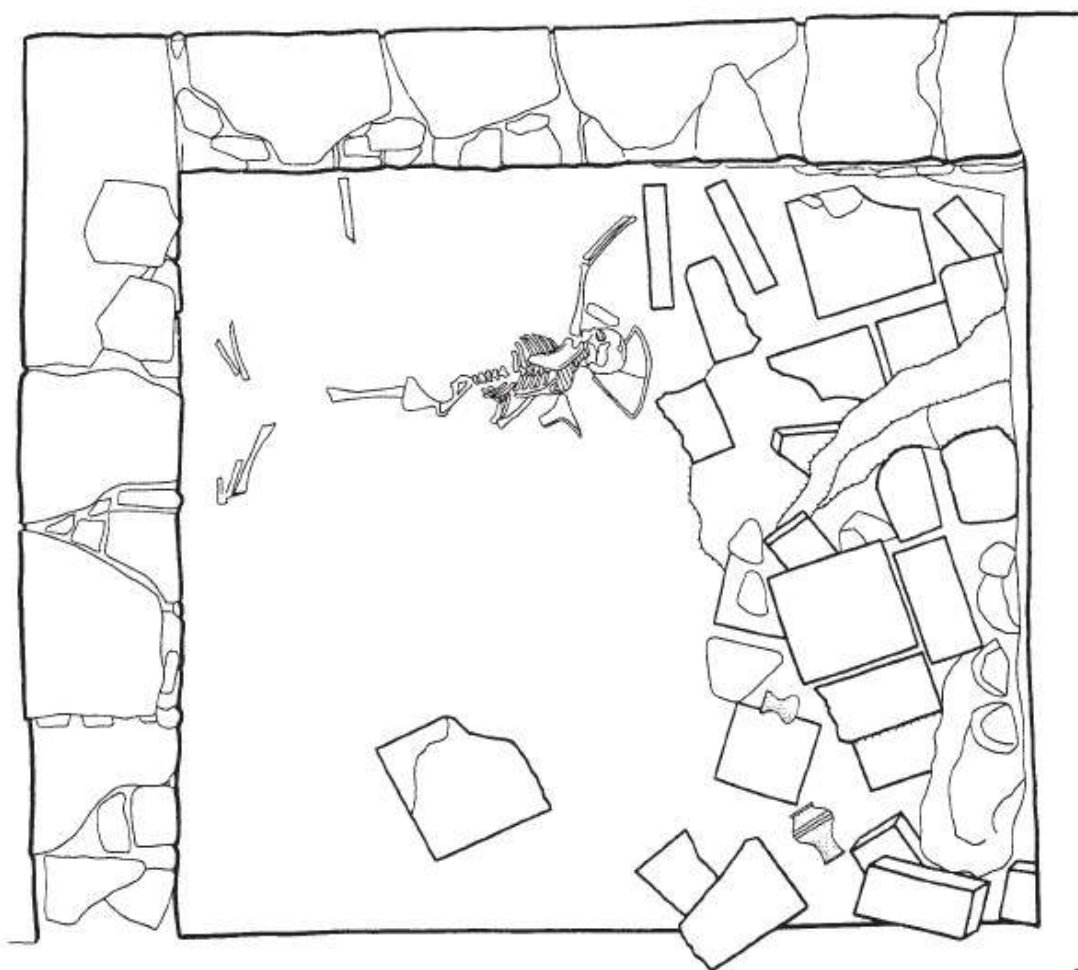
Zdroj: *Panskoye I Volume 1, 2002*

Obr. 42 Zobrazení Herakla nalezená na SZ Krymu, 1) Panskoe, 2) Saki, 3) Mojnak, 4)Čajka.

Zdroj: Ščeglov 1976, str. 124

1

Obr. 43 Místnost 13, budova U6, Panskoe I.

Zdroj: *Panskoye I Volume 1, 2002*

7. Seznam použité literatury:

BINTLIFF, J. Issues in the economic and ecological understanding of the chora of the classical polis in its social context: A view from the intensive survey tradition of the Greek homeland. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 13 – 27, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

BOYD, T. D., JAMESON, M. H. Urban and rural land division in ancient Greece. *Hesperia*, vol. 50, No. 4, 1981, str. 327 – 342

CARTER, J. C. Towards a comparative study of chorai West and East: Metapontion and Chersonesos. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 175 – 207, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

CARTER, J. C. Chersonesos: A possible future for classical archeology in Ukraine. *Eirene* XLII, Praha, 2006, str. 195 – 210

CARTER, J. C., CRAWFORD, M., LEHMAN, P., NIKOLAENKO, G. M., TRELOGAN, J. The chora of Chersonesos in Crimea, Ukraine. *American Journal of Archaeology*, vol. 104, No. 4, 2000, str. 707-741

DAČEVSKAJA, O. D. Raskopki gorodišča Beljaus. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str. 82 – 84

DAČEVSKAJA, O. D. Polevoj sezon na gorodišče Beljaus. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1995: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 2007, str. 52 – 54

DUFKOVÁ, M., PEČÍRKA, J. Excavations of farms and farmhouses in the chora of Chersonesos in the Crimea. *Eirene* VII, Praha: Academia, 1968, str. 123 – 174

- HANNESTAD, L. The dating of the monumental building U6 at Panskoe I. In *Chronologies of the Black Sea area in the period c. 400 – 100 BC*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2005, str. 179 – 192, ISBN 87-7934-132-2
- HANNESTAD, L., STOLBA, V. F., ŠČEGLOV, A. N. Conclusion. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 280 – 285, ISBN 87-7288-770-2
- CHRAPUNOV, I. N. *Drevnjaja istorija Kryma*. 3. vydání, Simferopol: Dolja, 2007, 272 str., ISBN 978-966-366-124-7
- JANUŠEVIČ, Z. V., ŠČEGLOV, A. N. Paleoethnobotanical material. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 327 – 332, ISBN 87-7288-770-2
- KOVALEVSKAJA, L. A. Issledovanie postrojki zemelnogo nadela N 341 na Geraklejskom poluostrove. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str.138
- KUTAJSOV, V. A., PRIDNEV S. V. Ochrannye raskopki nekropolja Kerkintidy. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str. 163 – 170
- KUTAJSOV, V. A., ANOCHIN V. V., PRIDNEV, S. V., UZHENTSEV, V. B. Ochrannye raskopki gorodišča in nekropolja Kalos Limena. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str. 170 – 185
- KUTAJSOV, V. A., PRIDNEV, S. V. Raskopki nekropolja Kalos Limena. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1995: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 2007, str.81 – 87
- KUTAJSOV, V. A., UZHENTSEV, V. B. Issledovanija gorodišča Kalos Limena. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1995: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 2007, str. 87 – 92
- KUTAJSOV, V. A. Kerkintis. In *Ancient greek colonies in the Black Sea, vol. 1*. Thessaloniki, 2003, ISBN 960-214-073-9, str. 563 – 602

KUTAJSOV, V. A. The chora of Kerkintis, In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 141 – 151, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

LANTSOV, S. B. Severo – zapadnyj Krym v sostave Chersonesskogo gosudarstva. In *Materialy I meždunarodnoj naučno – praktičeskoj konferencii „Kalos Limen – Ak-Mečet – Černomorskoe – 2400 let“*. Simferopol: Istoriko – archeologičeskij zapovednik Kalos Limen, 2008, str. 56 – 81

LANTSOV, S. B., UZHENTZEV, V. B. Distant Chora of Taurian Chersonesus and the City of Kalos Limen. In *Ancient greek colonies in the Black Sea 2, vol. 2.*, Thessaloniki, 2007, ISBN 978-1-4073-0112-9, str. 677 – 728

NIKOLAENKO, G. M. *Chora Chersonesa Tavričeskogo: Zemelnyj kadastr IV – III vv. do n.e., Část 1.* 1. vydání, Sevastopol: Nacionalnyj zapovednik „Chersones Tavričeskij“, 1999, 84 str.

NIKOLAENKO, G.M. *Chora Chersonesa Tavričeskogo: Zemelnyj kadastr IV – III vv. do n.e., Část 2.* 1. vydání, Sevastopol: Nacionalnyj zapovednik „Chersones Tavričeskij“, 2001, 164 str.

NIKOLAENKO, G. M. Raskopki usadby na territorii nadela N 151 na Geraklejskom poluostrove. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str. 222 - 225

NIKOLAENKO, G. M., KALAŠNIKOV, M. V. Raskopki usadby No 151. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1995: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 2007, str. 112 – 114

NIKOLAENKO, G. M. The Chersonesean chora in light of of the new investigations in the Herakleian Peninsula (1991 – 2003). In *The Cauldron of Ariantas*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2003, str. 131 – 144, ISBN 87-7934-085-7

NIKOLAENKO, G. M. The chora of Tauric Chersonesos and the cadastre of the 4th – 2nd century BC. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative perspective*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 151 – 175, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

PASHKEVIČ, G. *Palaeobotany of the Greek colonies of the northern Pontos*, 2003, dostupné 23.7.2009 na <http://www.pontos.dk/publications/papers-presented-orally/oral-presentations-kr>

POPOVA, E. A., EGOROVA, T. V. Raskopki grečeskoj usadby No 2 gorodišča Čajka. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1995: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 2007, str. 114 - 115

PYSAČ, E. I. Iz istorii archeologičeskich issledovanij antičnogo gorodišča Kalos Limen. In *Materialy I meždunarodnoj naučno – praktičeskoj konferencii „Kalos Limen – Ak-Mečet – Černomorskoe – 2400 let“*. Simferopol: Istoriko – archeologičeskij zapovednik Kalos Limen, 2008, str. 3 – 4

ROGOV, E. Ya. Bone objects. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 278 – 280, ISBN 87-7288-770-2

RYJITSKI, S. D. Les maisons d'habitation du littoral Nord de la mer Noire dans l'Antiquité. *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 8, 1982, str. 61-120

SAPRYKIN, S. Ju. *Gerakleja Pontijskaja i Chersones Tavričeskij: Zaroždenie i razvitie polisa*. 1. vydání, Moskva: Nauka, 1986, 247 str.

SAPRYKIN, S. Ju. The Chersonesean farmhouse on land – plot no. 49 on the Lighthouse Point. In *The Cauldron of Ariantas*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2003, str. 145 – 163, ISBN 87-7934-085-7

SMEKALOVA, T. N., SMEKALOV, S. L. Ancient roads and land division in the chorai of the European Bosporos and Chersonesos on the evidence of air photographs, mapping and surface surveys. In *Surveying the Greek chora: Black sea region in a comparative*

perspective, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2006, str. 207 – 249, ISBN-13: 978-87-7934-2385, ISBN-10: 87-7934-238-8

ŠČEGLOV, A. N. Issledovanija Tarchankutskoj ekspedicii. In *Archeologičeskie issledovanija v Krymu 1994: Sbornik naučnych statej*. Simferopol: SONAT, 1997, str. 275 – 277

ŠČEGLOV, A. N. *Polis et chora: Cité et territoire dans le Pont – Euxin*. 1. vydání, Paris, 1992, 302 str., ISBN 2-251-60476-6

ŠČEGLOV, A. N. *Polis i chora: Archeologičeskie pamjatniki Kryma*. 1. vydání, Simferopol: Tavrija, 1976, 174 str.

ŠČEGLOV, A. N., *Severo – zapadnyj Krym v antičnuju epochu*. 1. vydání, Leningrad: Nauka, 1971, 135 str.

ŠČEGLOV, A. N. Un établissement rural en Crimé: Pankoje I (fouilles de 1969 – 1985). *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 13, 1987, str. 239-273

ŠČEGLOV, A. N. Utilisation de la photographie aérienne dans l'étude du cadastre de Chersonésos Taurique (IVe – IIe s. av. N. ère), *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 6, 1980, str. 59-72

ŠČEGLOV, A. N. Introduction. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 11 – 29, ISBN 87-7288-770-2

ŠČEGLOV, A. N. Monumental building U6. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 29 – 101, ISBN 87-7288-770-2

ŠČEGLOV, A. N. Cult sculpture, altars, sacres vessels and votives. In *Panskoye I Volume I*, 1. vydání, Aarhus: Aarhus University Press, 2002, str. 213 – 228, ISBN 87-7288-770-2

TREISTER, M. J., VINOGRADOV, J. G. Archeology on the Northern Coast of the Black Sea. *American Journal of Archaeology*, vol. 97, No. 3, 1993, str. 521-563

VDOVIČENKO, I. I. *Antičnyye raspisnye vazy v Severnom Pričernomorie (VII – IV vv. do n.e.)*. 1. vydání, Simferopol: SONAT, 2008, 352 str., ISBN 978-966-2178-10-4

WASOWICZ, A. Traces de lotissements anciens en Crimée. In *Mélanges de l'Ecole française de Rome*, 1972, str. 199-229

ZOLOTAREV, M. I. Chersonesus Tauricus. In *Ancient greek colonies in the Black Sea Vol. I.*, Thessaloniki, 2003, ISBN 960-214-073-9, str. 603 – 644